
sociologisk forskning

nr 3 2007

Redaktör & ansvarig utgivare

Redaktör: Katarina Sjöberg
Sociologiskforskning@soc.lu.se
Ansvarig utgivare: Mikael Carleheden
mikael.carleheden@sam.oru.se

Redaktionen

Katarina Sjöberg (red)
Bo Isenberg
Henrik Lundberg
Marcus Persson
David Wästerfors

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Lunds universitet, Box 114
221 00 Lund
tel. 046-2228809
fax. 046-2224794

Tryck: print@soc. vid Sociologiska institutionen

Sättning: RPform, Hallstahammar

Omslag: Malin Wigren

ISSN 0038-0342

Sociologisk forskning publiceras med stöd från Vetenskapsrådet.
Anvisningar till författare finner du på vår hemsida
www.sociologforbundet.se
Artikelförfattarna ansvarar själva för innehållet i respektive artikel.

Utgivningsdatum 2007

nr 1: v 10 nr 2: v 23/24 nr 3: v 40 nr 4: v 51

Sveriges Sociologförbund

Är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syfte att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift Sociologisk forskning och den internationella tidskriften Acta Sociologica, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk forskning.

Sociologförbundets styrelse

Antoinette Hetzler, Lund, ordförande
Mikael Carleheden, Örebro, vice ordförande
Henrik Loodin, Lund, sekreterare
Erik Wesser, Kalmar, kassör

Ordinarie ledamöter: Ildikò Azstalos Morell, Uppsala, Lisa King, Södertörn, Per-Olof Olofsson, Halmstad, Mattias Strand, Umeå, Malin Wreder, Karlstad.

Suppleanter: Roine Johansson, Östersund, Ulla Björnberg, Göteborg

Innehåll

Från geometrisk regelbundenhet till Rorschachtest	5
Kriskommunikation i ett heterogent samhälle <i>Anna Olofsson</i>	7
Livskvalitet i familier <i>Kjersti Mellberg</i>	31
Tillväxt som kontrovers. <i>Pia Forsberg</i>	53
Tensions in Qualitative Research <i>Kathy Charmaz</i>	77
Recensioner.	87
Sociologförbundet har ordet	97

Från geometrisk regelbundenhet till Rorschachtest

Professor Göran Ahrne visar i sin senaste bok *Att se Samhället*, hur sociologiska frågeställningar förändras. Som illustration jämför han omslagen på *Sociologisk forskning* från dess första årgångar med 2006 års årgång; regelbundna mönster har med tiden ersatts av en figur som enligt Ahrne mest påminner om ett Rorschachtest.

I detta nummer har redaktionen tagit fasta vid denna utveckling i så motto att läsarna ges fria händer att fantisera om kopplingen mellan artiklarna.

Först ut är en artikel med titeln ”Kriskommunikation i ett heterogent samhälle – lika för alla eller till var och en efter behov”. Mot bakgrund av att det svenska samhällets demografiska sammansättning förändrats (idag har närmare en miljon svenskar utländsk härstamning) fokuserar författaren på nödvändigheten av att basera kriskommunikation på ett heterogent samhälle snarare än ett homogent.

I artikeln som följer därpå, ”Livskvalitet i familjer – näre relationers betydning för ’det gode liv’” behandlas kärnfamiljen och dess betydelse för livskvalitet. Analysen tar sin utgångspunkt i antagandet att livskvalitet påverkas av familjernas vardagsliv och kvaliteten i familjerelationer.

Sist ut är en artikel som behandlar ekonomers och sociologers debatt om den svenska offentliga sektorn. Titel på artikeln är ”Tillväxt som kontrovers – Ekonomers och sociologers debatt om den svenska offentliga sektorn”. En central fråga som behandlas i denna text är om den svenska modellen minskat tillväxten. Fokus i artikeln ligger emellertid inte på huruvida frågan ska besvaras med ja eller nej utan på debatten eller kontroversen som sådan.

Gäst i detta nummer är Kathy Charmaz, professor vid Sonoma State University, som belyser spänningsfält inom den kvalitativa forskningen. Hon tar utgångspunkt i 40-årsjubileet av utgivningen av Glaser & Strauss’ *The Discovery of Grounded Theory* och Garfinkel’s *Studies in Ethnomethodology*, två publikationer som kommit att spela en avgörande roll för utveckling och tillämpning av kvalitativa metoder och tekniker.

Sociologförbundets skribent är denna gång professor Antoinette Hetzler, Sociologförbundets ordförande, som i sin text bland annat tar upp småaktigheter, internt käbbel och maktspel som präglat många vetenskapliga konferenser. Årets ASA-konferens visade dock, menar Hetzler, på ett avbräck från denna trend – eller kanske inte?

Katarina Sjöberg
redaktör

ABSTRACT

Crisis communication in a heterogeneous society – Equal for all or to each and everyone as required?

The main aim of this article was to investigate whether Swedish municipalities' crisis communication is adapted to a heterogeneous population and more particularly people with foreign backgrounds. The analyses are based on two empirical studies: A postal questionnaire to people living in Stockholm, Gothenburg and Malmo about risk perceptions and people's action at crises, and a telephone survey to a representative sample of Swedish municipalities about their crisis communication. The studies showed that people with foreign background differ from native people both regarding to risk perceptions and actions at crises but that relatively few municipalities consider this in their crisis communication plans. The proportion of people with foreign background living in a municipality influences the extent which the municipality considers this population segment in their crisis communication, but there are no simple relations. Many municipalities tend to consider the population as homogenous and have crisis communication plans that treat all inhabitants in a similar way. The conclusion was therefore that people with foreign background stand the risk of not being reached by local crisis communication and might be more affected by a crisis than native people would.

Key words

Crisis communication, risk perceptions, heterogeneity, vulnerability.

Anna Olofsson är docent i sociologi och ingår i forskargruppen Kris och Risk i det Heterogena Samhället (KRIHS) vid Avdelningen för sociologi, Mittuniversitetet. Hennes huvudsakliga forskningsområde rör olika befolkningsgruppers riskuppfattningar och riskutsatthet.

Anna Olofsson

Kriskommunikation i ett heterogent samhälle

– *lika för alla eller till var och en efter behov?*¹

Vår krisberedskapsplan gäller lika för alla! eller *Vi ser alla personer som vilken person som helst, alla är lika.* Så kan det låta i Sverige idag när man frågar kommunerna om de anpassar sin kriskommunikation till olika befolkningssegment. Frågan är emellertid om denna ”lika för alla strategi” i realiteten kan ha en diskriminerande effekt i kris-situationer?

Forskning visar att risker och kriser inte drabbar alla i ett samhälle i lika stor utsträckning, utan att det finns grupper som är mer utsatta än andra. Orkanen Katrina, som drabbade New Orleans 2005, är ett exempel på detta. Trots att orkanen var väntad var det många som omkom eller blev allvarligt skadade eftersom kriskommunikationen och krishanteringens inte fungerade i de mest utsatta områdena, områden i hög grad befolkade av fattiga och etniska minoriteter (Rivers, 2006). Ett flertal studier har visat att just etniska minoriteter och invandrare i högre grad än andra är utsatta i krissituationer (för en översikt se Fothergill, Maester & Darlington, 1999), och att dessa grupper även upplever vissa händelser och företeelser som mer riskfyllda än infödda (Enander & Hede, 2004; Enander & Johansson, 2002; Palmer, 2003). Det finns också indikationer på att dessa grupper i mindre utsträckning än andra nås av information i samband med krissituationer (Lindell & Perry 2004). Detta trots att information och kommunikation mellan allmänheten och ansvariga myndigheter idag anses viktig för att krishanteringens ska bli effektiv (Enander, 2005; Renn 2001; 1998). Denna studie tar sin utgångspunkt i detta förhållande.

Det svenska samhället har länge dominerats av en jämlikhets- och ”lika för alla mentalitet”, vilket bland annat bidragit till en utjämning av levnadsförhållanden för olika befolkningssegment. På senare år har dock samhällets demografiska sammansättning förändrats och idag har t.ex. närmare en miljon svenskar utländsk bakgrund. Man kan säga att Sveriges befolkning har blivit mer heterogen och kriskommunikation baserad på ett antagande om homogenitet inte längre är adekvat. Förvisso har befolkningen alltid varit heterogen när det gäller befolkningsgruppers och enskilda individers status, värderingar och erfarenheter, men idag börjar denna heterogenitet

¹ För värdefulla kommentarer på tidigare versioner vill jag tacka medlemmarna i den högre seminarieriet, Avdelningen för sociologi vid Mittuniversitetet, och Sociologisk Forsknings två anonyma granskare. Jag vill också tacka Räddningsverket och Krisberedskapsmyndigheten för finansieringen av forskningen.

att bli allt mer omfattande och synlig. Denna förändring kan kategoriseras i två parallella processer. Dels en ökad *faktisk* heterogenitet som en följd av t.ex. globalisering, individualisering, segregering och demografiska förändringar. Dels en ökad *medvetenhet* om befolkningens heterogenitet och behovet av anpassning till olika grupper i samhället. Det har alltid funnits handikappade, invandrade och personer med skilda erfarenheter och intressen men dessa grupper har inte uppmärksammats i samma utsträckning som idag utan har på olika sätt marginaliserats eller osynliggjorts. Slutsatsen är att olika befolkningssegment synliggjorts men att t.ex. invandrade inte beaktas i den lokala krishanteringen i någon större utsträckning.

Typen av hot mot samhället, eller i vart fall upplevelsen och definitionen av hoten, har också förändrats över tid. Efterkrigstidens hotbild dominerades av väpnade anfall och krisberedskapen inriktades därmed mot civil beredskap för krig. Visserligen är krig fortfarande ett vanligt inslag på den internationella dagordningen, men i vår del av världen utgörs hoten för tillfället snarare av risker som har sitt ursprung i modern produktion och vårt sätt att leva (Beck, 1992; Giddens, 1992). Nya lagar har utarbetats och reviderats vilka skildrar den förändrade hotbilden och idag är fokus på så kallade extraordinära händelser² och olyckor medan det för tjugo år sedan var väpnat hot. Mer ansvar har lagts på lokal och regional nivå och 2006 kom en ny lag, där kommuners och landstings organisation vid extraordinära händelser regleras och deras centrala roll fastslås (SFS 2006:544). Som en följd av denna regionalisering har även kommunernas hantering av kriser och katastrofer börjat undersökas och analyseras, men det finns få studier gjorda av kommunernas kriskommunikation riktad till invandrade. Detta trots att det är känt att just dessa grupper riskerar att drabbas hårdare än andra grupper i krissituationer.

Det övergripande syftet är att undersöka om kommunernas kriskommunikation³ är anpassad till en heterogen befolkning och mer specifikt invandrade. För att undersöka om det finns ett behov av en sådan anpassning syftar studien också till att kartlägga och analysera eventuella skillnader mellan invandrade och infödda när det gäl-

² Med extraordinär händelse avses en sådan händelse som avviker från det normala, som innebär en allvarlig störning eller överhängande risk för en allvarlig störning i viktiga samhällsfunktioner och kräver skyndsamma insatser av en kommun eller ett landsting (SFS 2006:544). Lagen slår också fast att kommunen har ett geografiskt avgränsat ansvar vad gäller denna typ av händelser. Lagen ersätter en tidigare lag från 2002 (SFS 2002:833).

³ Kriskommunikation används idag ofta för att beskriva en organisations kommunikation med allmänhet och intressenter i samband med en kris medan riskkommunikation ofta beskriver aktiviteter för att minska risken att en kris ska ske eller mildra konsekvenserna av en kris. I den engelska litteraturen skiljer man också mellan kriser å ena sidan och katastrofer å den andra, och där skillnaden definieras utifrån om orsaken är människoskapad eller "naturlig". I den här studien har begreppet kriskommunikation använts i en något vidare betydelse. Kris betecknar både människoskapade påfrestningar på samhället och naturliga och organisationers förebyggande kommunikation inkluderas i begreppet (jmf Lindell & Perry, 2004). Anledningen är att denna definition ligger närmare lagens beskrivning av extraordinära händelser vilket styr kommunernas arbete inom området (SFS 2006:544, se även fotnot 2).

ler riskuppfattningar, förebyggande åtgärder och agerande vid krissituationer för att se om den svenska befolkningen är heterogen i detta avseende. Dessa syften kan konkretiseras i ett antal frågor.

- Finns det skillnader mellan invandrade och infödda när det gäller:
 - hur man upplever olika typer av risker?
 - vilka förebyggande åtgärder man vidtar?
 - hur man agerar vid en kris?
- I vilken utsträckning tar Sveriges kommuner hänsyn till invandrade i sin kriskommunikation?
- Finns det skillnader mellan kommuner beroende av hur hög andel invandrade som bor i kommunen?

Det är viktigt att betona att utländsk bakgrund eller det faktum att en person tillhör en minoritetsgrupp inte i sig behöver vara en anledning till att personen ifråga agerar på ett visst sätt eller har en viss uppfattning. Det är mer troligt att status, tidigare erfarenheter, fattigdom eller utanförskap är bakomliggande, eller interagerande, faktorer. Skillnader mellan olika befolkningssegment bör därför ses som beskrivande och inte förklarande. Det ska också påpekas att invandrade personer inte är en homogen grupp och att föreliggande studie löper risken att ses som ytterligare ett exempel där minoritetsgrupper i Sverige stigmatiseras. Samtidigt gäller att det saknas kunskap inom området och studier från andra länder har visat att myndigheter ofta utgår från majoritetsbefolkningens uppfattningar och agerande vilket i sin tur kan leda till diskriminering och sämre förutsättningar att klara en krissituation för invandrade.

Tidigare forskning

Det finns forskning kring sambandet mellan etnicitet, riskuppfattningar och reaktioner vid krissituationer (Gudykunst, 1998; Lindell & Perry, 1992; McAdoo, 1999; Vaughn & Nordenstam, 1991), men den har vissa svagheter då många studier är baserade på enstaka fallstudier och självrapporterade upplevelser (Lindell & Perry, 2004). Ytterligare en svaghet är att forskningen främst riktats mot etniska minoriteter och invandrade medan myndigheternas roll och agerande inte studerats i samma utsträckning. Dessa studier summeras i följande avsnitt. Inledningsvis presenteras studier som visar på skillnader i riskuppfattning mellan olika grupper, följt av forskning om säkerhetsbeteende och agerande i krissituationer. Avsnittet avslutas med en genomgång av nationell forskning om kommunernas krishantering och kriskommunikationsstudier inriktad mot invandrade.

Forskning främst i USA visar att minoritetsgrupper och kvinnor oroar sig mer för risker än vad majoritetsbefolkningen och män gör, något som benämns "the while male effect" eller "the concern gap" (Flynn, Slovic & Mertz, 1994; Satterfield, Mertz & Slovic, 2004). Liknande resultat finns också vad det gäller miljöattityder (Johnson, Bowker & Cordell, 2004) och risker relaterade till naturkatastrofer (Fothergill, Ma-

ester & Darlington, 1999). Dessa resultat bekräftas också av en studie av den svenska allmänheten från 2001 som visar att invandrade känner mindre trygghet, vidtar färre säkerhetsåtgärder och uppvisar en mindre positiv attityd till säkerhetstänkande (Enander & Johansson, 2002). Etniska minoriteters och kvinnors högre riskaversion förklaras med deras begränsade sociala och formella möjlighet att påverka beslut och det faktum att invandrade i högre grad är utsatta för t.ex. miljörisker än majoritetsbefolkningen (Finucane et al., 2000; Gutteling & Wiegman, 1993; Mohai & Bryant, 1998; Palmer, 2003; Marshall, 2004). Studierna av könsskillnader har kritiserats för att vara allt för ytliga (Wester-Herber, 2004) och att befintlig kunskap inom andra fält såsom genusteori inte nyttjats (Gustafsson, 1998). Jag skulle vilja hävda att det finns anledning att rikta liknande kritik mot studierna av etnicitet som förklaringsfaktor.

Den tidigare forskningen ger dock inget entydigt svar om det är kön eller etnicitet som är mest betydelsefull för att förstå riskuppfattningar. Vissa har funnit att kön är en mer robust indikator än etnicitet (Satterfield, Mertz & Slovic, 2004), medan andra funnit det motsatta (Johnson, 2004; 2002). Det är också tydligt att det finns en sorts "intersektionalitet" (jmf de los Reyes & Martinsson, 2005) där kombinationen av att vara kvinna och att tillhöra en etnisk minoritetsgrupp ökar individens riskaversion (Finucane et al., 2000; Palmer, 2003; Satterfield, Mertz & Slovic, 2004). Det ska dock tilläggas att det finns stora individuella skillnader inom grupperna (jmf Finucane et al. 2000). Utöver dessa faktorer visar tidigare forskning att ålder påverkar riskuppfattningen, äldre har högre riskaversion än yngre, och att familjeförhållanden är viktiga, om man har familj är man mer känslig för risker och i krissituationer (Lindell & Perry, 1992). I det senare fallet finns det också samband mellan familjeförhållanden och vissa etniska minoriteter vilket bland annat bekräftades i vår pilotstudie (Olofsson & Öhman, 2007). Slutsatsen är dock att etnicitet, utländsk bakgrund och/eller att tillhöra en minoritetsgrupp har samband med riskuppfattning.

Det är emellertid inte bara individens riskuppfattning som har betydelse för kris-kommunikationen utan även människors reaktioner och agerande i krissituationer. Tidigare studier har t.ex. visat att en stark kollektivistisk solidaritet kan leda till att vissa personer dels utsätter sig själva för risker för att rädda familj och vänner, dels ignorerar individer som inte anses tillhöra den egna gruppen i krissituationer (Lindell & Perry, 2004). Den här typen av solidaritet varierar dock både inom befolkningar och kulturer och däremellan, vilket gör det svårt att koppla det enbart till etnicitet eller minoritetsgrupper. Det är kanske troligare att skillnader i agerande beror på andra faktorer såsom institutionella förhållanden, status, kunskap om det nya landet, språkkunskap etc. vilka i sin tur är relaterade till utsatthet för olika typer av risker (McAdoo, 1999). Låg inkomst kan t.ex. påverka standarden på bostaden, vart den senare är lokaliserad och tillgången till offentliga resurser. Sambandet mellan att tillhöra en etnisk minoritetsgrupp, vara fattig och bosatt i bostadsområden med låg standard är ett känt fenomen, vilket gör det svårt att separera vad som är den egentliga förklaringsfaktorn.

Vidare kan begränsade kunskaper i värdlandets språk leda till underutnyttjande av vissa kommunikationskanaler, skapa beroende av familj och vänner (Fothergill,

Maester & Darlington, 1999), och därmed begränsa möjligheten att ta till sig varningsmeddelanden och agera i enlighet med dessa (Lindell & Perry, 2004). Ett exempel på det senare är att tillgången till satellitsända TV-program från andra länder ökat vilket gör att personer med begränsade kunskaper i svenska kanske väljer nyheter och TV-program sända från andra länder medan mycket av kriskommunikationen sänds via nationella etermedier. Vidare kan det vara så att dessa grupper i lägre grad än andra är medvetna om de kanaler genom vilka man kan få information och hjälp efter en krissituation (Rivers, 2006). I en mindre svensk studie (en fokusgruppintervju) framkom det också invandrade själva inte ser språket i sig som det största problemet utan hur informationen kommuniceras (Sjöberg & Enander, 2005). Dessa resultat bekräftas även av Olofsson & Öhman (2007).

Möjligheten att nås av och ta till sig kriskommunikation kan naturligtvis få konsekvenser för själva krishanteringens vilket delvis uppmärksammats i tidigare forskning (t.ex. Becker, 2004; Bier, 1999; Burger & Waishwell, 2000, för en översikt se Lindell & Perry, 2004). Det finns också en hel del forskning om *krishantering*, främst inom organisationer (t.ex. Fearn-Banks, 2002; Heath & Palenchar, 2000; Massey, 2004) och på senare tid har det gjorts en rad studier i Sverige om *kommunernas* krishantering. De senare handlar om allt från förväntningar och erfarenheter hos aktörer (t.ex. Enander & Hede, 2004; Lakasjö, Enander & Hede, 2004), till politiska aspekter (t.ex. Lidskog, 1998) och fallstudier som t.ex. Göteborgsbranden (t.ex. Larsson & Nohrstedt, 2000) bangårdsolyckan i Borlänge (t.ex. Norling, 2001) och tsunamin i Sydostasien (t.ex. Grandien, Nord & Strömbäck, 2005). När det gäller kommunernas kriskommunikation har det gjorts studier av kriskommunikation i allmänhet (t.ex. Hedman & Trost, 2001), av förebyggande kriskommunikation (t.ex. Larsson, 1997; Svensson, 1999) och effekterna av sådan kommunikation (t.ex. Sjölander, 2004; Wester-Herber, 2004). Det finns enstaka studier av medias bevakning av kris-situationer kopplat till invandrade på lokal nivå (t.ex. Petersson & Hellström, 2004), men det finns få eller inga studier av kommuners kriskommunikation relaterad till invandrade (Falkheimer & Heide, 2006).

Kriskommunikationens utformning är ofta anpassad till majoritetsbefolkningens uppfattningar, erfarenheter och föreställningar vilket kan försvåra för invandrade att nås av och förstå informationen (Sauer, 1996). Genomgången av den tidigare forskningen visar inte bara att invandrade upplever och agerar på sätt som gör dem mer utsatta för och vid kriser, utan även att forskningen i hög utsträckning varit inriktad mot just dessa grupper och deras agerande medan ansvariga myndigheters, och andra institutioners, agerade inte fokuseras i samma utsträckning. Faktum kvarstår dock att det många gånger är just de ansvariga myndigheternas agerande som är orsaken till dessa gruppers utsatthet. Studier i USA visar att personer tillhörande etniska minoriteter, invandrade, ensamstående mödrar och fattiga i lägre grad och efter längre tid får hjälp efter en kris (Hearn Morrow, 1999), att hjälpen inte alltid är anpassad till de hjälpbehövande, att informationen är bristfällig och att information sällan ges på andra språk än engelska i initialskedet (Fothergill, Maester & Darlington, 1999).

Sammanfattningsvis kan vi säga att tidigare forskning visar att etniska minorite-

ters respons före, vid och efter katastrofer skiljer sig från infödda personers, men att det inte finns mycket forskning vad gäller myndigheters kriskommunikation till dessa befolkningssegment. Den forskning som har gjorts indikerar dock vikten av sådana studier. Satterfield, Mertz & Slovic (2004: 128) uttrycker det på följande sätt:

That is, procedures employed by regulatory agents to both communicate about risk and physically manage the hazards that demand remediation attention (...) could benefit from greater sensitivity to cross-group perspectives on the perceived relationship between risk, vulnerability, and justice.

Till skillnad från tidigare studier kombinerar denna studie ett aktörs- och myndighetsperspektiv och kan därmed bidra med kunskap om myndigheternas agerande i kriskommunikationsprocessen utifrån hur individerna både upplever och agerar. Det är dock viktigt att påpeka komplexiteten i frågan och vikten av att inte stirra sig blind på ursprung och etnicitet utan att framhålla alla de faktorer med vilka ursprung kan bli förväxlad så som fattigdom, erfarenhet och utanförskap.

Metod

Studien är baserad på två datamaterial, dels en postenkät, Samhälle och Värderingar (SoV 2005), om riskuppfattningar och agerande vid krissituationer, dels en telefonintervju till ett urval av Sveriges kommuner om kriskommunikation.

Postenkät: Individstudien

Postenkäten bestod av ett flertal urval varav två använts i den föreliggande studien: Ett nationellt, obundet, slumpmässigt urval av 2 000 personer, 16–75 år, (svarsfrekvens 59%) och ett slumpmässigt urval av 750 personer, 16–75 år, boende i församlingar i Göteborg, Malmö och Stockholm, alla områden med en relativt hög andel invandrade (svarsfrekvens 39%⁴). Det senare urvalet gjordes för att öka andelen invandrade i materialet som helhet. I denna studie har personer som är födda utanför Europa samt personer vars båda föräldrar är födda utanför Europa (hädanefter benämnda ”invandrade”) jämförts med personer födda i Sverige och med minst en förälder född i Sverige (hädanefter benämnda ”infödda”).⁵ Från de två urvalen har sedan

⁴ Den extremt låga svarsfrekvensen i detta urval kan ha en rad orsaker varav två tycks vara av avgörande betydelse, nämligen begränsade språkkunskaper och felaktiga adressuppgifter. Det förstnämnda är endast något vi kan spekulera kring, medan den sistnämnda har vissa empiriska belägg. Hela 28% av individerna i detta urval hade inget eller felaktigt telefonnummer medan motsvarande siffra för urval 1 var 9%. Detta kan vara en indikation på att personer i urval 2 inte nåts av enkäten i samma utsträckning som i urval 1.

⁵ Anledningen till att personer med nordiskt eller europeiskt ursprung uteslutits är att de var mycket få. I denna studie prioriterades personer med utomeuropeiskt ursprung och därför gjordes ett särskilt urval i områden med en hög andel utomeuropeiska invandrade.

endast personer som uppgett att de bor i Stockholm, Göteborg eller Malmö valts ut för de vidare analyserna.⁶ Denna restriktion innebär att antalet undersökta personer är relativt få (n=322, varav 98 invandrade). Studien är alltså avgränsad till boende i storstäder för att få jämförbara grupper. Alternativet hade varit att inkludera samtliga respondenter i båda urvalen, men storstadsborna hade ändå varit kraftigt överrepresenterade bland invandrade personer och jämförelserna med infödda skulle bli skev.⁷

Enkäten bestod av ett stort antal frågor men i denna studie har endast frågor om riskuppfattningar, riskbeteende och bakgrundsvariabler använts. Frågorna baseras på tidigare studier (t.ex. Sjöberg, 2000) och en förstudie där fem fokusgruppintervjuer genomfördes (Olofsson & Öhman, 2007). Ingen enskild typ av risk fokuserades i enkäten utan frågor ställdes om allt från egen rökning och olyckor i samband med fritidssysselsättning till klimatförändringar och terrorism. Beteendefrågorna handlade om vilka typer av förebyggande åtgärder som individen företagit sig, om man t.ex. har brandvarnare eller hemförsäkring, om man tidigare varit med om en olycka, kris eller allvarlig sjukdom, och en fråga handlade om hur man skulle agera vid ett större giftutsläpp. Bakgrundsfrågorna handlade om ålder, kön, utbildning, ursprung etc.

Telefonintervju: Kommunstudien

Studien av Sveriges kommuners kriskommunikation genomfördes som en telefonintervju. Valet var medvetet då området är relativt nytt och arbetssättet skiljer sig mycket mellan kommunerna. Telefonintervjun gjorde det möjligt både för den intervjuade och intervjuaren att ställa följdfrågor och förklara sina svar. Denna kommunikation dokumenterades i form av minnesanteckningar och har i vissa fall används för att bekräfta resultaten (i texten refererad till "vid intervjutillfället nämndes...").

Urvalet till telefonintervjun gjordes utifrån Sveriges kommuner och landstings gruppering av kommunerna (Bengtsson, 2004). 55% av kommunerna slumpades fram med hjälp av SPSS, och utöver detta urval valdes samtliga storstäder ut. I storstadsgruppen valdes 3 stadsdelar i respektive kommun ut eftersom dessa kommuner är betydligt större än Sveriges övriga kommuner. Detta gör att det totala urvalet var

⁶ Invandrade återfinns i ungefär lika stor utsträckning i båda urvalen, 90 stycken i urval 1 och 105 stycken i urval 2. För att säkerställa att sammanslagningen av urvalen inte påverkar resultaten har dessa grupper jämförts på 40 variabler, allt från kön, ålder och utbildning till olika värderingar och riskuppfattningar. Av dessa 40 analyser återfanns fem signifikanta skillnader; personer i urval 1 värderar vänner i högre grad än personer i urval 2, medan personer i urval 2 i högre grad värderar arbete och religion, inom denna grupp finns det också en signifikant högre andel personer med svenskt medborgarskap. Den enda skillnaden vad gäller riskrelaterade frågor var i vilken utsträckning man upplever terrorism som ett hot mot ens person, där personer i urval 2 i högre grad kände ett hot än personer i urval 1. Bedömningen är dock att skillnaderna är mer eller mindre slumpmässiga och därmed indikerar att de två urvalen kan betraktas som dragna ur en och samma population.

⁷ Samtliga analyser som presenteras i artikeln har också gjorts på samtliga undersökningspersoner i urval 1 och 2 (n=1410) för att säkerställa att storstadsborna inte skiljer sig från den övriga befolkningen. Resultaten från dessa analyser överensstämmer med dem som presenteras i artikeln.

160 kommuner, men 169 intervjupersoner. Svarefrekvensen var 90% eftersom 144 kommuner, och 149 personer, besvarade enkäten.

Målgruppen för telefonintervjuerna var kommunernas kriskommunikationsansvariga men det visade sig att kommunerna har organiserat kriskommunikationen på olika sätt vilket ledde till att allt ifrån kommundirektörer till räddningschefer besvarat enkäten. Många intervjupersoner var dock personer som är specialiserade på kriskommunikation. Telefonintervjuerna var strukturerade och behandlade tre frågeområden som utformats dels utifrån en förstudie⁸, dels utifrån tidigare forskning och teori (t.ex. Enander & Hede, 2004):

1. Sannolikheten för kommunen att drabbas av olika typer av kriser, om kommunen tidigare drabbats av olika typer av kriser, samt om invandrade varit inblandade.
2. Kommunens kriskommunikationsplan och huruvida den tar hänsyn till olika befolkningssegment, vilka kommunikationskanaler som används, på vilket/vilka språk kommunen kommunicerar vid kriser och eventuella förebyggande åtgärder.
3. Bakgrundsinformation om den kriskommunikationsansvarige som t.ex. kön, ålder och ursprung. Statistik har lagts till materialet i efterhand vad gäller invånarantal och andel invandrade (SCB 2006).

Det finns alltid svårigheter med att kombinera flera datamaterial och i detta fall finns det ett problem med jämförbarhet: Individstudien består endast av personer boende i storstäder medan kommunstudien är ett representativt riksurval. För att kontrollera så att resultatet av studien inte påverkas av detta har samtliga analyser av postenkäten också gjorts för det rikstäckande urvalet (se även fotnot 7). Analyserna visar att urvalet inte påverkar resultatet men av utrymmesskäl redovisas inte dessa analyser.

Ytterligare en svaghet med studien är att samtliga invandrade respondenter slås samman till en grupp trots att de kommer från många olika länder. Det vore önskvärt att kunna ta hänsyn till sådana skillnader för att få en ökad förståelse för olika befolkningsgruppers riskutsatthet, men eftersom datamaterialet är så litet var detta inte möjligt. Resultaten är trots detta värdefulla eftersom de kan ge en indikation på de skillnader som finns i Sverige idag när det gäller riskuppfattningar, säkerhetstänkande och riskbeteenden.

Resultat

I resultatavsnittet presenteras först undersökningspersonernas riskuppfattningar, vilka förebyggande åtgärder som de uppger att de vidtagit för att undvika eller mildra en kris, följt av vad de uppger att de skulle göra i en krissituation. Den andra delen av re-

⁸ Riskhanterare vid tio kommuner varav samtliga storstäder intervjuades via telefon. Intervjuerna var ostrukturerade och intervjupersonerna ombads att beskriva sin kommuns krishanteringssystem. Informationen från intervjuerna användes sedan för att utforma frågeformuläret till den större strukturerade intervjuundersökningen.

sultatavsnittet visar i viken utsträckning Sveriges kommuner generellt tar hänsyn till invandrade och sedan analyseras eventuella skillnader mellan kommunerna.

Upplevelse av risker och agerande vid kriser

Upplevelsen av en risk behöver inte nödvändigtvis vara betydelsefull för agerandet i en krissituation, men det är ändå intressant att kartlägga eftersom det dels påverkar individens vardagskänsla av trygghet, dels kan ge en indikation om skillnader mellan olika befolkningssegment. I enkäten frågade vi därför hur respondenterna personligen upplever olika risker och resultaten presenteras i Figur 1 uppdelat mellan invandrade och infödda.

Figur 1

Figuren visar att skillnaderna mellan de två grupperna är markanta. Invandrade upplever stress, trafikolyckor och sjukdomar, såsom cancer och hjärtinfarkt, som de högsta riskerna för dem personligen, medan infödda upplever sjukdomar, klimatförändringar som mest riskfyllda följt av stress och trafikolyckor. Som framgår av figuren rangordnas riskerna olika av de två grupperna, men resultaten visar framförallt att invandrade bedömer många av riskerna som betydligt större för dem personligen än vad infödda gör (förutom klimatförändringar, fritidsolyckor och risker förknippade med tekniska system där det inte finns några signifikanta skillnader).⁹ De största skillnaderna finner vi i upplevelsen av risken med HIV, galnakosjukan, egen rökning, naturkatastrofer, terrorism och epidemier.

Resultaten tyder med andra ord på att den svenska befolkningen inte kan betraktas som en homogen grupp när det gäller upplevelsen av olika typer av risker. Frågan är dock om denna skillnad kvarstår om andra faktorer tas med i analysen. Tidigare forskning har visat att kön och ålder har betydelse för människors riskuppfattningar, kvinnor har i regel högre riskaversion än män (Enander, 2005; Gustafson, 1998; Satterfield, Mertz & Slovic, 2004), och äldre personer tenderar att uppleva risker som större än yngre (Enander & Johansson, 2002). Ytterligare en faktor som framförts i tidigare forskning är erfarenhet av kriser, alltså att tidigare erfarenheter ökar oron för risker (Enander, 2005; Finucane et al., 2000). För att undersöka om skillnaderna mellan invandrade och infödda kvarstår efter det att hänsyn tagits till dessa faktorer har multipla regressionsanalyser gjorts (se Tabell A i Bilaga 1).

Resultaten av analyserna visar att ursprung har ett signifikant samband med uppfattningen om 14 av 17 risker (klimatförändringar, fritidsolyckor och utslagna tekniska system är de risker där det inte finns signifikanta samband) och att det är den variabel som förklarar relativt sett mest varians i 12 av dessa fall. I samtliga fall upp-

⁹ Resultaten kan ge intrycket att det finns en svarsbias bland invandrade, alltså att dessa personer tenderar att avge ett "högre" svar än infödda på alla frågor. Analyser har dock gjort på frågor om risker på samhällsnivå där det framkommit motsatt svarsmönster, där infödda bedömt vissa risker som högre än invandrade (t.ex. att andelen äldre ökar i samhället). Bedömningen är därför att det inte handlar om svarsbias utan reella skillnader.

lever invandrade riskerna som större jämfört med infödda, vilket bekräftar att det finns en heterogenitet vad gäller riskuppfattningar bland befolkningen.¹⁰ Tidigare erfarenheter har ett positivt samband med riskaversion i lika många fall som ursprung (jmf Finucane et al., 2000; Palmer, 2003). Ålder påverkar riskuppfattningen när det gäller åtta av riskerna, nämligen stress, sjukdomar, naturkatastrofer, rökning, terrorism, transporter av farligt gods, galnakosjukan och epidemier. Frånsett risken för stress upplever äldre personer riskerna som större än yngre (jmf Enander & Johansson, 2002). Kön är den faktor som har svagast samband med riskuppfattningar och endast fyra samband är signifikanta (varav två på 10%-nivån). Kön har ett signifikant samband med upplevelsen av stress, naturkatastrofer, klimatförändringar och transport av farligt gods, och i samtliga fall upplever kvinnor riskerna som större än män. Detta resultat skiljer sig från många amerikanska studier där man funnit mer stabila samband (t.ex. Satterfield, Mertz & Slovic, 2004), men samtidigt finns indikationer att sambandet mellan kön och riskuppfattning varierar både med land och med typ av risk (Olofsson & Öhman, 2006; Olofsson, Öhman & Rashid, 2006).

Det finns även signifikanta skillnader mellan invandrade och infödda vad gäller säkerhetstänkande och förebyggande åtgärder (se Tabell 1). Infödda har i större utsträckning privat hem- olycksfalls- sjuk- och livförsäkring, pensionssparande och brandvarnare än invandrade.

Tabell 1

Som framgår av tabellen är skillnaderna relativt stora, t.ex. har hela 94% av de infödda brandvarnare medan motsvarande siffra för invandrade är 78%. Ett annat exempel är olycksfallsförsäkring vilket endast 39% av de invandrade har, medan 67% av de infödda har detta. Resultaten ligger i linje med tidigare studier (Enander & Johansson, 2002) och indikerar skillnader i riskutsatthet och förutsättningar att återhämta sig efter en kris eller katastrof.

En av de viktigaste kunskaperna i en krissituation är hur människor agerar. Respondenterna fick därför uppge hur de tror att de skulle agera om de fick veta att det inträffat ett större giftutsläpp vid en industri i närheten av deras bostad. Som framgår av Figur 2 uppger de invandrade att de i första hand skulle hämta familj och barn, följt av att ta sig bort från platsen, och sedan lyssna på radio och TV, medan infödda i första hand skulle göra det senare följt av att ta skydd inomhus.

Figur 2

Den enskilt största skillnaden mellan grupperna är att invandrade i betydligt större utsträckning än infödda uppger att de skulle ta betäckning i ett skyddsrum. Mer intressant ur kriskommunikationssynpunkt är dock det faktum att de invandrade uppger att de skulle försöka kontakta vänner, myndigheter och företaget där olyckan skett

¹⁰ Detta överensstämmer med tidigare forskning vilket stärker antagandet om att datamaterialet inte ger en skev bild av skillnaden mellan invandrade och infödda trots att endast storstadsbor ingår i urvalet.

i högre grad än infödda. Invandrare skulle också i högre grad än de infödda bege sig till platsen för olyckan. Det senare är dock det agerande som båda grupperna i minst utsträckning skulle välja att göra. Resultaten visar med andra ord att de två gruppernas beteendemönster skiljer sig i rätt stor utsträckning. Tidigare erfarenheter av kriser och skillnader i socialisationsmönster när det gäller hanering av krissituationer kan vara tänkbara förklaringar. Infödda tränas t.ex. i att söka indirekt information via massmedia och stanna inomhus till dess att de får information om annat. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att det kan finnas stora skillnader inom de båda grupperna.

Om man kontrollerar för tidigare erfarenheter, ålder och kön finns många av dessa skillnader kvar men inte alla (se Tabell B i Bilaga 1). Faktum kvarstår dock att invandrare i högre grad än infödda skulle försöka skaffa information genom direktkontakt med myndigheter och andra, medan de i lägre grad skulle lyssna på radio och TV. De skulle i högre utsträckning försöka ta sig till platsen för olyckan och även uppsöka skyddsrum. Resultaten bekräftar också tidigare forskning som hävdar att sambandet mellan tidigare erfarenheter och agerande i krissituationer är svagare än mellan erfarenhet och attityder (Enander, 2005). Ålder och kön visar inga stabila samband men i de fall där det finns en skillnad mellan män och kvinnor så tycks kvinnors agerande till viss del överensstämma med invandrades.

Sammanfattningsvis kan man säga att invandrare har högre riskaversioner, i lägre utsträckning uppger att de vidtagit förebyggande åtgärder och är mer inriktade mot att ta direktkontakt med andra personer vid en kris än infödda är. Dessa resultat indikerar att det finns ett behov av att anpassa kommunernas kriskommunikation till invandrades behov.

Kommunernas kriskommunikation

Om vi nu istället övergår till att studera kommunernas kriskommunikationsstrategier kan vi konstatera att reaktionerna vid intervjuerna varierade mycket mellan kommunerna. Allt från stort intresse och engagemang till ointresse och stress, men de flesta kommunerna uppgav att de hittills inte satsat på kriskommunikation riktad till invandrare i någon högre grad. I detta sammanhang nämndes också att alla invånare behandlas ”lika” och att kriskommunikationen gäller ”lika för alla”. Detta återspeglas också i den kvantitativa analysen av svaren. De flesta kommunerna tar inte i någon större hänsyn till olika befolkningssegment. Cirka en tredjedel av kommunerna tar i hög grad hänsyn till invandrare sin kriskommunikation vilket innebär alltså att närmare 70% av kommunerna inte tar särskild hänsyn till just invandrare.

I undersökningen tillfrågades också kommunerna om de tar hänsyn till olika faktorer som eventuellt kan påverka människors förståelse och reaktioner vid en kris. Språk är den faktor som i första hand fokuserats i tidigare forskning, men etnicitet och religion är också faktorer som kan påverka utfallet i en krissituation (Fotherhill, Maester & Darlington, 1999). Ett exempel är att vissa religiösa samfund inte accepterar modern sjukvård. Resultaten visar att språk är den faktor som flest kommuner tar hänsyn till (se Tabell 2). Det är dock färre än hälften av kommunerna, lite drygt 42%, som säger att de i hög grad tar hänsyn till att deras invånare talar olika språk

medan en tredjedel uppger att de i låg grad, eller inte alls, tar sådan hänsyn. Vid intervjuerna framgick att kommunerna i första hand har kontakt med tolkar eller översättningsfirmor för att kommunicera på andra språk (till skillnad från att ha tryckt informationsmaterial eller information på Internet på flera språk).

Tabell 2

När det gäller andra faktorer såsom etnicitet och religion uppger ytterst få kommuner att de tar hänsyn till detta i sin kriskommunikation. Detta kan betyda att kommunerna utgår från att invånarna betar sig på liknande sätt oavsett dessa faktorer eller att de helt enkelt inte tänkt på att ta hänsyn till dessa faktorer. Kommunerna blev också tillfrågade om de informerar på något annat språk än svenska och om de genomfört någon form av förebyggande åtgärd riktade mot invandrade. 39% upp gav att de har information på andra språk¹¹ medan 55% endast informerar på svenska, och ungefär 26% upp gav att de har genomfört förebyggande åtgärder. I tolkningen av dessa resultat ska man ta hänsyn till att förebyggande arbete även sker inom andra samhällssektorer. Resultaten visar dock att Sveriges kommuner inte tar särskilt stor hänsyn till invandrade och faktorer som kan försvåra kriskommunikationen till dessa individer.

Frågan är dock om det finns strukturella skillnader mellan kommunerna? En faktor som kan ha betydelse är hur stor del av invånarna i en kommun som är invandrade. Man kan tänka sig att ju större andel invandrade desto större hänsyn tas till dessa grupper. För att studera detta har kommunerna delats in i tre grupper: Kommuner med 10% eller lägre andel invandrade, kommuner med 11–20% och kommuner med högre andel än 20%.¹²

För att analysera skillnaderna mellan kommunerna har Chi2-test använts och resultaten är något överraskande. Andelen invandrade har signifikant betydelse för om en kommun tar hänsyn till dessa befolkningsgrupper och/eller personer som talar andra språk än svenska (se Tabell 3), men det är inte ett linjärt samband.

Tabell 3

Visserligen är det så att kommuner med högst andel invandrade också är de som tar störst hänsyn till dessa grupper, men en rätt stort del kommunerna med låg andel invandrade uppger också att de tar stor hänsyn. Det speciella med den senare gruppen

¹¹ Av de 50 kommuner som uppgett vilket annat språk de har kriskommunikation på är de vanligaste språken engelska (28 kommuner) och arabiska (19 kommuner).

¹² Uppdelningen av kommunerna har gjorts rent pragmatiskt. Relativt många, 55%, av Sveriges kommuner har mindre än 10% invandrade medan det är få som har en högre andel än 20%. Den senare gruppen består av 15% av landets kommuner och variationen inom denna grupp är relativt stor. Det finns ett fåtal kommuner inom denna grupp (3 stycken) där andelen invandrade överstiger 35%, men de allra flesta ligger mellan 20–30%. För att undersöka om storstadskommunerna avviker från andra kommuner med relativt hög andel invandrade studerades de separat men de avvek inte från det generella mönstret i gruppen. En kommun, Haparanda, har uteslutits från analyserna eftersom dess befolkningssammansättning kraftigt avviker från andra kommuner.

av kommuner är dock att nästan lika många, ca 41%, uppger att de i låg grad tar hänsyn till invandrade. Det tycks alltså finnas två handlingsmönster bland dessa kommuner, antingen tar man stor hänsyn eller ingen. Detta mönster återspeglas även vad gäller hänsynstagande till olika språk. Mellangruppen, kommuner med mellan 10 och 20% invandrade, är de som i relativt flest fall uppgett att de inte tar hänsyn till invandrade.

När det gäller praktiska åtgärder, alltså om kommunen har information på andra språk än svenska och/eller om man genomfört förebyggande åtgärder riktade mot invandrade, kan vi konstatera att det i första hand är kommuner där det bor relativt många invandrade som har genomfört förebyggande åtgärder (se Tabell 4). Närmare 64% av de med hög andel invandrade uppger att de har information på andra språk än svenska, medan ca 49% av mellangruppen och endast ca 30% av gruppen med låg andel invandrade uppger detta.

Tabell 4

Ungefär hälften av kommunerna med hög andel invandrade har genomfört förebyggande åtgärder medan det i de två övriga grupperna är en betydligt lägre andel, 20 respektive 25%, som har gjort det. Här finner vi inte den "linjäritet" som antyds när gäller språk, utan det är endast de kommuner som har en hög andel invandrade som genomfört förebyggande åtgärder (52% av dessa kommuner). Sammanfattningsvis kan man säga att de kommuner där det bor relativt många invandrade är mer aktiva och tar större hänsyn till dessa invånare än övriga kommuner. Det finns dock inget linjärt samband och den såkallade mellangruppen av kommuner tycks endast ta hänsyn till språk i sin kriskommunikation.

Vid intervjuerna framkom också att definitionen av "hänsyn" varierar mellan kommunerna. Många kommuner tar tolkar till hjälp vid akuta situationer, men i vissa fall hänvisade man till kontaktpersoner i olika etniska föreningar och/eller religiösa samfund. Det finns också exempel på kommuner som menar att om det händer något så sprider sig informationen oavsett kommunens agerande, alltså "det ordnar sig alltid". Det var inte heller helt ovanligt att respondenten menade att det inte går att ta hänsyn till just språk eftersom det finns så många språk representerade inom kommunen. Helhetsbilden är att många kommuner inte på ett systematiskt sätt hanterar det faktum att det finns personer som kan vara svåra att nå med traditionell kriskommunikation.

Diskussion och slutsatser

Resultaten från denna studie har visat att "lika för alla strategin" som många svenska kommuner använder sig av i sin kriskommunikation inte passar dagens befolkning eftersom riskuppfattningar, säkerhetstänkande och agerande vid kriser varierar mellan olika befolkningssegment. Invandrade upplever många risker som mer hotande än infödda och de har inte i samma utsträckning försäkringar, eller mer konkret brandlarm, som kan förhindra eller mildra konsekvenserna av en krissituation. Kombina-

tionen av att känna större oro samtidigt som man i lägre grad vidtagit förebyggande åtgärder indikerar att invandrade inte har samma, utan snarare ett större, behov av kriskommunikation än infödda har.

Av de undersökta kommunerna, vilka är representativa för samtliga kommuner i Sverige, är det trots detta endast en tredjedel som aktivt tar hänsyn till invandrade i sin kriskommunikation. Andelen invandrade i kommunen har betydelse för kommunens handlingsstrategi, men det gäller endast kommuner med en högre andel än 20% invandrade, vilket är ca 15% av Sveriges kommuner. I övriga kommuner är variationen stor. Intressant är dock att det bland kommunerna med relativt sett låg andel invandrade finns en rätt stor grupp som uppger att de i hög grad tar hänsyn till detta befolkningssegment. Sambandet är med andra ord inte linjärt. Vidare är språket den enda faktor som kommunerna i någon större utsträckning tar hänsyn till medan tidigare forskning visat att även andra aspekter, såsom hur informationen är utformad och vilka kanaler man använder, är viktiga för att nå ut med krisbudskap.

Många enskilda resultat av denna studie är intressanta i sig, som t.ex. att invandrade i betydligt högre grad än infödda oroar sig för t.ex. HIV och terrorism. Huvudfokus ligger dock inte på individstudien och därför begränsas slutsatserna till vilka konsekvenser dessa resultat kan ha för kommunernas kriskommunikation. Den första och mer eller mindre självklara slutsatsen är att den svenska befolkningen inte är homogen när det gäller riskuppfattningar och agerande i krissituationer utan heterogen. En lärdom som vi kan dra av detta är att det finns ett behov att anpassa information om specifika risker till vissa befolkningssegment. En annan intressant slutsats är att invandrade i högre grad än infödda eftersträvar direktkontakt med andra individer och informationskällor men inte i samma utsträckning använder sig av institutionella kriskommunikationskanaler som radio och TV. Detta indikerar att det inte bara är språket som är en viktig faktor för att nå fram med krisinformation utan att kanalen via vilken informationen förmedlas också är av stor vikt (jmf Sjöberg & Enander, 2005). Tidigare erfarenheter kan vara en orsak till att man försöker skaffa sig personlig information snarare än avvaktar att information ges via formella kanaler (jmf avsaknad av systemtillit Giddens, 1992). Strategin att använda sig av kontaktpersoner inom föreningar och samfund är ett viktigt komplement till radio och TV men det innebär samtidigt att kommunens kontakt med dessa "överbryggare" (jmf Ewert, Liedholm & Lindberg, 2006) borde formaliseras och inorporeras i den ordinarie krishanteringen.

Intervjuerna visar nämligen att även i de fall där man uppgett att man har kontakt med representanter för etniska organisationer innebär det inte alltid att det finns nedskrivna handlingsstrategier i kriskommunikationsplanerna eller formella strategier. Istället handlar det ofta om att man har enstaka kontaktpersoner vilket innebär att kommunen är beroende av enskilda individers tillgänglighet och personliga kontaktnät vid en krissituation. Det finns emellertid många engagerade krishanterare och kommunikatörer i kommunerna som arbetar aktivt med dessa frågor och andra som inte arbetat med frågan men som uppger att de kommer att initiera arbete på området. I vissa fall har vi trots detta stött på en attityd som är mer oroande, där man som

myndighet inte betraktar det som sitt problem att vissa individer inte har tillräcklig information, språkkunskaper eller på annat sätt avviker från det förgivet tagna, för att hantera en kris, utan anser att det är upp till individen att själv finna sätt att få informationen. Slutsatsen blir därför att majoriteten av Sveriges kommuner inte är förberedda på att kommunicera inför, vid eller efter en kris till invandrare och att många kommuner lever kvar i "lika för alla strategin" vilken på detta område kan leda till att enskilda individer allvarligt skadas eller omkommer vid en kris.

Idag diskuteras integration och hur människor med olika bakgrund, erfarenheter och värderingar ska samsas i det svenska samhället. Blicken är trots detta nästan uteslutande riktad mot invandrare personer, medan infödda personer är normen efter vilken invandrare bör anpassa sig. Att nå ut med budskap i en krissituation ställer detta problem på sin spets: Är det personer som avviker från det traditionellt svenska som ska integreras in i kommunernas kriskommunikationssystem eller är det myndigheternas ansvar att se till att man når ut till samtliga innevånare, oavsett handikapp, ålder eller ursprung? Svaret på den frågan är att tidigare etablerade sanningar och taget för givet antaganden bör ifrågasättas och handlingsplaner och strategier omformuleras för att bättre passa dagens heterogena befolkning. Jag tror dock att det som nu uttrycks i termer av "lika för alla strategin" många gånger baseras på en vilja att alla ska ha samma chans att undvika krissituationer och känna sig trygga i Sverige, men för att nå dit måste kommunerna börja tänka i termer av "till var och en efter behov" snarare än "lika för alla".

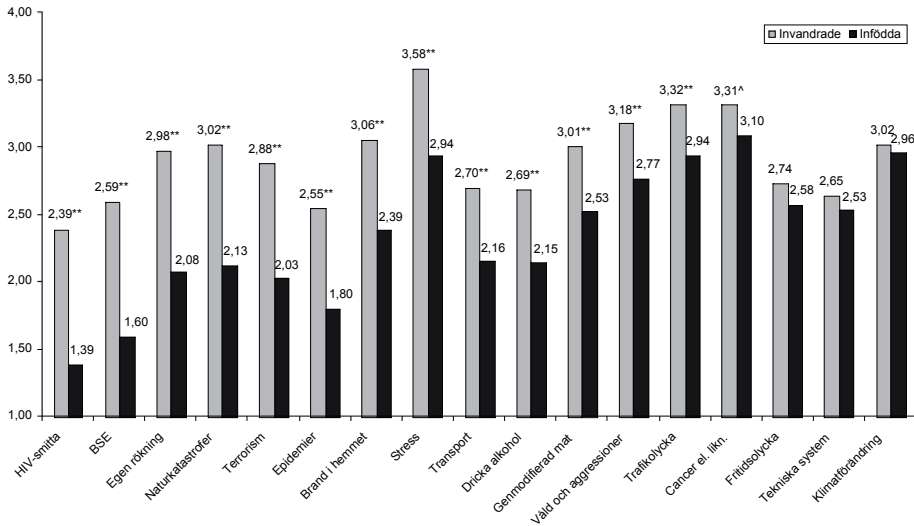
Referenser

- Beck, U. (1992) *Risk society. Towards a new modernisation*. London: SAGE.
- Becker, S. M. (2004) Emergency communication and information issues in terrorist events involving radioactive materials. *Biosecurity and bioterrorism: Biodefence strategy, practice and science*, 2 (3), 195–207.
- Bengtsson, H. (2004) *Kommungruppsindelning fr.o.m. 1 januari 2005*. Svenska kommunförbundet. (www.skl.se).
- Bier V. M. (1999) On the state of art: risk communication to the public. *Reliability Engineering and System Safety*, 71, 139–50
- Burger, J & Waishwell, L. (2000) Are we reaching the target audience? Evaluation of a fish fact sheet. *The Science of the Total Environment*, 277, 77–86.
- Enander, A. (2005) *Människors förhållningssätt till risker, olyckor och kriser*. Karlstad: Räddningsverket.
- Enander, A & Hede, S. (2004) *Förväntningar och erfarenheter hos aktörer. Delrapport 1 från projektet Beredskap och krishantering i svenska kommuner*. Stockholm: KBM.
- Enander, A & Johansson, A. (2002) *Säkerhet och risker i vardagen: en studie av uppfattningar, värderingar och beteenden hos allmänheten i Sverige*. Karlstad: Räddningsverket.
- Ewert, S, Liedholm, M & Lindberg, G. (2006) Vikten av kulturella överbyggare i storstadens integrationsprojekt. *Sociologisk forskning*, 1, 33–49.

- Falkheimer, J & Heide, M. (2006) Multicultural crisis communication: Towards a social constructionist perspective. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 4 (14), 180–189.
- Fearn-Banks, K. (2002) *Crisis communication. A casebook approach*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Ass.
- Finucane, M. L, Slovic, P, Mertz, C. K, Flynn, J & Satterfield, T. A. (2000) Gender, race, and perceived risk: the 'white male' effect. *Health, Risk & Society*, 2 (2), 159–172.
- Flynn, J., Slovic, P. & Mertz, C. K. (1994) Gender, race, and perception of environmental health risks. *Risk Analysis*, 14 (6), 1101–1109.
- Fothergill, A, Maester, G. M & Darlington, J. D. (1999) Race, ethnicity and disasters in the United States: A review of the literature. *Disasters*, 23 (2), 156–173.
- Giddens, A. (1992) *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur.
- Grandien, C, Nord, L & Strömbäck, J. (2005) *Efter flodvågskatastrofen. Svenska folkets åsikter om och förtroende för myndigheter, medier och politiker 2005*. Stockholm: Krisberedskapsmyndigheten.
- Gudykunst, W. B. (1998) *Bridging the differences: Effective intergroup communication*. Thousand Oaks: SAGE.
- Gustafsson, P. E. (1998) Gender differences in risk perception: Theoretical and methodological perspectives. *Risk Analysis*, 18 (6), 805–811.
- Gutteling, J & Wiegman, O (1993) Gender specific reactions to environmental hazards in the Netherlands. *Sex Roles*, 28 (7/8), 433–447.
- Hedman, L & Trost, J. (2001) Riskkommunikation. Karlstad: Räddningsverket.
- Hearn Morrow, B. (1999) Identifying and mapping community vulnerability. *Disasters*, 23 (1), 1–18.
- Heath, R. L & Palenchar, M. (2000) Community relations and risk communication: A longitudinal study of the impact of emergency response messages. *Journal of Public Relations Research*, 12 (2), 131–161.
- Johnson, B. B. (2004) Arguments for testing ethnic identity and acculturation as factors in risk judgments. *Risk Analysis*, 24 (5), 1279–1287.
- Johnson, B. B. (2002) Gender and race in beliefs about outdoor air pollution. *Risk Analysis*, 22 (4), 725–738.
- Johnson, C. Y, Bowker, J. M & Cordell, H. K. (2004) Ethnic variation in environmental belief and behaviour: An examination of the New Ecological Paradigm in a social psychological context. *Environment and Behavior*, 36 (2), 157–186.
- Lajksjö, Ö, Enander, A & Hede, S. (2004) *Drivkrafter för arbete med säkerhets- och beredskapsfrågor. Delrapport 2 från projektet Beredskap och krishantering i svenska kommuner*. Stockholm: KBM.
- Larsson, A. (1997) *Riskhantering och kommunikation – en studie i sex kommuner*. Karlstad: Räddningsverket.
- Larsson, L & Nohrstedt, S. A. (2000) *Göteborgsbranden 1998*. Stockholm: SPF.
- Lidskog, R. (Red). (1998) *Kommunen och kärnavfallet. Svensk kärnkraftspolitik på 1900-talet*. Stockholm: Carlssons.

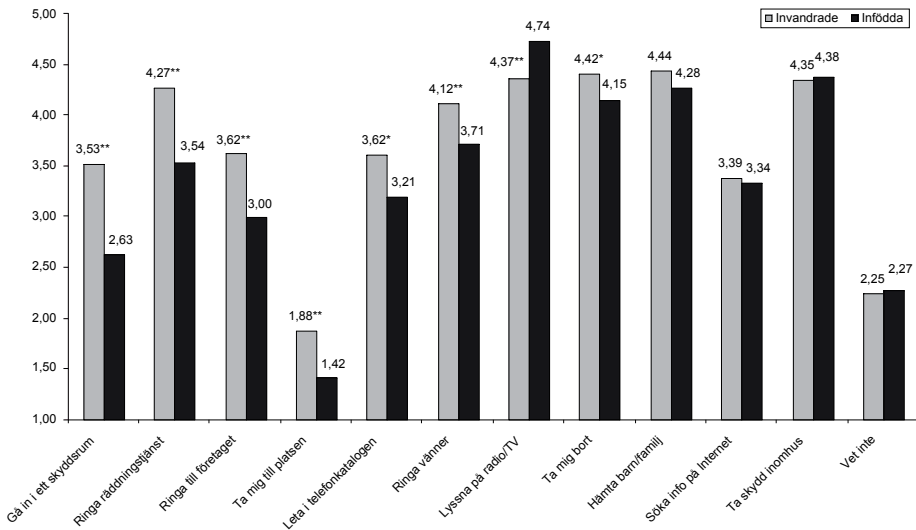
- Lindell, M. L & Perry, R. W. (2004) *Communicating environmental risk in multiethnic communities*. Thousand Oaks: SAGE.
- Lindell, M. L & Perry, R. W. (1992) *Behavioral foundations of community emergency planning*. Washington: Hemisphere.
- Marshall, B. K. (2004) Gender, race and perceived environmental risk: The "white male" effect in cancer alley, LA. *Sociological Spectrum*, 24, 453–478.
- Massey, J. E. (2004) Managing organizational images: Crisis response and legitimacy restoration. In D. P. Millar & R. L. Heath. *Responding to Crisis*. Mahwah, NY: Lawrence Erlbaum Ass.
- McAdoo, H. P. (1999) Families of colour. In H. P. McAdoo, (Ed.). *Family ethnicity. Strength in diversity*. Thousand Oaks: SAGE.
- Mohai, P & Bryant, B. (1998) Is there a 'race' effect on concern to environmental quality? *Public Opinion Quarterly*, 62 (4), 475–505.
- Norling, A. (2001) Olycksplats Borlänge bangård. *Styrelsen för psykologiskt försvar*. Meddelande 158.
- Olofsson, A & Öhman, S. (2007). Views of risk in Sweden: Global fatalism and local control. An empirical investigation of Ulrich Beck's theory of modern risks. *Journal of Risk Research* 10 (2), 177–196.
- Olofsson, A & Öhman, S. (2006) General beliefs and environmental concern. Trans Atlantic Comparisons. *Environment and Behavior*, 38 (6), 768–790.
- Olofsson, A, Öhman, S & Rashid, S. (2006) Attitudes to gene technology. The importance of trust in institutions. *European Societies* 8 (4), 601–624.
- Palmer, C. G. S. (2003) Risk perception: another look at the 'white male' effect. *Health, Risk & Society*, 5 (1), 71–83.
- Petersson, B & Hellström, A. (2004) Stereotyper i vardagen. Bilder av "de främmande". *KBM:s temaserie* 2004:2.
- Renn, O. (2001) The need for integration: risk policies require the input from experts, stakeholders and the public at large. *Reliability Engineering and System Safety*, 72 (2), 131–135.
- Renn, O. (1998) The role of risk perception for risk management. *Reliability Engineering and System Safety*, 59 (1), 49–62.
- de los Reyes, P & Martinsson, L. (2005) *Olikhetens paradigm – intersektionella perspektiv på o(jäm)likhetsskapande*. Lund: Studentlitteratur.
- Rivers, L. (2006) A post-Katrina call to action for the risk analysis community. *Risk Analysis*, 26 (1), 1–2.
- Satterfield, T. A, Mertz, C. K & Slovic, P. (2004) Discrimination, vulnerability, and justice in the face of risk. *Society for Risk Analysis*, 24 (1), 115–129.
- Sauer, B. A. (1996) Communicating risk in a cross-cultural context. A cross-cultural comparison of rhetorical and social understandings in U.S. and British mine safety training programs. *Journal of Business and Technical Communication*, 10 (3), 306–329.
- Sjölander, A. (2004) *Kärnproblem. Opinionsbildning i kärnavfallsdiskursen i Malå*. Umeå: Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet.

- SCB. (2006) *Folkmängd i hela riket, länen och kommunerna december 2005*. Stockholm: SCB.
- SFS. (2006:544) *Lag om kommuners och landstings åtgärder inför och vid extraordinära händelser i fredstid och höjd beredskap*. Svensk författningssamling.
- SFS. (2002: 833) *Lag om extraordinära händelser i fredstid i kommuner och landsting*. Svensk författningssamling.
- Sjöberg, L. (2000) Risk perception: Experts and the public. *European Psychologist*. 3 (1), 1–12.
- Sjöberg, M & Enander, A. (2005) *Man måste tänka sig för när man är hemma: en kvalitativ studie av uppfattningar och erfarenheter relaterade till risker och säkerhet i vardagslivet*. Karlstad: Räddningsverket.
- Svensson, H. (1999) *Utvärdering och uppföljning av Landskrona/Svalövprojektet*. Karlstad: Räddningsverket.
- Vaughan, E & Nordenstam, B. (1991) The perception of environmental risks among ethnically diverse groups. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22 (1), 29–60.
- Wester-Herber, M. (2004) *Talking to me – risk communication to a diverse public*. Örebro: Örebro universitet.

Figur 1.

Skillnader mellan invandrade och infödda när det gäller riskuppfattning (svaren varierar mellan 1 ”mycket liten” till 5 ”mycket stor”, One-way ANOVA, ^= $p < 0,1$, *= $p < 0,05$, **= $p < 0,01$). Resultaten är rangordnade utifrån skillnaderna mellan grupperna.

Figur 2.

Skillnader mellan invandrade och infödda när det gäller hur man skulle agera vid ett större giftutsläpp i närheten av ens bostad (svaren varierar mellan 1 ”absolut inte troligt” till 5 ”mycket troligt”, One-way ANOVA, *= $p < 0,05$, **= $p < 0,01$). Resultaten är rangordnade utifrån skillnaderna mellan grupperna.

Tabell 1.

Skillnader mellan invandrade och infödda när det gäller förebyggande åtgärder. Andel i procent.

	Invandrade	Infödda	TOT	Chi ²
Hemförsäkring	88,0	96,3	93,6	8,830*
Privat olycksfallsförsäkring	39,1	66,8	58,9	20,214**
Privat sjukvårdsförsäkring	16,1	28,9	25,2	6,579*
Privat pensionssparande	27,3	59,2	49,8	26,423**
Privat livförsäkring	17,6	49,3	40,3	26,379**
Brandvarnare	78,0	93,7	89,1	18,363**
Bostadslarm	30,3	22,1	24,5	5,028

*= $p < 0,05$, **= $p < 0,01$

Tabell 2.

Tabellen visar i vilken utsträckning Sveriges kommuners kriskommunikation tar hänsyn till olika religioner, etniciteter och språk i krissituationer. Andel i procent. (Svarsalternativet "vet ej" har exkluderats i tabellen vilket gör att summan inte blir 100).

	I hög grad	I varken hög eller låg grad	I låg grad
Språk	42,3	22,1	32,9
Etnicitet	8,7	21,5	65,8
Religion	6,7	21,5	67,8

Tabell 3.

Tabellen visar skillnader i hänsynstagande till invandrade och människor som talar andra språk än svenska mellan kommuner med olika andel invandrade. Andel i procent. (Svarsalternativet "vet ej" har exkluderats i tabellen vilket gör att summan inte blir 100).

	I hög grad	I varken hög eller låg grad	I låg grad	Chi ²
<i>Hänsyn till ursprung</i>				
Invandrade <11%	38,2	21,1	40,8	10,492*
Invandrade 11–20%	22,7	31,8	45,5	
Invandrade >20%	40,9	45,5	13,6	
<i>Hänsyn till andra språk</i>				
Invandrade <11%	42,3	16,7	41,0	7,755^
Invandrade 11–20%	38,6	29,5	31,8	
Invandrade >20%	59,1	27,3	13,6	

^= $p < 0,1$, *= $p < 0,05$

Tabell 4.

Tabellen visar skillnader i förekomsten av information på flera språk och genomförande av förebyggande åtgärder mellan kommuner med olika andel invandrare. Andel i procent.

	Ja	Nej	Chi ²
<i>Information på andra språk</i>			
Invandrare <11%	29,7	70,3	9,637**
Invandrare 11–20%	48,8	51,2	
Invandrare >20%	63,6	36,4	
<i>Förebyggande åtgärder</i>			
Invandrare <11%	20,3	79,7	8,866*
Invandrare 11–20%	25,0	75,0	
Invandrare >20%	52,4	47,6	

*=p<0,05, **=p<0,01,

Bilaga 1

Tabell A.

Regressionsanalyser (OLS) av samband mellan riskuppfattning och ursprung, erfarenhet av kriser, ålder och kön.¹³ Tabellen anger standardiserade beta och betakoefficienten inom parentes.

	Ursprung	Erfarenhet	Ålder	Kön	Justerat R ²
Stress & Utbrändhet	0,194** (0,495)	0,229** (0,312)	-0,163** (-0,012)	-0,119* (-0,272)	0,137**
Cancer, hjärtinfarkt el. dyl.	0,091 (0,208)	0,176** (0,214)	0,179** (0,012)	-0,063 (-0,129)	0,060**
Trafikolycka	0,175** (0,384)	0,050 (0,058)	0,033 (0,033)	0,018 (0,035)	0,022*
Väld & aggressioner	0,148** (0,387)	0,245** (0,338)	0,036 (0,003)	0,036 (0,084)	0,079**
Naturkatastrofer	0,336** (0,893)	0,138* (0,195)	0,116* (0,009)	-0,125* (-0,298)	0,148**
Brand i hemmet	0,279** (0,648)	0,184** (0,223)	0,080 (0,005)	0,031 (0,065)	0,115**
Klimatförändringar	0,007 (0,020)	0,064 (0,091)	-0,014 (-0,001)	-0,097^ (-0,231)	0,001
Egen rökning	0,236** (0,848)	0,183** (0,350)	0,160** (0,016)	-0,009 (0,029)	0,105**
Genmodifierad mat	0,178** (0,465)	0,117* (0,162)	0,020 (0,002)	-0,072 (-0,169)	0,041**
Terrorism	0,338** (0,867)	0,157** (0,213)	0,239** (0,017)	-0,070 (-0,161)	0,178**
Transporter av farligt gods	0,208** (0,526)	0,183** (0,246)	0,128* (0,009)	-0,094^ (-0,213)	0,089**
Fritidsolycka	0,103^ (0,230)	0,097^ (0,114)	0,078 (0,005)	-0,034 (-0,067)	0,014^
Dricka alkohol	0,167** (0,483)	0,130* (0,201)	0,093 (0,008)	0,080 (0,208)	0,052**
Utslagna tekniska system	0,054 (0,126)	0,003 (0,003)	0,027 (0,002)	-0,094 (-0,207)	-0,003
Galnakosjukan	0,409** (1,027)	0,124* (0,156)	0,164** (0,011)	-0,067 (-0,143)	0,214**
Epidemier	0,313** (0,766)	0,132* (0,171)	0,157** (0,011)	-0,044 (-0,097)	0,124**
HIV-smitta	0,356** (0,924)	0,112* (0,155)	0,046 (0,003)	0,060 (0,141)	0,136**

^=p<0,1, *=p<0,05, **=p<0,01

¹³ Ursprung består av en dummyvariabel för ursprung (1=invandrade, 0=infödda), erfarenhet (index 0–6, om man erfarit allt från 0 till 6 kriser i sitt liv), ålder (kontinuerlig) och kön (1=man, 0=kvinnor).

Tabell B.

Regressionsanalyser (OLS) av samband mellan angett agerande vid en krissituation och ursprung, erfarenhet av kriser, ålder och kön. Tabellen anger standardiserade beta och betakoefficienten inom parentes.

	Ursprung	Erfarenhet	Ålder	Kön	Justerat R ²
Ringa företaget	0,192** (0,544)	0,042 (0,061)	0,006 (0,000)	-0,198** (-0,500)	0,066**
Ringa räddningstjänst/polis	0,272** (0,736)	0,061 (0,087)	0,073 (0,006)	-0,063 (-0,152)	0,069**
Ringa vänner	0,137** (0,331)	0,116 (0,146)	-0,120* (-0,008)	-0,108^ (-0,235)	0,056**
Lyssna på radio/TV	0,201** (0,387)	-0,083 (0,338)	0,137* (0,003)	-0,041 (0,084)	0,064**
Leta i telefonkatalogen	0,138* (0,387)	-0,010 (-0,015)	0,089 (0,007)	-0,125* (-0,313)	0,022**
Söka på internet	-0,026 (0,648)	-0,049 (0,223)	-0,193** (0,005)	-0,039 (0,065)	0,030**
Gå in i skyddsrum	0,326** (0,909)	0,164** (0,239)	0,100^ (0,008)	-0,084 (-0,210)	0,133**
Ta mig bort	0,060^ (0,237)	0,045 (0,051)	0,034 (0,002)	-0,060 (-0,116)	0,005
Ta mig till platsen	0,195** (0,465)	0,170* (0,162)	-0,085* (0,002)	-0,090 (-0,169)	0,079**
Ta skydd inomhus	-0,006 (0,013)	-0,040 (-0,044)	-0,018 (-0,001)	-0,117^ (-0,216)	0,003
Hämta barn	0,074 (0,162)	0,030 (0,034)	0,009 (0,001)	-0,068 (-0,133)	0,000
Vet inte	-0,014 (-0,036)	0,012 (0,016)	-0,057 (-0,004)	-0,228** (-0,539)	0,044**

^=p<0,1, *=p<0,05, **=p<0,01

ABSTRACT**Life quality in families: close relations and “the good life”**

The aim of this paper is to explore how aspects and qualities of modern family life influence subjective well-being. Although the patterns of family, work and sexuality have changed dramatically the last four decades, it is here claimed that the family is still an important base of socialization and upbringing. Thus the study of processes within the family can contribute to the understanding of the environment in which many children grow up. In most families, work, partner and family roles are intertwined, and one central hypothesis of this work is that family members influence each other in the individual formation of well-being. The main research question of this study asks: How is life quality affected by the quality of parent-child and the partner relationships and aspects of their shared everyday life? Empirical implications are tested against 2002-data from a representative, Norwegian sample. Analyses conclude that the quality of parent-child and the spousal relationship, and also aspects of families' everyday life such as work-life balance and time pressure influence the subjective life quality, but mother's and father's life quality is affected by differing and partly incompatible conditions.

Key words

Family, life quality, close relations, work-life balance.

Forfatter: Kjersti Melberg, født 31.07.70, er Dr. polit. i sosiologi, forskningssjef ved International Research Institute of Stavanger (IRIS), Norge.

Kjersti Melberg

Livskvalitet i familier

– nære relasjoners betydning for ”det gode liv”¹

Tema for denne artikkelen er kjernefamilien og hvilken betydning hverdagslivet og relasjoner i familien har for foreldrenes subjektive livskvalitet. To spørsmål forfølges i artikkelens analyse: Har viktige sider ved samtidige familiers hverdagsliv – som mors og fars arbeidstid, arbeidsmengde og opplevd tidspress – betydning for deres livskvalitet? Og: Kan kvaliteter ved relasjonene mellom ektefeller/samboere og mellom foreldre og barn bidra til å forklare hvorfor noen rapporterer bedre livskvalitet enn andre? Analysen tar utgangspunkt i hypotesen om at *livskvalitet påvirkes av forhold i familiens hverdagsliv og av kvaliteten på familierelasjonene*. Livskvalitet knyttes til nærvær av positive og fraværet av negative følelser, og viser til personers vurdering av livet som godt eller dårlig (Næss 2001, Mastekaasa, Moum, Næss og Sørensen 1988, Ringen 1995).² Livskvalitetsforskningens mål er å finne kvantifiserbare uttrykk for den enkeltes subjektive opplevelse og vurdering av sitt livsmiljø (Melberg 2004, Blom og Listhaug 1988, Parmenter 1994, Raphael, Renwick, Brown og Rootman 1996, Larson 1993). I artikkelen fokuseres det særlig på betydningen av familielivet for livskvaliteten til gifte/samboende foreldre i familier med mindreårige barn. Det anvendte surveymaterialet er norsk, og analysen er dermed relevant for lesere fra nordiske land som har lignende arbeid-familie strukturer.

Demografiske og sosiale endringsprosesser i de nordiske land gjør familien i dens mangfoldige utforming til en spennende og utfordrende analytisk størrelse. Til tross for sosiale endringer de siste tiårene i form av nye holdninger til og utforming av likestilling, yrkes- og familieliv, forblir familiens samfunnsmessige betydning fundamental (Allardt 1998; Melberg 2000, 2006). Fordi familien fremdeles er den viktigste base for sosialisering og omsorg (Hauser, Brown og Prosser, 1997), er det av faglig be-

¹ Artikkelen er utarbeidet innenfor prosjektet ”Livskvalitet i familien: utvikling av levekårsforskningens teoretiske og metodiske verktøy”, som er finansiert av Norges forskningsråd, Program for velferdsforskning og det institutt strategiske programmet ”The Work-Life Balance” ved IRIS. Takk til Gunnar Thesen for assistanse i analysearbeidet, til professor Knud Knudsen for kommentarer til tidligere utkast og til anonyme referees for nyttige innspill.

² Livskvalitet defineres gjerne som bestående av tre dimensjoner: En primært kognitiv tilfredshetsdimensjon og to mer affektive dimensjoner, positive følelser (glede, lykke, optimisme) og negative følelser (tristhet, maktesløshet og angst). Dimensjonene er ofte innbyrdes korrelerte.

tydning å få en bedre forståelse av de indre prosessene i familielivet. Sosial forankring som familien forventes å tilby er et av menneskelivets viktigste kjennetegn, og vårt behov for kjærlighet og nærhet er grunnleggende og spesielt viktig i tider med store endringer og hyppige oppbrudd (Allardt 1975). En viktig antagelse i sosialpsykiatrien er nettopp at nære, mellommenneskelige relasjoner og sosial støtte styrker den mentale helsen (Lau, Moum, Sørensen og Tambs 2002).³ Denne artikkelen bygger på en grunntanke i sosiologien om at individet formes gjennom interaksjon med omgivelsene, gjerne i to-person relasjoner til viktige andre.

På denne bakgrunn tar artikkelen utgangspunkt i en forestilling om at familie-medlemmer påvirker hverandres tilfredshet gjennom et nett av personlige ressurser, egenskaper og innbyrdes samhandling. Individets opplevde liv affiseres da i spenningsfeltet mellom personlige ressurser og individuell erfaringsbakgrunn, mellom hva hver enkelt forventet av livet og hva det faktisk ble, men også påvirket av glede og sorg til andre i familien (Knudsen og Melberg 1999, Melberg 2003a). Til tross for myten om at arbeid og familie er to atskilte livssfærer, eksisterer en myriade av spillovereffekter og gjensidig påvirkning mellom familieliv og yrkesliv. Dette samspillet mellom arbeid og familie påvirker ikke bare økonomi og sosialt liv, men og fysisk og mental helse (Bianchi, Casper og King, 2005). Gitt de muligheter data gir, etterprøves her sammenhenger mellom arbeid, hjem, nære relasjoner og opplevd liv. Nærmere bestemt ser artikkelen på forholdet mellom på den ene siden foreldrenes sosiale bakgrunn, deres og partners innsats i lønnet arbeid og hjem, arbeid-familie balansen, samt kvaliteten på familierelasjonene, og på den andre siden deres subjektive opplevelse av livet.

Et familieliv i endring: fra familien til familier

Viktige utfordringer i våre velferdssamfunn er knyttet til familien som samfunns-institusjon og base for oppvekst og sosialisering. Familiens velferd har stått sentralt i norsk politikk gjennom en rekke år (Brandth og Kvande 2002),⁴ og politisk er barne-familiene en prioritert gruppe i alle de nordiske landene.⁵ Å gi familien bedre mulighet til å gi omsorg, ha tid sammen, trygge oppvekstmiljøet, gi større valgfrihet, øke likestillingen og fremme rettferdighet i familiene, er sentrale, politiske mål.⁶ Den tradisjonelle kjernefamiliens endringsfase, med gjennomgripende konsekvenser for begge kjønn i flere generasjoner, men kanskje særlig for barn og unge (Jensen 1999, Jen-

³ Det er imidlertid ikke gitt at god psykisk helse hos personer med mange og tette sosiale nettverk er forårsaket av disse relasjonene. En mulig forklaring kan like godt være at individer med god mental helse evner å få mange og nære venner.

⁴ Å sikre velferd blir ofte fremstilt som norske regjeringers viktigste oppgave, fra politisk hold hevdet blant annet i St.meld 50, 98–99, St.meld.nr. 29 (2002–2003) og St.meld. nr. 6 (2002–2003).

⁵ Tall fra norske Statistisk Sentralbyrå viser at overføringene til barnefamiliene økte med 30–40% i tiårsperioden 1993–2003.

⁶ Se Barne- og familiedepartementets rapport ”Satsing på barn og unge” (2003).

sen og McKee 2002), kjennetegner imidlertid vår tid. Samlivsformer og familiers hverdagspraksiser har gjennomgått et hamskifte de siste tiårene (Ellingsæter og Leira 2004), og endringene har vært raskere og mer vidtgående i Norden enn i andre europeiske land. Blant de strukturelle endringene som familiene gjennomgår, er mangfold blitt et viktig stikkort (Noack 1999). Resultatet er at dagens "familiebilder" preges av en kontinuitet i familierelasjoner og -praksiser, samtidig som nye familieformer vokser frem (Ellingsæter og Leira 2004).

I den europeiske familieforskningen har man derfor gått fra å omtale "familien", i betydning kjernefamilien, til å bruke begrepet "familier", som skal favne om mangfoldet av familieformer. Typisk for dagens familiebilde er at nesten alle barn fødes inn i en familie med to foreldre og lever i familier med to voksne, samtidig som det er stor omskiftelighet og ustabilitet i familiesammensetningen (Brandth og Moxnes 1996, Rønning 2001, Jensen 1999). Dagens skilsmissemønster tilsier en oppløsningsprosent av ekteskap på nærmere 50 % før paret når pensjonsalder, noe som medfører at stadig flere barn vokser opp med enslige foreldre og i neste fase rekonstituerte familier, en familieform som er sterk vekst (Hauge 1999). Samtidig har andelen samboere med barn økt påtagelig de siste tiårene.

Parallelt med strukturendringene er dagliglivet til nordiske familier på flere vis dramatisk forandret de siste tiårene. Med et høyt og økende antall aktive kvinner i yrkeslivet (dog mange i deltidsjobber) og et generelt høyere tempo i arbeidslivet, har begrep som tidspress, tidsbruk og arbeidsdeling i hjemmet blitt både hverdagslige, faglige og politiske tema (Brandth og Moxnes 1996). De yrkesstrukturelle endringene har ikke minst ført til en omorganisering av familiens dagligliv. Tidsbruksundersøkelser viser at hvordan man prioriterer tid har endret seg for begge kjønn: Mens mødre i høyere grad deltar i yrkeslivet, bruker de nå omtrent halvparten av den tiden de brukte på husarbeid for 30 år siden. For menn er situasjonen annerledes; fedre tilbringer mer tid alene med sine barn, men økningen i menns husarbeid oppveier ikke nedgangen blant kvinner (Vaage 2002). Menn i høyt utdannede foreldrepar har imidlertid vært foregangsmenn ved å bruke omsorgspermisjoner og ta mer ansvar i barneomsorgen (Kitterød 1999, 1998, 2007, Brandth og Kvande 2002).

Moderne familiers hovedproblem sies å være tid, og mangel på sådan fører til at familielivet blir hektisk og oppjaget. Mødres økte innsats i lønnsarbeid har redusert tiden til omsorg i familien, mens fedres familietid ikke øker tilstrekkelig til å kompensere for mødres reduksjon. Også i faglitteraturen blir det beskrevet såkalte "turbofamilier", hvor begge foreldrene er opptatt av egen karriere og fritid. Hverdagen preges dermed av et høyt tempo og stort tidspress mens man sitter i såkalt "livsfaseklemme" (Kitterød og Lømo 1996, Kitterød 1999, Kitterød og Kjelstad 2002). Et annet synspunkt i debatten om "tidspress" er at den offentlige debatten gjennomsyres av en oppfatning om at barn får for lite tid med foreldrene (Ellingsæter, 2004), uten at dette er skikkelig dokumentert. En subjektiv opplevelse av tidspress og travelhet synes imidlertid utbredt blant begge kjønn, og særlig blant høyt utdannede småbarnsforeldre. En medvirkende årsak kan være familienes stadig mer utadvendte livsstil. Foreldrene fordeler i dag det daglige arbeid på flere arenaer, og det skjer en oppsplitting av tid og

rom for å få organisert hverdagen. Vi kan si at familiene er individualisert og privatisert, basert på en kontrakt mellom to individer som sammen skal realisere seg selv (og sine vennsrelasjoner) og sitt fellesskap (gjennom familievennskap) (Frønes og Brusdal 2000). Folk i de fleste familiefaser ønsker samtidig å bruke mer tid på samvær med familie og venner (Kitterød 1999), og oppgir nære relasjoner som en viktig kilde til livskvalitet (Hellevik 1999, 2003). Moderne familieliv synes grunnleggende motsetningsfylt, og målet med denne artikkelen er å gripe noen av sammenhengene mellom dets ulike sider.

Teoretisk ramme og hypoteser

Familieforskningen og nære relasjoners betydning for livskvalitet

Artikkelens fokus på betydningen av familierelasjoner følger en lang, sosiologisk forskningstradisjon. Teoriutvikling med grunnlag i empirisk forskning på og datainnsamling av informasjon om familien og ekteskapet har for alvor blitt utviklet gjennom de siste 60 år (Christensen 1964, Howard 1981), men har røtter helt tilbake til siste halvdel av 1800-tallet med Emile Durkheims (1951) og Fredrick LePlays (1855) pionerstudier. Durkheim gjennomførte den første systematiske kartleggingen og analysen av ekteskapets betydning, og gav med sin konklusjon om at ekteskapet beskytter mot selvmord føringer for den moderne samfunnsforskningens interesse for sammenhengene mellom familie/ekteskap og psykisk helse/livskvalitet (Mastekaasa 1994a, 1994b, Blom og Listhaug 1988). Allerede Durkheim påpekte hvordan den generelle utviklingen fra storfamilie til kjernefamilie fikk konsekvenser i form av at barn tilbrakte stadig mindre tid i en "fullstendig" familie, noe han mente svekket familiens betydning. LePlay studerte på sin side livskvalitet i europeiske arbeiderfamilier gjennom intensive casestudier av hele familier (LaRossa og Wolf 1985, Miller 1986).

Senere teoretiske bidrag fra den sosiologiske tradisjon har fremhevet nære, sosiale rammer som viktige kilder til opplevd mening og sammenheng i tilværelsen (Diener, Suh, Lucas & Smith 1999, Vandewater og Antonucci 1998, Volling, Notaro og Larsen 1998), hvordan ektefellene innbyrdes påvirker hverandres livskvalitet (Sullivan 1996, Knudsen 2001, 2005), og hvordan faktorer som skilsmisse og forholdet mellom barn og foreldre påvirker livskvaliteten (Rogers og Amato 1997, Antonucci, Akiyama og Lansford 1998). Familiens betydning for subjektiv livskvalitet er påvist i mange tidligere studier (Blom og Listhaug 1988, Campbell, Converse og Rodgers 1976) ved å vise hvordan ulike livsdomener hver for seg bidrar til generell opplevd tilfredshet. Tilfredshet med livssfærene ekte-/samboerskap og familieliv forstås her som komponenter som påvirker individets velferd og opplevelse av livskvaliteten. Livskvaliteten fremstår da som en vektet sum av tilfredsheten på de enkelte domener (Glenn og Weaver 1988, Veenhoven 1994, 2003). De gjennomgående funn er at kvaliteten på familielivet er den viktigste indikatoren på den generelle oppfatningen av livet, og at familie og ekteskap gjennomgående kommer ut med de sterkeste effektene på livskvalitet (Campbell et al. 1976, Campbell 1981, Andrews og Withey 1976). Dette påpeker

viktigheten av å studere mer komplekse sammenhenger mellom dagens familieliv og subjektiv livskvalitet (Blom og Listhaug 1988).

Forskning har også vist hvordan livskvalitet i varierende grad korrelerer med sivil status, der gifte gjennomgående er noe mer tilfredse enn ugifte og skilte (Mastekaasa et al. 1988, 1994b, Veenhoven 1983, Glenn og Weaver 1978, 1988, Stack 1990, Cramer 1993, Umberson et al. 1996). En rekke studier finner videre at personer som lever i ekteskap eller samboerskap har bedre livskvalitet enn personer som er enslige (Mastekaasa 1994a). Også flere norske studier støtter konklusjonen om at nære relasjoner og særlig ekteskap/samboerskap er viktig for å forklare subjektiv livskvalitet (Melberg 2003, Knudsen og Melberg 1999, Knudsen 2001, Knudsen 2005). Forskning på interaksjonen i ekte- og samboerpar indikerer et samsvar i subjektiv livskvalitet mellom han og henne i paret, samt at deres felles objektive kår har følger for hvordan de opplever livet (Spitze og Waite 1981, Hayes og Bean 1982, Knudsen og Melberg 1999, Melberg 2003a, Melberg 2003b, Knudsen 2001, 2005). I artikkelens analyse testes hypotesen om at *sentrale sider ved familielivet og kvalitetene på relasjonene mellom barn og voksne har innvirkning på foreldrenes livskvalitet*.

Livskvalitet og betydningen av kjønn

Familier inneholder naturlig en kjønnsdimensjon, og den delen av familieforskningen som fokuserer på kjønn og ekteskap har vist hvordan sider av familielivet påvirker menn og kvinner på forskjellig vis (Mancini 1979, Melberg 2006, House, Umberson og Landis 1988). Samtidig som hans og hennes samliv fremstår som koblet i et samspill mellom materielle levekår og relasjonelle opplevelser, er det grunn til å anta at kvinner og menn organiserer, opplever og fortolker hverdagen og samlivet på ulike måter. Jessie Bernards (1972) innflytelsesrike tese om at ekteskapet er mer gunstig for mannen enn for kvinnen skapte en flere tiår lang faglig debatt om ekteskapets betydning, og har inspirert og mobilisert en rekke analytiske bidrag om familieinstitusjonen fra blant annet kvinneforskningen (se Hicks og Platt 1970, Blom og Listhaug 1988, Wærness 1988). Denne forskningen har i stor grad vært opptatt av å vise hvordan ekteskap og familie har begrenset kvinners mulighet for å øke sin velferd langs materielle og sosiale dimensjoner (jf. Allardt 1975, 1998). Analyser har senere vist at sammenhengen mellom tilfredshet med ekteskap/familie og global tilfredshet er sterkest for kvinnen (Glenn 1975, Glenn og Weaver 1981, 1988, Bradburn 1969, Veenhoven 1983).⁷ De fleste norske studier avkrefter imidlertid signifikante kjønnsforskjeller i livskvalitet (Næss og Bergwitz 1991, Blom og Listhaug 1988).

Deler av den internasjonale litteraturen som ser på effekten av familielivets kvaliteter på både generell tilfredshet og på faktorer som fysisk og psykisk helse gir på sin side viktige bidrag til å forstå subjektiv livskvalitet (Vandewater og Antonucci 1998).

⁷ Årsaksforholdene mellom ekte-/samboerskap og psykisk helse er imidlertid komplekse; er det faktisk slik at gifte og samboende har bedre psykisk helse enn ugifte, eller er det personer med god mental helse som blir gift?

Kvinnens inntektsgivende arbeid har vist seg å ha positiv betydning for psykisk helse, mens forhold som manglende arbeidsdeling i hjemmet mellom henne og han reduserer den positive effekten av hennes inntekt (Ross, Mirowsky og Goldsteen 1990). Det finnes i det hele tatt en rekke grunner til å forvente kjønnsforskjeller i opplevelsene av nære relasjoner og livskvalitet. Selv om kjønnetes strukturelle posisjon i samfunnet er i konstant endring, er det vanlig å anta at menn og kvinner påvirker og opplever medmenneskelige forhold forskjellig (Parsons og Shils 1951, Epstein 1988). Kvinner forstås tradisjonelt som mer nære og relasjonsorienterte enn menn, som tradisjonelt forventes å være mer selvstendige og løsningsorienterte (Barnett, Biener og Baruch 1987). Samtidig ser vi at kjønnsrollemønsteret er i stadig endring. Uansett gir det grunn til å anta at *menn og kvinner fortolker sine nære relasjoner på ulike vis, og at hans og hennes opplevde liv påvirkes på ulike måter av ulike aspekt ved familielivet. Felles for dem begge er imidlertid at deres livskvalitet påvirkes positivt av positive relasjoner til partner og barn og negativt av problematiske forhold til sine familiemedlemmer.*

Arbeid-familie balansen og livskvalitet

Andre forskningsretninger har fokusert på privatlivets og familiedomenets innvirkning på generell tilfredshet med livet med utgangspunkt i begrepene "stress" og "sosial støtte" (Boss, 2002, 2003, Cohen og Willis 1985). Det antas da at sosial støtte fra andre nære mennesker både er følelsesmessig og praktisk viktig for å mestre hverdagslivet utfordringer og såkalte "stressfull life events" som sykdom, familiekriser, arbeidsledighet og mistriivsel (Mastekaasa 1994b). I det generelt økte forskningsfokus på stress, er "work-life balance" – balansen mellom arbeid og familie – de siste tiårene blitt et sentralt begrep innenfor et viktig og voksende forskningsområde med sentrale aktører som Arlie Hochschild (1997) og Richard Sennett (1998). Det å oppleve en balanse mellom familie- og arbeidsliv kan beskrives som en situasjon hvor en person opplever å ha både et godt og aktivt familieliv og et givende arbeidsliv, uten at den ene sfæren innvirker negativt på den andre. *En situasjon hvor opplevelsen av tidsmangel og høyt stressnivå for å rekke over de to konkurrerende arenaer familie og arbeid har en sannsynlig negativ innvirkning på livskvaliteten.*

Fokuset på den potensielle konflikten mellom arbeid og familie er et relativt nytt fenomen som er knyttet til to samfunnsfenomen: kvinnes yrkesdeltagelse og menns ønske om å delta i barneomsorgen og familielivet. Norske mødre har høy yrkesdeltagelse sammenlignet med kvinner i andre land, men deltidsandelen er forholdsvis høy og mange fulltidsarbeidende vil gjerne jobbe mindre (Kitterød 2007). Mens familier der begge foreldre jobber og bidrar i omsorg og husarbeid kan sies å være den politiske normen for den vellykkede familien (Melberg 2006), bidrar utviklingen som i økende grad beskriver arbeidslivet – desentralisering, individualisering, fleksibilitet og grenseløshet – til å skjerpe balanseproblemen. Forskningen på området har gjerne fokusert på tilpasningsproblemen, først og fremst tidskonfliktene, mellom arbeid og familie. Arbeidstiden er en av de faktorer i arbeidslivet som sies å ha størst innflytelse på privatlivet og arbeid-familie balansen (Albertsen, Kristensen og Pejtersen 2007). Det har festet seg et offentlig bilde av at mange småbarnsforeldre må jobbe mer enn de

ønsker, og at dette bidrar til et stort tidspress i barnefamiliene (Ellingsæter 2005). Det er derfor interessant å undersøke hvilken betydning foreldrenes arbeidstid har for livskvaliteten. I analysen forventes det å være *en negativ sammenheng mellom både menns og kvinners livskvalitet og egen og partners arbeidsmengde*. Videre er det naturlig å anta at livskvaliteten påvirkes negativt både av *et opplevd krysspress mellom arbeid og familie og av et høyt konfliktnivå mellom partnene*.

Data

I artikkelen analyseres data fra "Undersøkelse av familie- og kjønnsroller" (2002), som er samlet inn innenfor International Social Survey Programme (ISSP). Surveyen tar for seg endringer i familiebildet og tolkningen av livet i par og innen familien. Undersøkelsen ble samlet inn av Norsk Gallup Institutt på oppdrag fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD). Undersøkelsen er finansiert av Norges forskningsråd, mens NSD på et senere tidspunkt har levert dataene til forskerne.⁸ Den justerte svarprosenten i undersøkelsen var på 60,4%, noe som regnes som akseptabelt i postalundersøkelser. Det er imidlertid viktig å ta hensyn til frafall og representativitet. Frafallet er noe høyere blant menn enn blant kvinner, og lavest svarprosent finnes blant menn i aldersgruppen 18–24 år (39%), mens kvinner mellom 25–44 år har høyest svarprosent (68%). Det er størst frafall blant yngre menn og eldre kvinner, noe som er vanlig svarmønster i NSDs postalundersøkelser. Utvalget er ikke skjevt i forhold til region.

Nettoutvalget kan betraktes som representativt med hensyn til utdanning når det gjelder kvinner, men menn med høyere utdanning er overrepresentert. Frafallet er videre høyest blant aldersgrupper med lav deltagelse i arbeidslivet. Under tolkning av resultater hvor kjønn inngår i analysene, anbefaler NSD at det gjennomføres analyser med og uten vektevariabel. Materialet er derfor vektet i analysene under. Resultatene av undersøkelsen bygger på et netto utvalg på 1475 personer. I analysene av ekte- og samboerpar med barn under 18 reduseres utvalget til 337 personer.

Variable

Gitt de muligheter som ligger i materialet er variable så langt mulig valgt med utgangspunkt i de teoretiske argument presentert foran. Blant disse er spørsmålsbatteriet som angår kvaliteten på parrelasjonen og forholdet til egne barn særlig relevant for å etterprøve artikkelens hypoteser.⁹ Fysisk helse, en variabel som ofte har betydning for

⁸ Ingen av de nevnte institusjonene er ansvarlige for analysen eller tolkningen av data som er gjort her.

⁹ Spørsmålene er inspirert av tilsvarende spørsmål i den amerikanske spørreundersøkelsen "National Survey of Families and Households". Mer informasjon om denne surveyen, både mht. databeskrivelse og dokumentasjon kan hentes fra internettetsiden <http://www.ssc.wisc.edu/nsfh>.

livskvalitet, er imidlertid ikke inkludert i surveyen, og savnes derfor i artikkelens analyser. Følgende variable er inkludert i regresjonsanalysen¹⁰:

- Livskvalitet er avhengig variabel i regresjonen. Den spurte ble bedt om å ta stilling til; ”Dersom du skulle vurdere livet ditt generelt, hvor lykkelig eller ulykkelig vil du si at du er?”. Variabelen er omkodet til å variere mellom 0=fullstendig ulykkelig og 6=fullstendig lykkelig.
- Alder måler i utgangspunktet oppgitt alder i år på intervjudidspunkt. Variabelen er skalert slik at laveste alderstrinn er gitt verdien 0, som her tilsvarer en alder på 18 år.
- Utdannelse måler hvor mange år med utdanning ut over grunnskolen respondenten har oppgitt å ha. Variabelen har verdi 0 hvis lav utdannelse.
- Egen inntekt viser til hvor stor respondentens egen brutto inntekt er, mens husholdningsinntekt viser til den brutto inntekt som respondenten oppgir på husholdsnivå. Lav verdi (skalert til 0) er uttrykk for lav inntekt.
- Antall barn måler det antall barn under 18 år som respondenten sier han/hun har. Varierer mellom 1 (her gitt verdien 0) og 9 (her gitt verdien 8) barn.
- Sivil status referer til hvorvidt respondenten er gift eller samboer (gitt verdien 0) eller ugift (enslige, skilte, enke/enkemenn) (gitt verdien 1).
- Inntektsgivende arbeid; her er registrert om den spurte har arbeid, eller tidligere har hatt inntektsgivende arbeid, eller ikke. Variabelen har verdien 0 hvis ikke, 1 hvis tidligere, 2=ja, men permisjon, 3= ja.
- Arbeidstimer; måler oppgitt arbeidstid vanligvis per uke. Varierer mellom 0 og 90.
- Arbeidstimer, partner; måler partners arbeidstid vanligvis per uke, slik respondenten oppgir det. Varierer mellom 0 og 92.
- Krysspress jobb-familie måler hvorvidt respondenten opplever at tiden enten hjemme eller på jobb ikke strekker til på grunn av krav fra den andre arenaen. Lav verdi (skalert til 0) på den konstruerte indeksen viser til sterk følelse av krysspress.
- Positive relasjoner partner måler grad av støtte fra partner; i hvor stor grad han/hun føler du at vedkommende støtter og bryr seg om seg, og er villig til å lytte til problemer og bekymringer. Variabelen er gitt verdien null dersom det er svart at partner ikke gir støtte i det hele tatt, høyere verdi (maksimum 6) dersom partner gir stor grad av støtte.
- Negative relasjoner partner måler grad av krav og kritikk fra partner; at han/hun føler at vedkommende stiller for mange krav, eller er kritisk til en og det en gjør. Variabelen varierer mellom 0=ikke i det hele tatt, til 6=stor grad av krav/kritikk.
- Uenighet om husarbeidet er en variabel som måler konfliktnivå angående huslige aktiviteter. Der 0=aldri uenigheter (indikerer lavt konfliktnivå), 4=flere ganger i uken (indikerer høyt konfliktnivå).

¹⁰ Deskriptiv informasjon om variablene er gjengitt i artikkelens appendiks.

- Aktiviteter med barna måler hvor ofte den spurte oppgir at han/hun gjennomfører ulike aktiviteter med barnet/barna; fritidsaktiviteter utenfor hjemmet, leker sammen hjemme, snakker fortrolig sammen, og hjelper med lesing eller lekser. Varierer fra 0=aldri eller sjelden, til 16=høyt aktivitetsnivå.
- Positiv oppførsel overfor barna, hvor ofte han/hun; roser barnet/barna, tillater at barnet/barna er med og setter grenser. Lav verdi viser lav hyppighet, høy verdi viser høy hyppighet.
- Negativ oppførsel overfor barn, som å rise eller smekke barnet/barna, og rope til barnet/barna. Lav verdi indikerer høy hyppighet, høy verdi sjelden/aldri.

Analyse og resultater

For å skape en bakgrunn for mer komplekse sammenhenger mellom familieliv og livskvalitet går vi først inn på fire sider av hans og hennes forhold til ektefelle/samboer, nemlig hvorvidt vedkommende støtter, lytter, krever og er kritisk til partneren. Tabell 1 viser at når det gjelder positive relasjoner i parforholdet, opplever menn i snitt litt mer støtte og litt mindre lytting fra sine ektefeller/samboere enn kvinnene. Forskjellen mellom kjønnene er imidlertid ikke signifikante. Ser vi derimot på negative relasjoner i parforholdet, er det signifikante forskjeller mellom kjønnene. Menn føler i større grad enn kvinner at partneren stiller for mange krav og at hun er kritisk mot ham.

Tabell 1.

Forhold til ektefelle/samboer. Gifte og samboende m/barn under 18 år. N=337. Gjennomsnittsverdier for fire sider av forhold til ektefelle/samboer (1=i stor grad 4= ikke i det hele tatt, omvendt for krav og kritisk).

	Menn		Kvinner		ANOVA	
	Gj. snitt	St. avvik.	Gj. snitt	St. avvik.	F	Sig
Støtter	3,60	0,61	3,70	0,53	2,45	0,11
Lytter	3,55	0,63	3,47	0,66	1,07	0,30
Krav	2,31	0,80	1,91	0,81	19,85	0,00
Kritikk	2,33	0,79	1,91	0,83	21,69	0,00

Det som videre analyseres er respondentens forhold til egne barn. Tabell 2 viser hvordan foreldre vurderer dette forholdet. Når det gjelder positiv adferd, ser vi at kvinner oftere roser barna sine og lar dem få medvirke til grensesetting enn det menn gjør med sine barn. Det er imidlertid bare med hensyn til ros av barna at forskjellen mellom kjønnene er signifikant. Ser vi på den negativt ladede indikatoren, riser menn barna og roper til dem oftere (dog meget sjelden) enn det mødrene gjør, men det er bare for rising og smekking at forskjellen mellom kjønnene er signifikant. Som antatt tidligere i artikkelen, viser de to første tabellene at menn og kvinner oppfatter sine relasjoner til partner og til barn noe ulikt.

Tabell 2.

Forhold til barn. Gifte og samboende m/barn under 18 år. N=337. Gjennomsnittsverdier for fire typer oppførsel overfor barn (1=ofte, 2=noen ganger, 3=sjelden og 4=aldri).

	Menn		Kvinner		ANOVA	
	Gj. snitt	St. avvik.	Gj. snitt	St. avvik.	F	Sig
Ros	1,23	0,48	1,09	0,34	9,72	0,00
Medvirkning	2,05	0,58	1,97	0,69	1,35	0,25
Risr	3,66	0,56	3,77	0,44	4,06	0,04
Roper	2,38	0,66	2,40	0,72	0,09	0,77

Hensikten med regresjonsanalysen er å etterprøve hvorvidt kvalitetene ved relasjonen sammen med tidstypiske sider ved familielivet har betydning for hvordan mødre og fedre opplever livet. Analysen er gjennomført som en blokkvis innføring av tre knip- per uavhengige variable. Den blokkvise regresjonen gjør oss i stand til å se hvilken inn- virkning ulike grupper av variable har på den avhengige variabelen. Disse er referert til som modell 1, 2 og 3 i tabell 3. Subjektiv livskvalitet er gjennomgående avhengig variabel. I første regresjonsmodell er bakgrunnsvariablene kjønn, alder, utdanning, inntekt, husholdningsinntekt, antall barn, egen og partners arbeidsmengde, samt de spurtes opplevelse av krysspress mellom arbeid og familie inkludert. Den andre blok- ken (modell 2) omfatter også variable knyttet til forholdet til ektefelle/samboer, samt partnernes egen vurdering av konfliktnivået i parforholdet. Den tredje blokken (mo- dell 3) inkluderer i tillegg variable som måler forholdet til egne barn.

Vi ser av tabell 3 at for både menn og kvinner synker livskvaliteten med alderen. I tillegg har husholdningens inntekt signifikant betydning for opplevd liv (dog med meget lavt stigningstall). Høy samlet inntekt indikerer høy livskvalitet for begge. For menn ser vi overraskende nok en negativ effekt av utdanning på livskvaliteten, mens det å være gift faktisk har en positiv betydning. Han blir interessant nok og påvirket av hvor mange timer partneren arbeider. Stor arbeidsbelastning for henne på jobb på- virker altså livskvaliteten i negativ retning for ham. Kvinner påvirkes ikke på samme måte som menn. Interessant nok øker deres livskvalitet signifikant med antall barn. Videre er det å ha inntektsgivende jobb viktig for å ha god livskvalitet. Både menns og kvinners livskvalitet påvirkes imidlertid tydelig i negativ retning av opplevd kryss- press, altså en følelse av å ikke strekke til hjemme og på jobb.

For kvinner slår de samme bakgrunnsvariable ut i modell 2 som i modell 1, noe som styrker modellen. For menn slår utdanning, partners arbeidsmengde og kryss- press fortsatt ut. Ser vi på de inkluderte variablene som måler forholdet til partner, er det de positive indikatorene som slår ut på livskvaliteten. Det at partneren støtter, bryr seg om og lytter har en positiv innvirkning på både hennes og hans livskvalitet. For kvinner er det i tillegg viktig hvor mye uenighet det er om fordelingen av husar- beid, ved at høy grad av uenighet reduserer livskvaliteten. I den tredje modellen be-

holder flere av variablene fra forrige modell sin forklaringskraft. Partnerens arbeidstid og opplevelsen av krysspress påvirker fremdeles menns opplevde liv. Og for kvinnene viser modell 3 stor grad av stabilitet. Mange av de samme variablene som slår ut i modell 2 slår ut her, samtidig som egen inntekt nå påvirker livskvaliteten signifikant. To av de tre indikatorene som måler kvaliteten på forholdet til barnet/barna, er også signifikante for kvinnene. Det å gjøre ulike aktiviteter med og å ha en positiv oppførsel overfor barna (rose barna, tillate at de er med og setter grenser), påvirker livskvaliteten positivt. For menn er situasjonen noe annerledes. Mens ingen av de positivt ladede variablene har signifikant betydning for deres livskvalitet, har en negativ oppførsel (riiser, smekker eller roper) overfor barna negativ betydning for opplevd liv.

Tabell 3.

Livskvalitet. Multivariat regresjonsanalyse. Signifikant på *=0,10-nivå, **=0,05-nivå, ***=0,01-nivå, basert på en-halet test. N=156 for menn, N=181 for kvinner

Modell 1 – bakgrunnsvariabler (inkl. arbeidsmengde og tidspress)

	Menn			Kvinner		
	B	Beta	t-verdi	B	beta	t-verdi
Konstant	5,07		6,40	3,73		4,94
Alder	-0,03**	-0,21	-2,22	-0,04***	-0,25	-2,70
Utdannelse	-0,04*	-0,14	-1,40	-0,01	-0,02	-0,16
Husholdningens inntekt	0,00*	0,23	1,43	0,00***	0,24	2,61
Egen inntekt	0,00	-0,14	-0,86	0,00	0,07	0,67
Antall barn	0,14	0,10	1,07	0,16**	0,17	1,79
Sivil status	0,31**	0,16	1,71	-0,05	-0,02	-0,26
Inntektsgivende arbeid	-0,02	-0,01	-0,11	0,45***	0,33	2,77
Arbeidstimer	0,00	0,07	0,74	0,00	-0,04	-0,36
Arbeidstimer, partner	-0,01*	-0,13	-1,35	0,00	-0,02	-0,17
Krysspress jobb – familie	0,41***	0,34	3,52	0,35***	0,39	3,14

Modell 2 – bakgrunnsvariabler + forhold til partner

	Menn			Kvinner		
	B	Beta	t-verdi	B	beta	t-verdi
Konstant	3,48		3,98	2,61		3,12
Alder	-0,02	-0,11	-1,20	-0,03***	-0,20	-2,37
Utdannelse	-0,04*	-0,13	-1,46	0,00	0,01	0,08
Husholdningens inntekt	0,00	0,15	1,04	0,00**	0,19	2,31
Egen inntekt	0,00	-0,07	-0,48	0,00	0,11	1,23
Antall barn	0,06	0,05	0,54	0,18**	0,19	2,21
Sivil status	0,21	0,10	1,23	-0,23	-0,10	-1,26
Inntektsgivende arbeid	0,07	0,04	0,45	0,36***	0,27	2,49
Arbeidstimer	0,00	0,05	0,55	-0,01	-0,08	-0,95
Arbeidstimer, partner	-0,01*	-0,14	-1,64	0,00	0,01	0,09
Krysspress jobb – familie	0,31***	0,26	2,82	0,26***	0,28	2,46
Pos relasjoner partner	0,28***	0,38	3,93	0,30***	0,35	3,72
Neg relasjoner partner	-0,02	-0,04	-0,40	-0,02	-0,04	-0,38
Uenighet husarbeid	-0,05	-0,07	-0,75	-0,12**	-0,15	-1,73

Modell 3 – bakgrunnsvariabler + forhold til partner + forhold til barn

	Menn			Kvinner		
	B	Beta	t-verdi	B	beta	t-verdi
Konstant	3,52		3,28	2,01		2,19
Alder	-0,02	-0,11	-1,19	-0,02*	-0,14	-1,52
Utdannelse	-0,03	-0,10	-1,06	-0,01	-0,03	-0,30
Husholdningens inntekt	0,00	0,12	0,81	0,00**	0,18	2,15
Egen inntekt	0,00	-0,07	-0,46	0,00*	0,15	1,64
Antall barn	0,05	0,04	0,41	0,16**	0,16	1,90
Sivil status	0,20	0,10	1,15	-0,18	-0,08	-0,90
Inntektsgivende arbeid	0,08	0,04	0,50	0,33**	0,24	2,16
Arbeidstimer	0,01	0,08	0,83	-0,01	-0,09	-1,09
Arbeidstimer, partner	-0,01*	-0,14	-1,59	0,00	0,00	0,05
Krysspress jobb – familie	0,33***	0,28	2,88	0,22**	0,24	2,04
Pos relasjoner partner	0,26***	0,36	3,57	0,28***	0,34	3,51
Neg relasjoner partner	-0,03	-0,05	-0,52	-0,02	-0,03	-0,35
Uenighet husarbeid	-0,05	-0,06	-0,69	-0,13**	-0,17	-1,89
Aktiviteter med barn	0,00	0,01	0,11	0,05**	0,16	1,74
Pos oppførsel barn	0,06	0,06	0,62	0,13*	0,12	1,51
Neg oppførsel barn	-0,18*	-0,12	-1,42	-0,10	-0,06	-0,67

Modell 1, 2 og 3 – sum

	Menn			Kvinner		
	R ²	Just. R ²	F	R ²	Just. R ²	F
Modell 1	0,23	0,15	2,95	0,22	0,14	2,80
Modell 2	0,38	0,30	4,61	0,39	0,31	4,86
Modell 3	0,40	0,30	3,85	0,42	0,32	4,33

Hvis vi ser på endringene i forklart varians har kvaliteten på forhold til partner stor betydning for forklaringen av både kvinners og menns livskvalitet, mens forhold til barn styrker modellen kun i begrenset grad. Sammenligning av kjønnene viser et par interessante trekk. Generelt er forskjellene ikke så store, men vi ser at når forhold til barn inkluderes øker justert R² for kvinner svakt, mens den for menn er uendret. Relativt sett er altså forholdet til barna viktigere for kvinner enn menn, som påvirkes mer av hvordan de har det med sin ektefelle/samboer. Det virker altså som om modell 1 gir en bedre forklaring på menns livskvalitet enn kvinners, mens de mer relasjonsorienterte modell 2 og modell 3 er bedre egnet til å forklare kvinners livskvalitet – både når det gjelder forklart varians og antall signifikante sammenhenger.

Diskusjon og konklusjon

Målet med denne artikkelen har vært å vise hvordan foreldres subjektive livskvalitet formes av nære relasjoner og av ulike sider ved dagens familieliv i Norge og andre land med lignende demografiske og sosiale strukturer. Til tross for store endringer i organisering og struktur, er familien fremdeles en viktig bærer av tradisjoner for omsorg, oppdragelse og sosialisering, og er en sentral velferdsarena for fordeling av materielle goder. Selv om den er mer sårbar enn før, danner familiene i sine ulike sammensetninger og hverdagsorganiseringer fremdeles rammen rundt nære relasjoner, seksualliv og slektsproduksjon. Til tross for dramatiske endringsprosesser de siste tiårene, er det ikke overraskende at ekteskapet og familien fremdeles peker seg ut som de viktigste årsakene til generell livskvalitet (Næss 2001). Nettopp betydningen av og kvaliteten på den hverdagslige samhandlingen mellom foreldre og barn for foreldrenes opplevelse av livet var artikkelens tema. Hovedhypotesen presenterte en forestilling om at opplevelsen av subjektiv livskvalitet – hvor positivt man vurderer livet – påvirkes både av forhold i familiers hverdagsliv og av kvaliteten på familierelasjonene.

Avhengig variabel i denne artikkelen var et ofte anvendt, endimensjonalt survey-spørsmål – hvor lykkelig personen er i vurderingen av livet sitt på en gitt skala. Her er det verdt å påpeke at menneskets opplevelse av livet som godt eller ondt vanskelig lar seg fange innenfor rammen av én spørreundersøkelse med et begrenset spørsmålsbatteri. Valg av variable vil og alltid være skjønnsmessig og avspeile forskerens verdier (Næss 2001). Selv om man har som utgangspunkt at det er mulig å måle subjektiv velvære/livskvalitet/tilfredshet (se Diener og Suh 2000), er det imidlertid vanlig å møte utfordringer knyttet til lav korrelasjon mellom objektive og subjektive for-

hold, og liten forklaringskraft i variasjoner i livskvalitet (Melberg 2004). Det er velkjent at en lang rekke forhold vil kunne ha betydning for livskvaliteten, eksempelvis helse, arbeidsmiljø, personlig økonomi, vennskap, natur og fritid, kjærlighet, nærhet og seksualitet (se Mirowsky og Ross 1989, Melberg 2003a, Næss 2001), mens et praktisk analysearbeid alltid begrenses av tilgjengelige data. Denne artikkelen bygger på en tanke om at heller enn å foreskrive en oppskrift på *det gode liv*, kan en kvantitativ analyse av denne typen sette søkelys på betydningen av noen sentrale og målbare verdier i menneskers liv – som familietilknytning, hverdagsliv, kjærlighet og nærhet.

Med dette utgangspunktet ble begrep som arbeidstid, tidspress, konfliktnivå og forholdet mellom partnere og barn introdusert som mulige forklaringer på foreldrenes opplevelse av livet. Svaret på artikkelens første forskningsspørsmål, "Har viktige sider ved samtidige familiers hverdagsliv betydning for livskvaliteten?", er at flere av familielivets karakteristika har betydning for enkeltmenneskets opplevelse av livet, og at det foregår prosesser i samhandlingen mellom familiemedlemmer som har betydning for hvor godt den enkelte har det. Både mødres og fedres livskvalitet er påvirket av tidstypiske trekk ved dagens familieliv som hans og hennes arbeidsmengde, arbeid-familie balanse og uenigheter seg imellom. Sammenhengene er imidlertid som forventet ulike for kvinner og menn:

Flertallet av begge kjønn sier at deres relasjoner til partner og barn er overveiende positive ved å være preget av kommunikasjon, medbestemmelse og respekt. Mødre og fedre forholder seg imidlertid ulikt både til partner og barn, og familie- og hverdagslivet påvirker og kvinners og menns subjektive livskvalitet på ulike vis. For menn er det av betydning å være gift (i det minste i den første modellen i tabell 3), at de har en partner som ikke arbeider for mye, men derimot lytter, støtter og bryr seg, samt at de selv unngår negativ oppførsel overfor barna sine og opplever å ha en balanse mellom oppgaver i arbeid og hjem. Kvinnenes livskvalitet forbedres derimot av å ha eget inntektsgivende arbeid, en husholdning med god økonomi, flere barn som en gjør aktiviteter og har god dialog med, et forhold til partneren som preges av støtte og kommunikasjon, samt få uoverensstemmelser om husarbeidet – slik at en ikke sitter i tidsklemmen mellom hjem og jobb, og har et harmonisk familieliv.

Analysen over indikerer videre at kvinners livskvalitet på en bedre måte enn menns livskvalitet lar seg forklare av hvilken type relasjon man har til partner og barn. Med hensyn til artikkelens andre forskningsspørsmål: "Kan kvaliteter ved familiære relasjoner bidra til å forklare hvorfor noen rapporterer bedre livskvalitet enn andre?", svarer artikkelen at de relasjonelle forklaringer som er introdusert i denne artikkelen passer noe bedre på kvinner enn på menn. Forklaringen kan være at kjønnene (som antatt i hypotesene) forholder seg på ulike vis til familiemedlemmer, har ulik grad av sensitivitet knyttet til nære relasjoner og fortolker betydning av disse forskjellig. Familiære relasjoner har ikke samme betydning for kvinner og menn.

Artikkelen viser altså på en interessant måte at menns og kvinners subjektive livskvalitet blir påvirket av forhold som ikke nødvendigvis går overens i et parforhold. At hun er i arbeid med god inntekt er nemlig en potensiell motsetning til det han ønsker seg – nemlig en kvinne som ikke arbeider for mye, og som har overskudd til å støtte og

bøte på hans opplevelse av tidspress. Videre er arbeid-familie balansen et viktig begrep i fortolkningen: Følelsen av krysspess mellom hjem og jobb har tydelig negativ innvirkning på både mødre og fedre. Flertallet av kvinnene i dette datamaterialet er enige i at "det er så mye å gjøre hjemme at tiden ofte ikke strekker til", mens hele fire av ti en eller flere ganger de siste tre månedene har opplevd at det har vært vanskelig å overholde familieforpliktelser på grunn av at de har brukt for så mye tid på jobben.¹¹ Det er betydelig færre menn (fire av ti) som oppgir at tiden ikke strekker til hjemme, men hele 70 % føler at de ikke har strukket til hjemme på grunn av jobbforpliktelser.

Det synes med andre ord som om kvinner og menn ikke bare lever ulike liv i hjem og på jobb, men at den sosiale konstruksjonen av kjønn skaper kjønnsforskjeller i hvordan stress oppleves (jf. Barnett et al. 1987, Melberg 2003a). Tidligere forskning viser interessant nok at både menn og kvinner er enige om at mellompersonlige konflikter (derav konflikter og krangler med partner) er den vanligste kilden til stress. Mens menn deretter er mest frustrert over jobbrelaterte aspekt (tidsfrister og forfremmelser), blir kvinner mer påvirket av mennesker som står dem nær (familie, venner).¹² Artikkelens funn støtter dette synet. Med kvinners permanente inntreden på arbeidsmarkedet, vil det å balansere forpliktelser på jobb og hjemme forbli en utfordring som ikke bare må løses innenfor parforhold og mellom familiemedlemmer – men som og må gripes fatt i politisk og i arbeidslivet. Denne analysen har vist at det er viktig for kvinners livskvalitet å ha lønnsarbeid og egen inntekt, noe som støttes av tidligere forskning (Mirowsky og Ross 1989).

Hvilken familiepolitikk som er best for barn og foreldre og hva som er en god balanse mellom morsrolle og yrkesrolle, er tema som bør stå sentralt i den videre politiske debatten i de nordiske landene. Også tidligere forskning viser med all tydelighet at vekselvirkningen mellom familiene, velferdsstaten og – politikken er viktig (Ellingsæter 2004, 2005). Tidsmangel, den opplevde trusselen om oppbrudd, prioritering mellom arbeid og hjem, fedres rolle og legale bånd mellom familiemedlemmene er alle aktuelle tema som bør tas opp i videre forskning. Samtidig som familiestrukturen endres, viser samfunnsbildet at behovet for nærhet og kjærlighet er større enn noen gang.

I det hele tatt finner den populære forestillingen om forvitring og detradisjonisering av familien lite støtte i forskningen: Kjærlighetsnormen i vårt samfunn kretser fremdeles rundt kjernefamilien. Med kjernefamilien forbindes lykke, følelser, nærhet, seksualitet, økonomisk sikkerhet og trygg alderdom. Innholdet i begrepet "kjernefamilie" har imidlertid endret innhold; fra å være en forestilling om mor, far og to-tre barn forent i varig lykke, rommer "familier" i dag en broket samling av mennesker, bånd og tradisjoner. Familierammen er kanskje ikke lenger en "Haven in a heartless world" – et vern mot en hjerteløs verden – som Lasch (1977) en gang sa, men heller ønsket base for fellesskap og trygghet med innlagt usikkerhetsmoment. Beck og

¹¹ Studien som disse resultatene referer til, er utført ved Pennsylvania State University (se Psychology Today 17. august 2005, <http://cms.psychologytoday.com>).

¹² Tallene er ikke gjengitt i tabell under analysedel, men referer til frekvensfordelinger av sentrale variable.

Beck-Gernsheim (1995) ser tumultene i familielivet mot et bakteppe av en verden i rask endring. Tidligere regler, normer og retningslinjer for samliv er avtradisjonalsert, og tradisjoner som tidligere regulerte seksuell utfoldelse, par- og familiedannelse, er oppløst. Ekteskapets normer er endret fra økonomi og plikt til valg og frihet. Resultat er at relasjoner i dag inngår i "en sirkel av kjærlighet, håp og skuffelse", som Giddens (2001: 179) uttrykker det. Skilsmissetall og oppbruddsstemning til tross, tallet på gjengifte er høyt. Dette kan fortolkes som en indikasjon på hvor viktig vi opplever familien som ramme rundt opplevd liv.¹³ Familien som sosial institusjon oppløses da ikke, men omstruktureres kontinuerlig.

Referanser

- Albertsen, K., Kristensen, T.S., Pejtersen, J. (2007) "Hverdagens balanse – foreldre på vippen mellom arbeidsliv og familieliv", *Tidsskrift for Arbejdsliv* 9: 61–80.
- Allardt, E. (1998) "Det goda samhället: Välfärd, livsstil og medborgardygder", *Tidsskrift for velferdsforskning* 1: 123–133.
- Allardt, E. (1975) *Att ha, att älska, att vara*. Lund: Argos.
- Andrews, F.M. & Withey, S.B. (1976) *Social Indicators of Well-Being*. New York: Plenum Press.
- Antonucci, T.C., Akiyama, H., Lansford, J.E. (1998) "Negative effects of close relations", *Family Relations* 47, 379–384.
- Barnett, R.C, Biener, L., Baruch, G.K. (1987) *Gender and stress*. New York: The Free Press.
- Beck, U. & Beck-Gernsheim, E. (1995) *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Bernard, J. (1972) *Future of Marriage*. New York: Bantam Books.
- Bianchi, S.M., Casper, L.M., King, R.B. (2005) *Work, Family, Health and Well-Being*. New Jersey, USA: Lawrence Erlbaum Ass.
- Blom, S. & Listhaug, O. (1988) "Familie og livskvalitet" *Tidsskrift for samfunnsforskning* 29, 5–28.
- Boss, P. (red.) (2003) *Family Stress: Classic and Contemporary Readings*. California/London: Sage Publications.
- Boss, P. (2002) *Family Stress Management*. California/London: Sage Publications
- Bradburn, N. (1969) *The Structure of Psychological Well-Being*. Chicago: Aldine.
- Brandth, B. & Kvande, E. (2002) "Father Presence in Childcare: The Importance of being alone.", i Jensen, A-M., & McKee, L. (red.) *Children and the Changing Family. Between transformation and negotiation*. London: Routledge Falmer.
- Brandth, B. & Moxnes, K. (red.) (1996) *Familie for tiden: stabilitet og forandring*. Oslo: Tano Aschehoug.

¹³ Spørsmålene er inspirert av tilsvarende spørsmål i den amerikanske spørreundersøkelsen "National Survey of Families and Households". Mer informasjon om denne surveyen, både mht. databeskrivelse og dokumentasjon kan hentes fra internettsiden <http://www.ssc.wisc.edu/nsfh>.

- Campbell, A. (1981) *The Sense of Well-Being in America*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Campbell, A., Converse, P.E., Rodgers, W.L. (1976) *The Quality of American Life*. New York: Russell Sage Foundation.
- Christensen, H.T. (1964) *Handbook of Marriage and the Family*. Chicago: Rand-McNally.
- Cohen, S. & Willis, T.A. (1985) "Stress, Social Support, and the buffering hypothesis", *Psychological Bulletin* 98, 310–357.
- Cramer, D. (1993) "Living Alone, Marital Status, Gender and Health", *Journal of Community & Applied Social Psychology* 3, 1–15.
- Diener, E. & Suh, E.M. (red.) (2000) *Culture and Subjective well-being*. Cambridge/London: MIT Press.
- Diener, E., Suh, E., Lucas, R.E., & Smith, H.L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276–302.
- Durkheim, E. (1951) *Suicide: A Study in Sociology*. New York: Free Press.
- Ellingsæter, A.L. (2005): "Tidsklemme – metafor for vår tid", *Tidsskrift for velferdsforskning* 46, 297–326.
- Ellingsæter, A.L. (2004) "Tidskrise i familien?", i Ellingsæter, A.L., & Leira, A. *Velferdsstaten og familien*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Ellingsæter, A.L. & Leira, A. (2004) *Velferdsstaten og familien*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Epstein, C.F. (1988) *Descriptive Distinctions: Sex, Gender and the Social Order*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Frønes, I. & Brusdal, R. (2000) *På sporet av den nye tid. Kulturelle varsler for en nær fremtid*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Giddens, A. (2001) *Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Glenn, N.D. (1975) "The Contribution of Marriage to the Psychological Well-Being of Males and Females", *Journal of Marriage and the Family* 37, 594–600.
- Glenn, N. D. & Weaver, C.N. (1988) "The Changing Relationship of Marital Status to Reported Happiness", *Journal of Marriage and the Family* 50, 317–324.
- Glenn, N.D & Weaver, C.N. (1981) "The Contribution of Marital Happiness to Global Happiness", *Journal of Marriage and the Family* 43, 191–198.
- Glenn, N.D & Weaver, C.N. (1978) "A Multivariate, Multisurvey Study of Marital Happiness", *Journal of Marriage and the Family* 40, 269–282.
- Hauge, I. (1999) "Tuppen har gifte foreldre, Lillemor sambuande", i *Statistisk Sentralbyrå: Samfunnsspeilet* nr. 4. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Hauser, R.M., Brown, B.V., Prosser, W.R. (1997) *Indicators of Children's Well-Being*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hayes, B.C., Bean, C.S. (1982) "The Impact of Spousal characteristics on political attitudes in Australia", *Public Opinion Quarterly* 56, 524–529.
- Hellevik, O. (2003) "Economy, Values and Happiness in Norway", *Journal of Happiness Studies* 4, 243–283.

- Hellevik, O. (1999) "Hvorfor blir vi ikke lykkeligere?", i *Statistisk Sentralbyrå: Samfunnsspeilet* nr. 4. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Hicks, M.W. & Platt, M. (1970) "Marital Happiness and Stability: A Review of the Research in the Sixties", *Journal of Marriage and the Family* 32, 553–574.
- House, J.S., Umberson, D., Landis, K.R. (1988) "Structures and Processes of Social Support", *Annual Sociological Review* 14, 293–318.
- Hochschild, A.R. (1997) *The Time Bind*. New York: Metropolitan Books.
- Howard, R.L. (1981) *A Social History of American Family Sociology, 1865–1940*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Jensen, A-M. (red.) (1999) *Oppvekst i barnets århundre. Historier om tvetydighet*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Jensen, A-M. & McKee, L. (red.) (2002) *Children and the changing family. Between transformation and the Changing family*. London/New York: RoutledgeFalmer.
- Kitterød, R.H. (2007) "Arbeidstidsønsker i småbarnsfasen", *Sosiologisk tidsskrift* 15, 29–53.
- Kitterød, R.H. (1999) "Hvor travelt har vi det egentlig?", i *Samfunnsspeilet* nr. 4. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Kitterød, R.H. (1998) "Småbarnsmødre vil jobbe mindre, men får det ikke til", i *Samfunnsspeilet* nr. 5. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Kitterød, R.H., Kjeldstad, R. (2002) "Strammere tidsklemme? Endringer i mødres og fedres arbeidstid på 1990-tallet", i *Samfunnsspeilet* nr. 4–5/2002. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Kitterød, R.H., Lømo, A. (1996) "Småbarnsforeldres tidsbruk 1970–90", i Brandth, B. & Moxnes, K. (red.): *Familien i tiden*. Oslo: Tano.
- Knudsen, K. (2005) "Sosiologisk grep på dyaden: Par-analyse med Structural Equation Modeling (SEM)", *Sosiologisk tidsskrift* 13, 133–156.
- Knudsen, K. (2001) "Samspill i paret: Tilfredshet med livet for ektefeller på norske gårdsbruk", *Sosiologisk forskning* 38, 67–90.
- Knudsen, K., Melberg, K. (1999) "Livet i par: Subjektiv livskvalitet for henne og han på gården", *Sosiologisk tidsskrift* 7, 91–112.
- LaRossa, R., Wolf, J.H. (1985) "Qualitative family research", *Journal of Marriage and the family* 47, 531–541.
- Larson, J.S. (1993) "The Measurement of Social Well-Being", *Social Indicators Research* 28, 285–296.
- Lasch, C. (1977) *Haven in a Heartless world: the Family Besieged*. New York: Basic books.
- Lau, B., Moum, T., Sørensen, T., Tambs, K. (2002) "Sivilstand og mental helse", *Norsk Epidemiologi* 12, 281–290.
- LePlay, F. (1855) *Les Ouvriers Europeens*. Tours, France: Alfred Mame et Fils.
- Mancini, Jay A. (1979) "Social Indicators of Family Life Satisfaction: a comparison of husbands and wives", *International Journal of Sociology of the Family* 9, 221–231.
- Mastekaasa, A. (1994a) "Marital Status, Distress, and Well-being: An International Comparison", *Journal of Comparative Family Studies* 33, 183–206.

- Mastekaasa, A. (1994b) "Familie og ekteskap som beskyttelse. Durkheims teorier i lys av seinere forskning", *Tidsskrift for samfunnsforskning* 35, 30–49.
- Mastekaasa, A., Moum, T., Næss, S., & Sørensen, T. (1988) *Livskvalitetsforskning*. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.
- Melberg, K. (2006) "Family well-being between work, care and welfare politics: The case of Norway", *Marriage and Family Review* 39, 337–358.
- Melberg, K. (2004) "Levekår og livskvalitet: jeg er tilfreds med levekårene mine, men har jeg det faktisk godt?", *Tidsskrift for velferdsforskning* 7, 131–149.
- Melberg, K. (2003a) *Landbruket som livsform: en analyse av gårdbrukerparets levekår og livskvalitet*. Stavanger: Rapport RF-2003/018.
- Melberg, K. (2003b) "Farming, Stress and Psychological Well-Being – the Case of Norwegian Farm Spouses", *Sociologia Ruralis* 43, 56–76.
- Melberg, K. (2002) "Landbruket som livsform: en livsstilsanalyse av norske gårdbrukere," i Rødseth, T. (red.) *Landbruket ved en korsvei*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Melberg, K. (2000) "Å forske på "det gode liv"", *Tidsskrift for velferdsforskning* 3, 100–116.
- Miller, B.C. (1986) *Family Research Methods*. London: Sage Publications.
- Mirowsky, J., Ross, C.E. (1989) *Social Causes of Psychological distress*. New York: Aldine de Gruyter.
- Noack, T. (1999) "Kontinuitet og endring", i *Samfunnsspeilet* nr. 4. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Næss, S. (2001) *Livskvalitet som psykisk velvære*. Rapport 2/01. Oslo: NOVA.
- Næss, S. & Bergwitz, Ø. (1991) "Ekteskapet – best for menn?", *Tidsskrift for samfunnsforskning* 32, 313–329.
- Parmenter, T.R. (1994) "Quality of Life as a Concept and Measurable Entity", *Social Indicators Research* 33, 9–46.
- Parsons, T. & Shils, E.A. (1951) *Toward a general theory of action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Raphael, D., Renwick, R., Brown, I., Rootman, I. (1996) "Quality of Life Indicators and Health: Current Status and emerging conceptions", *Social Indicators Research* 39, 65–88.
- Ringen, S. (1995) "Well-Being, Measurement and Preferences", *Acta Sociologica* 38, 3–15.
- Rogers, S.J. & Amato, P.R. (1997) "Is Marital Quality Declining? The Evidence from two Generations". *Social Forces* 75, 1089–1100.
- Ross, C.E., Mirowsky, J., Goldstein, K. (1990) "The Impact of the Family on Health: The Decade in Review", *Journal of Marriage and the Family* 52, 1059–1078.
- Rønning, Elisabeth (2001) Trekk ved barn og unges levekår på 1990-tallet. *SSB notat* 2001/56. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Sennett, R. (1998) *The corrosion of character*. New York: W. Norton & co.
- Spitze, G. & Waite, L.J. (1981) "Wives employment: The role of husbands' perceived attitudes", *Journal of Marriage and the Family* 43, 177–224.

- Stack, Steven (1990) "New Micro-level Data on the Impact of Divorce on Suicide, 1959–1980: A Test of Two Theories", *Journal of Marriage and the Family* 52, 119–127.
- St.meld.* nr. 29 (2002–2003): Om familien: forpliktende samliv og foreldreskap.
- St.meld.* nr. 6 (2002–2003): Tiltaksplan mot fattigdom.
- St.meld.* nr. 50 (1998–99) Utjammingsmeldinga. Om fordelinga av inntekt og levekår i Noreg.
- Sullivan, O. (1996) "The Enjoyment of Activities: Do Couples Affect eachothers' Well-being?", *Social Indicators Research* 38, 81–102.
- Umberson, D., Meichu C.D., House, J.S., Hopkins, K., Slaten, E. (1996) "The effect of social relationships on psychological well-being: Are men and women really so different?", *American Sociological Review* 61, 837–857.
- Vaage, O.F. (2002) *Til alle døgnets tider: Tidsbruk 1971–2000*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Vandewater, E.A. & Antonucci, T.C. (1998) "The family as a Context for Health and Well-Being", *Family Relations* (47), 313–314.
- Veenhoven, Ruut (2003) "Notions of Art-of-Living", *Journal of Happiness Studies*, 4, 345–349.
- Veenhoven, R. (1994) "Is Happiness a Trait? Tests of the Theory that a Better Society does not Make People any Happier", *Social Indicators Research* 32, 101–160.
- Veenhoven, Ruut (1983) "The Growing Impact of Marriage", *Social Indicators Research* 12, 49–64.
- Volling, B.L., Notaro, P.C., Larsen, J.J. (1998) "Adult attachment styles: Relations with emotional Well-being, Marriage, and Parenting", *Family Relations* 47, 355–367.
- Wærness, Kari (1988) "Kommentar til artikkelen "Familie og stabilitet"", *Tidsskrift for samfunnsforskning* 29, 291–294.

Appendiks

Deskriptiv informasjon om variablene.

	N	Min.	Max.	Mean	Std. Dev.
lykkelig	326	2	6	4,46	0,827
alderreg	329	6,00	41,00	19,8051	6,14881
aarutd	317	0	14	4,37	2,652
hhinnt	313	50	8010	627,36	559,129
innekt	311	3	2000	297,68	210,498
antbarn	329	1,00	8,00	1,4098	0,70982
sivilstatus	329	0	1	0,79	0,411
inntarb2	329	0,00	3,00	2,7489	0,62746
arbtimer	315	1	90	37,40	12,565
parbtime	309	8	84	37,71	10,048
tidspres	323	-2,79907	1,79395	-0,1852943	0,90299886
pospartner	327	1,00	6,00	5,1627	1,12994
negpartner	325	0,00	6,00	2,1970	1,48775
uenighus	309	0	4	1,5	1,071
barnakt	305	3,00	16,00	11,3373	2,72104
posoppfb	323	0,00	5,00	1,1603	0,84211
negoppfb	322	0,00	3,00	0,5737	0,59611
Valid N (listwise)	223				

ABSTRACT

The Controversy of Growth.

A debate between economists and sociologists about the Swedish public sector

Has the 'Swedish model' forced Sweden into stagnating economic growth? And has this caused Sweden to lag behind other comparable OECD-countries from the 1970s and onwards, i.e. since Sweden chose a welfare path different from many other countries? This has been the subject of a more than twenty year long controversy between Walter Korpi, professor of sociology and social policy, and leading Swedish mainstream economists. In a series of articles, especially during the years of economic crisis in the 1990s, Walter Korpi claimed that other reasons than the Swedish model has to be taken into account when comparing welfare states and their impact on economic growth, while the economists have persistently maintained the opposite view. These disputes over statistics and methodology have developed into what is here referred to as a science based controversy. This article analyzes the controversy between sociology and economy in accordance with controversy theory. In this way we can consider both the underlying social as well as political aspects of the debate, which leads to the conclusion that not every aspect of a science-based controversy is a byproduct of science itself.

Key words

Controversy theory, sociology of science, welfare, the Swedish model.

Pia Forsberg är fil.lic i sociologi, Lunds universitet, och avslutar nu sitt avhandlingsarbete kallat "Välfärd och förändring. Vetenskapen, politiken, praktiken". Hennes forskning är inriktad mot social förändring och välfärdsstaten och då särskilt arbetsmarknad och familj.

Pia Forsberg

Tillväxt som kontrovers

Ekonomers och sociologers debatt om den svenska offentliga sektorn

”Har ’den svenska modellen’ minskat vår ekonomiska tillväxt” frågar Walter Korpi, sociolog och professor i socialpolitik, i en artikel i den nationalekonomiska tidskriften *Ekonomisk Debatt* för några år sedan. Nej, svarar han själv och menar sig att utifrån nya data kunna visa att denna bild, som under lång tid dominerat den politiska och vetenskapliga debatten och som motiverat viktiga politiska reformer och förändringar inom svensk ekonomi och politik, saknar empirisk grund (Korpi 2004). Rubriken på den replik han får av bland annat Assar Lindbeck, professor i nationalekonomi, i nästa nummer av samma tidskrift lyder: *”Korpi vilseleder igen”*. Jo, hävdar denna artikel, det är väl känt och utan tvekan så att Sverige halkat efter andra länder sedan 1970, dvs. från den tidpunkt då Sverige valde en annan välfärdsmodell än de flesta andra länder. Korpi kan komma fram till något annat bara genom godtyckliga jämförelser och andra ”statistiska konstigheter” (Håkansson & Lindbeck 2005). Slutrepliken i denna korta debatt ger Korpi rubriken *”Lindbecks blinda fläck?”* Där påpekar Walter Korpi att Assar Lindbeck väljer att helt förbise hans kritiska huvudpunkter och avslutar med följande:

”Efter mer än tjuugo år av diskussioner med Lindbeck ställer jag mig frågan om han har en så stark tro på sin teori att den skapar en blind fläck för fakta som motsäger teorin” (Korpi 2005, s 70)

Bakom sig har professorerna Korpi och Lindbeck en lång och hetsig diskussion om den svenska välfärdsstatens relation till ekonomisk tillväxt. Debatten tog fart 1990 med en artikel där Korpi ifrågasatte Lindbecks och andra ekonomers rapporter om hur den svenska modellen med höga skatter och en stor offentlig sektor påverkat den ekonomiska tillväxten negativt och fått Sverige att halka efter andra länder i ”välståndsligan”. Debatten om huruvida detta är riktigt eller inte har sedan böljat fram och tillbaka under mer än femton års tid och har involverat politiker, journalister och samhällsdebattörer förutom de vetenskapliga experter vars analyser utgör stommen i diskussionerna. Det är emellertid inte själva sakfrågan som är föremål för denna artikel, utan debatten i sig själv; en debatt som med tidens gång har utvecklats till en *vetenskapsbaserad kontrovers*, dvs. med en sammanfattande definition: en utdragen dispyt om en gemensam angelägenhet i vilken vetenskapliga argument används av de olika parterna, men också ekonomiska, moraliska, ideologiska, juridiska och fi-

losofiska argument, och där vetenskapens auktoritet spelar en viktig roll, dels som underlag för, dels som legitimering av olika positioner (Brante 1990, 1998, Brante & Norman 1995). En *kontroversstudies* främsta syfte är att analysera den argumentativa strukturen i en sådan vetenskapsbaserad kontrovers, vilket antas göra det möjligt att urskilja och systematisera vilka faktorer som bestämmer de två motsatta sidornas ståndpunkter (Brante & Hallberg 1991:391), eller annorlunda uttryckt: ”kontroversstudiernas särskilda värde brukar anses vara att de skänker oss ett slags unik inspektionslucka rakt in i vetenskapen som ger oss möjligheten att begripa hur *vetenskapliga ställningstaganden försvaras* i en konfliktsituation och (...) hur forskarna *försvavar sina tolkningar av vetenskapliga resultat*” (Sunesson 1991:25). I denna artikel visar jag hur kontroversstudiens metod kan användas för att analysera debatten om svensk ekonomisk tillväxt och välfärdens organisering, och då främst två vetenskapliga discipliners roll i denna: sociologins och nationalekonomins.

Systemskifte och paradigmskifte

Första hälften av 1990-talet var en av de mest dramatiska perioderna i den svenska välfärdsstatens historia. Samtidigt som Sverige befann sig i den djupaste lågkonjunkturen sedan 1930-talet med skenande budgetunderskott och rekordhög arbetslöshet, genomfördes en mängd förändringar inom i stort sett alla områden som berör människors försörjning och trygghet: arbetsmarknad, pensionssystem, socialförsäkringar, vård och barnomsorg; inom skattesystemet och inom den ekonomiska politiken (se t.ex. SOU 2001:79, *Välfärdsboksut för 1990-talet*, och vad gäller svensk ekonomisk- och tillväxtpolitik Benner 1997, 1999). Förändringarna var både ett svar på den ekonomiska krisen och en del av ett marknadsliberalt ideologiskt projekt där ledorden var avreglering, decentralisering och privatisering. Den borgerliga regering som tillträdde 1991 med Carl Bildt (m) som statsminister utlovade följaktligen och med politiskt språkbruk ett *systemskifte*. Vetenskapligt kan man tala om ett paradigmskifte då det nyliberala, marknadsanpassade paradigmet ersatte ett reformistiskt välfärdsstatligt, en förskjutning som inleddes redan under 1980-talet under såväl socialdemokratiska som tidigare borgerliga regeringar. En avgörande förutsättning för att detta politiskt motiverade systemskifte skulle kunna äga rum var nämligen föreställningen att välfärdsstaten i sig själv var orsaken till de problem den brottades med. Denna föreställning har sina politiska rötter i den liberala ideologin och vetenskapligt i den nyklassiska nationalekonomin. Vid 1990-talets början sammanstrålade båda dessa i ett hegemoniskt projekt där ekonomerna fick en ökad betydelse som experter på välfärdsstatens funktioner och konsekvenser och där den borgerliga regeringen genom sin valseger 1991 fick möjligheten att gå från retorik till handling. Båda dessa grupper hävdade att vad Sverige behövde var en helt ny ekonomisk och social struktur för att skapa och upprätthålla tillväxt och välfärd.

Det är i denna tid av ekonomisk kris och samhällsomvälvning som debatten om välfärdsstaten och ekonomisk tillväxt blossar upp. De två motsatta lägren består i huvudsak av å ena sidan sociologen Walter Korpi, å andra sidan en rad ledande svenska

nationalekonomer. Walter Korpi ifrågasatte som vi ska se såväl ekonomernas statistiska analyser som motiven för deras slutsatser: Hur – och varför – kan ekonomerna så enhälligt hävda att Sverige halkat efter utan att, menar han, ha hållbara empiriska belägg för detta?

Kort om kontroverser

I frågor som rör välfärdsstatliga arrangemang har såväl sociologer som nationalekonomer spelat en viktig roll. Delar av den svenska sociologin kopplades åtminstone under en period ihop med välfärdsbyggandet, och ekonomerna blev under 1980- och 1990-talen en vetenskaplig grupp vars legitimitet som experter på välfärdsfrågor utökades och förstärktes. På samma sätt har de båda disciplinerna kopplats till skilda politiska läger. Nationalekonomerna har kallats doktorer i liberalism, och sociologin sågs under en tidsperiod som starkt knuten antingen till den marxistiska vänstern eller till den socialdemokratiska välfärdsprojektet. De vetenskapliga teorierna ingår alltså i komplexa helheter där ideologi och politik också måste beaktas för att förstå vetenskapliga utsagor och ställningstaganden.¹

Enligt den så kallade kontroverssteorin är kontroversstudier ett fruktbart sätt att sätta vetenskapen i sin kontext (se t.ex. Brante & Hallberg 1991, Brante & Norman 1995, Brante 1998). Genom att studera tillfällena då vetenskapare från skilda discipliner med tillgång till samma empiriska material kommer fram till fullständigt olika slutsatser får man information om vilka andra faktorer som spelar in i det vetenskapliga ställningstagandet. Kontroversstudier har tidigare gjorts till exempel av debatterna kring kärnkraft, mammografi, miljöfrågor och läkemedelsfrågor, dvs. av kontroverser som uppstått i frågor med viktiga sociala, politiska eller ekonomiska konsekvenser där vetenskapliga ”bevis” spelat en viktig roll tillsammans med andra argument såsom ekonomiska, ideologiska, juridiska etc. Vetenskapsbaserade kontroverser skiljer sig på det sättet från såväl rent vetenskapliga diskussioner som i högre grad baseras på teorier och fakta och där vetenskapare är de enda aktörerna, liksom från kunskapsbaserade kontroverser där vetenskapliga argument inte spelar en dominerande roll (Brante & Norman 1995:11). Syftet med att studera kontroversen om Sveriges ekonomiska tillväxt just som en vetenskapsbaserad kontrovers är att pröva den kunskaps sociologiska tesen att även det som tycks handla om ”ren” kunskap har sociala komponenter och syften, och därmed socialt förklara grunden för vetenskaplig oenighet, dvs. påvisa hur andra faktorer än de rent inomvetenskapliga spelar roll för kontroversers uppkomst, innehåll och förlopp. Jag ska återkomma till kontroversens karakteristika senare, men vill först introducera en debatt som jag menar följer dess logik.

¹ När jag fortsättningsvis talar om ”ekonomer” och ”sociologer” menar jag självklart inte att dessa ska ses som homogena grupper.

Halkar Sverige efter?

Walter Korpi är en känd svensk välfärdssociolog. Han har under många år varit verksam vid SOFI (Institutet för social forskning, vid Stockholms universitet) som bedriver forskning kring främst sociala och arbetsmarknadsfrågor, och var dess föreståndare under en stor del av 1980-talet. Korpis teoretiska och metodologiska studier, framför allt den s.k. makt-resursteorin, har bidragit till såväl nationella som internationella diskussioner om välfärdsstatens utveckling. Hans forskning har varit inriktad på komparativa analyser av välfärdsstatsutveckling och fördelningskonflikter. Han har medverkat i flera offentliga utredningar i välfärdsfrågor och varit en aktiv debattör, inte minst i fackförbundspress. Vid tidpunkten för tillväxtkontroversens uppkomst var han verksam som professor i socialpolitik vid Stockholms universitet.

Av de ekonomer som deltar i debatten och som jag här refererar var flera vid den här tiden knutna till olika institutioner och organisationer utanför universitetet, främst till Studieförbundet Näringsliv och Samhälle (SNS, en oberoende sammanlutning av personer i näringslivet med intresse för samhällsfrågor) och Näringslivets Ekonomifakta (ett bolag bildat av dåvarande Svenska Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet med uppgift att förse främst opinionsbildare med fakta om Sveriges ekonomi). Flera av de mest tongivande ekonomerna ingick också under hela 1990-talet i SNS konjunkturråd vars årliga ekonomiska rapporter gavs stor uppmärksamhet i media.²

Debatten om Sveriges ekonomiska tillväxt startade år 1990 i tidskriften *Ekonomisk Debatt* med en artikel av Walter Korpis kallad *"Halkar Sverige efter? Vår ekonomiska tillväxt och produktivitet i jämförande belysning"* (Korpi 1990a). Denna artikel utgår från konstaterandet att en samstämmig kör av experter och opinionsbildare under flera år hävdade att Sverige allvarligt sackar efter andra jämförbara länder i ekonomisk tillväxt. Denna uppfattning präglade också SNS konjunkturrådets årsrapport 1990, *"I samtidens bakvatten"* (Bergman et al 1990), där man bl.a. hävdade att under perioden 1870–1950 var den ekonomiska tillväxten i Sverige högst i världen för att sedan stadigt sjunka. Under perioden 1950–1973 var tillväxten i alla industriländer extremt hög och det var därför naturligt att Sverige inte längre låg i topp. Efter oljekrisen 1973 sjönk produktivitetstillväxten i alla länder, dock kraftigare i Sverige än i OECD-länderna i genomsnitt. Sedan dess har Sverige haft en internationellt sett svag produktivitetstillväxt med bara tillfälliga positiva inslag, menade rapporten, som också drog slutsatsen att orsaken till detta var de *särdrag* svensk ekonomisk politik präglas av, dvs. framför allt skattetrycket och den offentliga sektorns storlek (Bergman et al 1990:126).

Walter Korpi driver genom hela debatten tesen att för att empiriskt kunna fastställa om Sverige överhuvudtaget har halkat efter andra länder och om det i så fall är den

² Det gäller främst Hans Tson Söderström, Magnus Henrekson och Assar Lindbeck. Söderström var VD för SNS 1985–2002. Konjunkturrådets årsrapporter var politiskt och medialt betydelsefulla under hela 1990-talet.

svenska modellen som har orsakat detta, så måste man kunna stödja sig på tillförlitliga fakta liksom utesluta andra potentiella förklaringsfaktorer. Ekonomerna, menar han, gör varken det ena eller det andra. Hans ifrågasättande av ekonomernas diagnos är alltså inledningsvis grundad i en *metodologisk kritik* som handlar om tillförlitligheten i det statistiska materialet, om urvalet av länder samt metoder för jämförelser. En av ekonomerna förbisedd men avgörande faktor menar han är den s.k. upphinnareffekten: den ekonomiska förändringstakten är beroende av nivån i utgångsläget, det handlar alltså om det statistiska sambandet mellan utgångsnivå och procentuell tillväxt. Han exemplifierar med höjdhopparen som har lättare för att öka med fem procent om det personliga rekordet ligger på 1,70 än om han redan klarat 2,40. Åtminstone i västvärlden kan man vänta sig att de relativt fattigare länderna kommer att ha en snabbare tillväxttakt än de allra rikaste länderna vilket beror på denna efterföljar-effekt. Valet av jämförelseländer är alltså betydelsefullt. Debatten om Sveriges relativa tillväxt gäller frågan om ett lands politiska och ekonomiska politik och dess effekter på tillväxten. Vid valet av länder bör man därför försöka kontrollera för andra, och i det här sammanhanget ovidkommande, effekter som också påverkar tillväxten, bl.a. ekonomisk utvecklingsnivå. Därför bör man, enligt Korpi, inte jämföra Sverige med hela OECD-området utan i första hand hålla sig till länder som är något så när lika med avseende på ekonomiska förutsättningar och ekonomisk struktur. Tar man hänsyn till bland annat dessa faktorer kan man, enligt Korpi, inte finna något entydigt empiriskt stöd för uppfattningen att Sverige under efterkrigstiden påtagligt har halkat efter de andra rikaste OECD-länderna i ekonomisk tillväxt:

”Med specialurval av länder, mått och tidsperioder går det kanske att få till något som ser ut som en svensk eftersläpning. Därigenom kan man dock inte skyla över det faktum att det nu allmänt accepterade antagandet att Sverige under efterkrigstiden kraftigt halkat efter de andra jämförbara länderna i tillväxt saknar empirisk täckning.”
(Korpi 1990a: 466)

Ekonomerna i SNS Konjunkturråd Lars Bergman, Ulf Jacobsson, Mats Persson och Hans Tson Söderström (härefter kallade SNS-ekonomerna) menar i sitt svar att för att kunna göra jämförelser av de slag som nu diskuteras måste man göra en rad preciseringar bland annat vad gäller val av produktionsmått, val av tidsperiod och jämförelseländer. På alla dessa punkter, menar SNS-ekonomerna, har Walter Korpi valt preciseringar som gör bilden av Sveriges utveckling gynnsam. Skillnaden mellan Korpis och Konjunkturrådets synsätt sammanfattar de i två punkter:

- 1) Valet av jämförelseländer. Korpi väljer de sju rikaste länderna, ett urval som är godtyckligt och inte alls självklart.
- 2) Synen på de allra senaste årens utveckling och därmed synen på devalverings-effekterna.

Korpi, menar de, låter utvecklingen i början av 1970-talet tillsammans med åren efter devalveringen representera normaltillståndet och avfärdar därmed den svaga utvecklingen i mitten av 1970-talet som en tillfällig svacka (Bergman et al 1990). Deras egen syn är den rakt motsatta: försvagningen under senare delen av 1970-talet avbröts tillfälligt efter devalveringen för att sedan återgå till den underliggande svaga tillväxttakten. SNS-ekonomerna menar att typiskt för den svenska tillväxten har varit en relativt svag produktivitetstillväxt parad med en stark sysselsättningstillväxt i den offentliga sektorn. Denna utveckling, skriver de, har lett till en kraftig undanträngning av marknadsandelen i den svenska ekonomin och en snabb ökning av skattetryck och budgetunderskott. Denna slutsats leder till en politisk rekommendation redan i inledningsskedet av debatten:

”I tolkningen av skeendet finns en avgörande skillnad mellan oss och Korpi. Denne menar att de senaste årens svaga tillväxt tills vidare får betraktas som statistiska missvisningar eller tillfälligheter. Därmed finns, enligt Korpi, heller inget underlag för att påfordra någon mera grundläggande förändring av den ekonomiska politiken. Vår uppfattning är att utan en politikomläggning kommer svensk ekonomi att stagnera under de närmaste åren. Därmed kommer också den relativa nedgången kommer att fortsätta eller förstärkas”. (Bergman et al 1990: 665)

Det är riktigt att Sverige sedan början av 1970-talet haft en lägre tillväxt än hela OECD-området, svarar Korpi i nästa artikel (Korpi 1990b), men frågan är fortfarande om detta beror på den svenska modellen. Innan man drar slutsatser om den svenska modellens effekter på tillväxten måste man kontrollera för upphinnarfaktorn, antingen genom att koncentrera jämförelserna till en grupp av de rikaste länderna eller på statistisk väg, menar han. Slutsatsen blir att givet sin ekonomiska utvecklingsnivå har Sverige under efterkrigstiden inte släpat efter de andra OECD-länderna i ekonomisk tillväxttakt.

Av utrymmesskäl går det inte att här mer detaljerat redovisa Korpis respektive ekonomernas argument för och emot de statistiska mått och metoder som används. Kärnan i debatten är dock hela tiden densamma. För ekonomerna visar all statistik att Sverige verkligen har en lägre tillväxt än jämförbara länder, medan samma statistiska underlag pekar på motsatsen för Walter Korpi.

Efter de inledande artiklarna som koncentrerades till analyser och diskussioner grundade i det statistiska materialet, började debatten ganska snart att inrymma även påståenden om kontrahenternas vetenskapliga integritet å ena sidan och deras förmåga och lämplighet att överhuvudtaget uttala sig i frågan å andra sidan. Det vill säga, det är nu inte enbart metodologin som är tvivelaktig utan vetenskaparna själva. SNS-ekonomernas kritik av Walter Korpi kompletteras i ett senare nummer av Sune Davidsson, utredningschef vid Näringslivets Ekonomifakta (Davidsson 1990) som bl.a. menar att Korpis urval av ett visst antal länder är högst tvivelaktigt. Sveriges tillväxt är lägre än vad Korpi vill hävda, menar han. Walter Korpi svarar Sune Davidsson i samma nummer. Frågan om bilden av Sverige som ekonomisk eftersläntrare har inte

baserats på kvalificerade studier gjorda av samhällsforskare, menar han, utan det mesta av sifferunderlaget och tolkningarna har istället producerats av opinionsbildande organ med anknytning till näringslivet och då främst Näringslivets Ekonomifakta. Och de har varit framgångsrika:

”Genom annonser och skrifter har dess bild av Sverige som en efterslänrare i tillväxt kommit att accepteras av medierna och stora delar av svenska folket. Också Finansdepartementet, regeringen och tongivande delar av forskarsamhället har anslutit sig till Ekonomifaktas tolkningar, dock alltid utan egna empiriska analyser” (Korpi 1990c:749)

Ekonomifakta har använt ”avancerade försök att vilseleda läsarna” genom sitt val av BNP-mått, ”diskvalificerat sig själva” genom att inte tala om vilka länder som gått förbi Sverige 1979–1988 och har genom sin ”osakliga och insinuerande debatteknik bidragit till miljöförstöringen i det offentliga samtalet”, skriver Walter Korpi. Detta angrepp innebär att Korpi har ”passerat anständighetens gräns”, svarar Sune Davidsson. I den nu obligatoriska diskussionen av olika mått som BNP och BNI skriver Davidsson att Korpis behandling av BNI är ett ”sorgligt kapitel” som ”professor Korpi inte är kompetent att bedöma” och att han ”trots sitt höga tonläge gör sig skyldig till det han anklagar andra för” (Davidsson 1991).

När debatten hunnit så här långt utkom SNS med 1991 års konjunkturrapport, ”*Sverige vid vändpunkten*”. Walter Korpi kunde då konstatera att ”debatten om den svenska eftersläpningen inte haft några egentliga effekter eftersom SNS fortsätter bygga sina slutsatser på samma typ av fel som tidigare påtalats” (1991a). Debattens förutsättningar behöver reformeras, skriver han. Det gäller att få ett allsidigt och tillförlitligt faktaunderlag för den vetenskapliga och offentliga debatten:

”Vi måste därför försöka besvara frågan hur det kan komma sig att uppfattningen om Sveriges allvarliga och långsiktiga eftersläpning, som för mindre än ett år sedan delades av nästan alla, vilade på ett underlag som inte tålde dagsljus. ... Felen gick i en systematisk riktning. ... Vad är det som har lett till en sådan bias i debatten?” (Korpi 1991a: 151)

Walter Korpi försöker nu föra debatten utanför själva sakfrågan och istället ta upp en diskussion kring orsaken till de skilda ståndpunkterna. Hur kan det komma sig att eftersläpning så samstämmigt konstaterats och dessutom tolkats som ett ”resultat av ‘den svenska modellen’ med dess höga skattenivåer, stor offentlig sektor samt hoppressade löne- och inkomstfördelningar”, ett påstående som enligt Korpi inte kan beläggas med tillgängliga fakta. Enligt Korpi är denna debatt ett exempel på samhällsforskningens och nationalekonomins *objektivitetsproblem* (Korpi 1991a: 151). Kombinationen av en starkt dominerande teoriansats, dvs. bristen på pluralism inom ämnet nationalekonomi, tillsammans med bristen på empirisk verifiering pekar på brister i forskarsamhället, menar han:

”När det stora flertalet delar likartade förväntningar är det lätt hänt att man blir överens med varandra utan att ha gått ‘omvägen’ över empirin.” (Korpi 1991a: 151)

Det blir SNS-ekonomerna som i det tionde och sista inlägget i Ekonomisk Debatt får avsluta den allt hätskare diskussion som nu pågått mer än ett år (Bergman et al 1991). Här tar ekonomerna slutligen men helt kort upp den fråga som Walter Korpi ställt upprepade gånger och som hittills fått hänga i luften: ”Hur kan det komma sig att forskare liksom medierna så starkt och samstämmigt har förmedlat en bild av Sverige som efterslänrare, trots att detta inte har och inte kan underbyggas med tillgängliga OECD-siffror?”:

”Svaret på Korpis gåta är, att tillgängliga OECD-siffror klart och tydligt, tvärtemot vad Korpi påstått, visar att Sverige har en långsammare BNP-tillväxt än OECD-genomsnittet.” (Bergman et al 1991: 272)

SNS-ekonomerna medger ett par fakta- och korrekturfel i sina tidigare artiklar, men konstaterar att sammantaget rubbar inte dessa brister den huvudsats av statistiken som angavs inledningsvis, utan tvärtom har ”vår huvudståndpunkt stärkts under den diskussion som förts” (Bergman et al 1991: 273). Debatten i *Ekonomisk Debatt* slutar alltså med SNS-ekonomernas inlägg. De står då kvar där de började, liksom Walter Korpi, opåverkade av motståndarsidans argument, analyser och slutsatser.

Debatt i offentlighetens ljus

Året efter debatten mellan Walter Korpi och ekonomerna, år 1993, presenterar den statliga s.k. Lindbeckkommissionen sin rapport *Nya villkor för ekonomi och politik* (SOU 1993: 16). Kommissionen var tillsatt av den borgerliga regeringen och dess ordförande var Assar Lindbeck, övriga ledamöter ekonomer och statsvetare. Deras uppdrag var att ”ställa en diagnos på den ekonomiska krisen i Sverige”. Rapporten säger sig bygga på de teoretiska och empiriska landvinningarna inom i synnerhet nationalekonomi och statsvetenskaplig forskning (SOU 1993: 16, s 21) och utmynnar i 113 konkreta förslag inom de politiska och ekonomiska systemen. Med anledning av kommissionens slutsatser återkommer Walter Korpi till frågan om Sveriges tillväxt och dess relation till offentlig sektor, denna gång i en debatt i Svenska Dagbladet med Assar Lindbeck. Debatten har nu förflyttats från en vetenskaplig tidskrift till en av landets största dagstidningar. Därmed förändras såväl tonläge som argumentationsteknik. Den offentliga debatten blir ett tydligt exempel på de strategier för att befästa den egna kompetensens legitimitet som inom kontroversteorin kallas *utestängning* eller *gränsövervakning*, det vill säga hur de skilda aktörerna eller lägren försöker få eller behålla problemformuleringsprivilegiet genom att utestänga andra, framför allt genom att försöka påverka andra gruppers föreställning om och förtroende för denna kompetens.

I sin inledande artikel i Svenska Dagbladet konstaterar Walter Korpi att ekonomi-

kommissionen ställer diagnosen ”systemfel” på dagens svenska ekonomi och på den grunden föreslår långtgående samhällsförändringar (Korpi 1993a). Men, frågar han sig med en nu välkänd formulering, är kommissionens belägg för antagandet att Sveriges tillväxt på grund av brister i den allmänna ekonomiska, sociala och politiska miljön långvarigt och allvarligt släpat efter vetenskapligt hållbara? Han menar att Lindbeck-kommissionen ger en vilseledande bild av utvecklingen i Sverige genom påståendet att Sverige från 1970 till 1991 glidit ner från tredje till tolfte plats i tillväxtligan. En sådan gradvis nedgång skulle ju kunna återspegla ett systemfel. Men istället, menar Korpi, måste man se vad som hände åren mellan 1970 och 1991 då Sverige låg ganska stabilt på 6–8 plats för att sedan 1991 rasa ner. Ett engångsras av den här typen passar inte in i systemfelstanken, menar Korpi. Han konstaterar än en gång att empiriska studier hittills inte har kunnat belägga en långvarig och allvarlig eftersläpning av det slag som skulle passa in i diagnosen om systemfel:

”Sedan mitten av åttioalet har ekonomer och politiker gång på gång fört fram – milt uttryckt – löst grundade påståenden om en sådan eftersläpning. Liksom sina föregångare bygger Lindbeck-kommissionen här på tro, inte på vetande. Diskussionen om den svenska tillväxten lider uppenbarligen av systemfel.”

Assar Lindbeck svarar Walter Korpi i Svenska Dagbladet (Lindbeck 1993):

”Flera av mina kollegor har redan tidigare deklarerat att de börjat bli trötta på att ständigt behöva bemöta Korpis ovederhäftigheter ... Även jag är utled på Korpis ständiga tricks; det är bortkastad tid att behöva rätta till Korpis återkommande tokigheter. Tills nyligen antog jag att Korpis konstigheter berodde på att han saknar utbildning och kunskaper i ekonomi. Nu börjar jag nästan tro att han eftersträvar ett eget avsnitt i nästa upplaga av den välkända boken Hur man ljuger med statistik.”

Enligt Lindbeck är det omöjligt att se något annat än en neråtgående trend. Korpi mer gynnsamma bild över Sveriges tillväxt däremot, menar Lindbeck, är ”konstruerat genom ett antal grepp och tricks” (som t.ex. att begränsa jämförelsen till EG-länderna eller att ange förhållandena mellan svensk BNP och andra länders BNP i absoluta och ej procentuella skillnader). I en ny artikel skriver Korpi (Korpi 1993b) att Lindbeck nu överger argumenteringen i sak och hans replik blir i huvudsak ett personangrepp. Ett grundproblem i den här debatten, skriver Korpi vidare, är att ”efterhalkningens förespråkare alltid kommer med samma svaga argument”, och ”som vanligt har Lindbeck inte kontrollerat fakta”.³

³ Såväl Assar Lindbeck som Walter Korpi deltog i ekonomikommissionen som vetenskapliga experter. Assar Lindbeck satt som kommissionens ordförande, Walter Korpi deltog tillsammans med sociologen Joakim Palme med en expertbilaga.

Ett försök till avslut

En kontrovers har ofta men inte alltid ett avslut. Ofta handlar det om att en extern auktoritet griper in och stänger kontroversen genom någon form av beslut i frågan, t.ex. genom en folkomröstning som i kontroversen om kärnkraft, eller genom ett beslut om allmän rekommendation av mammografi, men det kan också handla om att forskningsanslag upphör, att vetenskapare utestängs från vetenskapssamhället etc. En annan tänkbar möjlighet till avslut är att kontroversen helt enkelt löses, att diskussionen leder till att den ena sidan med rationella argument övertygar den andra och alla blir överens. Något som kan ses som ett försök till lösning av tillväxtkontroversen var när debatten togs upp i den ansedda brittiska tidskriften *The Economic Journal* 1996. Redaktionen inbjöd då Walter Korpi och Assar Lindbeck att presentera sina respektive argument. Assar Lindbeck avböjde med hänvisning till att han redan arbetade på en artikel i ämnet till en annan tidskrift, och det blev istället Magnus Henrekson som fick försvara det som vid det här laget kommit att kallas sklerosis-hypotesen. Steve Dowrick, australiensisk nationalekonom och internationellt erkänd expert på jämförelser och analyser av ekonomisk tillväxt, inbjöds att kommentera kontroversen och analysera respektive sidas statistiska underlag och slutsatser. Den svenska debatten presenterades som gällande i huvudsak två frågor: för det första har Sveriges ekonomiska tillväxt halkat efter jämfört med andra länders och för det andra hur detta i så fall är relaterat till välfärdsstaten. Har den svenska modellen orsakat en "swedoscrosis"? (Dixon 1996).

Kontroversen här följer samma mönster som de tidigare, och jag ska inte upprepa argumentationen mer ingående. Walter Korpi framför sina två huvudsakliga poänger: hans metodologiska kritik av ekonomernas slutsatser som han menar bygger på felaktig empiri, samt kritiken av ekonomernas bristande objektivitet. Han fortsätter att hävda att ekonomernas diagnos av svensk ekonomi såsom lidandes av "skleros" är ideologiskt grundad utan empiriskt stöd (Korpi 1996). Magnus Henreksons inlägg är ett detaljerat statistiskt försvar av tesen att Sverige sedan 1970-talet har haft en ekonomisk tillväxt långt under den genomsnittliga i andra OECD-länder (Henrekson 1996). Liksom tidigare upptas samtliga artiklar av långa resonemang kring vilka mått som mäter vad i sammanhanget. Vad säger BNP-måttet, BNP per capita, BNP per sysselsatt, BNP justerat för skillnader köpkraft, BNP uttryckt i relativa eller absoluta tal, etc. I sin artikel går Henrekson igenom hur Korpi, enligt hans mening, genom systematiskt felaktiga strategiska val av data kan få fram en helt annan bild ut statistiken än hans egen. I en tredje artikel intar Jonas Agell, då nationalekonom vid Uppsala universitet, en slags mellanposition där han hävdar att det inte finns bevis för att välfärdsstaten skadar ekonomisk tillväxt men att den svenska välfärdsstaten oavsett detta är i behov av vissa reformer (Agell 1996). Slutligen kommer experten på området Steve Dowrick med kommentarer till de andras artiklarna i sin "*A View from Outside*" (Dowrick 1996).

De svenska debattörernas artiklar tillför inte något nytt i sakfrågan. Det intressanta är kanske istället att Walter Korpi, som än en gång får inleda en debatt i ämnet, nu

tydligt har vänt på sin argumentationsordning. Han inleder sin artikel med att citera Gunnar Myrdals kända formulering av objektivitetsproblemet: Vilket samband finns det mellan att vilja förstå och vilja förändra samhället? Hur kan sökandet efter verklig kunskap förenas med moraliska och politiska värderingar? (Myrdal 1958:4, citerad i Korpi 1996:1727). Ekonomer uppträder ofta som rådgivare åt politiska beslutsfattare. Och ofta, hävdar Korpi, baserar de sina råd på ”anekdotiska bevis och missledande statistik” vilket leder till ett såväl vetenskapligt som demokratiskt problem (Korpi 1996:1727). Walter Korpi efterlyser därför fallstudier av de empiriska grunderna för de expertråd som levereras av inflytelserika ekonomer, för att göra såväl vetenskaps-samhället som den politiska sfären medvetna om objektivitetsproblemet bland vetenskapliga experter. En lämplig fallstudie av detta slag, utgör de svenska ekonomernas syn på sambandet mellan välfärdsstat och tillväxt och deras sklerosis-diagnos av svensk ekonomi.

Magnus Henrekson undviker i sitt svar att ta upp denna tråd utan koncentrerar i stället sig alltså på att framför allt analysera och kritisera Korpis val av data och metoder. Först i artikelns sista meningar bemöter han påståendet att ekonomernas resultat är ideologiskt grundade:

”Perhaps unwittingly, Walter Korpi shows in his article how important it is that social scientists, when necessary, reveal (or are aware of) their own underlying values. Korpi writes that ‘the Sclerosis spokesmen have pretended a clearly biased selection of available evidence and data of relevance for their diagnosis’. I hope that this article has convinced the reader that there is no basis for such an allegation; if anything, there may be a basis for the opposite allegation.” (Henrekson 1996:1759)

Steve Dowrick, slutligen, som manats att ge en ”view from outside” på kontroversen, väljer att kommentera den grundläggande frågan om huruvida internationell statistik och empiri tillåter slutsatsen att Sverige halkat efter. Efter en egen genomgång och presentation av jämförande data kommer han till slutsatsen att förespråkarna för eftersläpningshypotesen har en tuff utmaning att försvara sina slutsatser, och att det åligger dem att förklara hur svensk tillväxt, enligt hans egna slutsatser, varit god under 40 år för att visa en nedgång först efter 1990 (Dowrick 1996:1778). Hans egna beräkningar verkar således stödja Walter Korpis ståndpunkt.

Hur hanterades då denne utanförstående experts synpunkter och debatten när den flyttades till en internationell tidskrift? Blev det något avslut av tillväxtkontroversen? Några månader efter publiceringen i *Economic Journal* skriver Walter Korpi i Svenska Dagbladet att Dowrick, ”*en internationellt ledande expert på ekonomiska tillväxtanalyser*”, stödjer slutsatsen att det finns ingenting i utvecklingen av Sveriges tillväxt fram till 1990 som tyder på någon väsentlig eftersläpning. Sveriges nedgång kom först efter 1990 (Korpi 1997). Henrekson svarar några dagar senare att Dowricks argument för Korpis sak faller, bland annat eftersom Dowrick själv ”konstruerar nya jämförelsetal”. Steve Dowrick benämns här varken som expert eller ansedd utan som ”en australisk ekonom” (Henrekson 1997).

I en debatt i Sociologisk forskning återkommer både Korpi och Henrekson till Dowricks eventuella auktoritet i frågan. Korpi refererar återigen till Dowrick som "den inom detta område mest meriterade nationalekonom som tagit ställning i den svenska tillväxtdebatten" (Korpi 1998:59). Henrekson har en helt annan uppfattning av Dowricks kompetens, vars slutsatser bygger inte på något annat än "ögonekonometri", skriver han. Henrekson ifrågasätter Dowricks auktoritet både vad gäller hans position som vetenskapsman, hans statistiska underlag och hans metod, och lanserar därefter en alternativ internationell auktoritet, Robert J. Barro, vars analyser tvärtom sägs stödja eftersläpningshypotesen (Henrekson 1999:76). I en tredje och avslutande artikel i denna tidskrift hävdar Walter Korpi att Magnus Henrekson, liksom andra ekonomer före honom, försöker omtolka vad Dowrick skrivit så att det passar in i deras egen tes (Korpi 1999:82). Assar Lindbeck avfärdar också Dowricks insats i en kort not i en annars lång och detaljrik genomgång av ämnet i en ofta citerad artikel, *The Swedish Experiment* (Lindbeck 1997:1285).

Det tycks alltså som om kontroversens logik bara upprepar sig, fast nu på en internationell arena. Båda sidor använder samma argumentation och strategi som tidigare, dvs. båda hävdar fortfarande att motståndarsidan konstruerar och använder statistiken för sina egna syften, och att båda sidor anklagar dessutom varandra för att använda den utomstående och oberoende Dowricks slutsatser för sina egna syften. Dowrick infogas i kontroversen efter samma genomgående taktik: underminera motståndarsidans argument och allierade.

Kontroversteori och kontroversstudier

Att betrakta konflikter, dispyter och kontroverser som något naturligt och till och med förväntat inom vetenskap är inte längre en kontroversiell ståndpunkt. Frågan är inte varför konflikter inom vetenskapssamhället uppstår, utan varför de tenderar att utvecklas till utdragna inflammerade debatter och varför de tenderar att "go public", dvs. involvera aktörer med helt andra intressen än de ursprungliga (Medelsohn 1987:95). Att studera sådana vetenskapskontroverser har utvecklats som en strategi inom den moderna vetenskapsteorin för att belysa vetenskapens relation till den omgivande kontexten. Ett grundantagande är att en vetenskapsbaserad kontrovers är en social händelse, resultatet av mänskligt handlande: "A controversy is a historical event; it has a date and a place. It is not just an abstract relationship of evidence and hypothesis" (McMullin 1987:53). Vad som främst intresserar kontroversforskaren är alltså inte själva innehållet i eller trovärdigheten i de argument som respektive sida framför, utan hur dessa argument uppfattas och accepteras just *som* argument av kontrahenterna vid en given tidpunkt, i en given kontext. Tanken är att analysera situationer då forskarsamhället befinner sig i ett konflikttillstånd, då samma problem eller fenomen utsätts för rivaliserande teorier, tolkningar eller metodologier som var för sig gör anspråk på att utgöra den mest relevanta. Att studera vetenskapens relation till kontexten just vid de tillfällen då vetenskapsmän är oeniga är fruktbart, menar Brante och Hallberg eftersom:

”Vid en kontrovers öppnas forskarsamhället: olika resonemangsstilar blir synliga, positioner som vid en ’normalvetenskaplig’ period anses självklara blir under en kontrovers angripna och underminerade, varvid deras resultat och eventuella godtycklighet också ofta uppenbaras.” (Brante & Hallberg 1989:5)

Thomas Brante och gruppen kring VEST (Tidskrift för vetenskapsstudier) tillhör de svenska forskare som genom kontroversstudier inom en rad olika områden försökt utveckla en mer systematisk och generell förståelse av vetenskapsbaserade kontroverser. Den yttersta ambitionen är att formulera ett teoretiskt alternativ till den rationalistiska förståelsen av vetenskapen. För den rationalistiska vetenskapsteorin är vetenskapliga kontroverser irrationella anomalier. Tron på objektiva kriterier, på ett objektiva observationsspråk och avgörande metoder leder till föreställningen att kontroverser borde kunna avgöras med rationella medel och upplösas. Ett vetenskapssociologiskt synsätt har däremot som utgångspunkt att vetenskap är ett socialt fenomen och därför måste även sociologiska metoder användas för att förstå inte bara vetenskapens inriktning och skilda fokuseringar, utan också dess innehåll (Brante 1984, McMullin 1987:51). Studier av kontroverser visar att en rad ”irrationella” eller externa faktorer kan ha stor betydelse för vetenskaparnas ställningstagande. Dessutom tycks det vara så att ju viktigare sociopolitiska konsekvenser en fråga har, desto större är sannolikheten att den vetenskapliga expertisen polariseras längs de rådande politiska linjerna (Brante & Norman 1995).

Kontroverser studeras kunskapssociologiskt, dvs. de motsatta vetenskapliga ståndpunkterna och strategierna ses antingen som uttryck för mer generella sociopolitiska intressekonflikter eller som resultatet av interna mekanismer i det professionella systemet. Som en följd av den relativistiska ansatsens metodologi ges båda sidor i kontroverser samma uppmärksamhet: ”Vem som ”får rätt” eller är ”mest rationell” påverkar inte denna agnostiska metodologi” (Brante 1990:5). Kontroversstudierna syftar tvärtom till att analysera hur ”rätt” och ”fel” uppstår genom själva debatten.

De kontroversstudier som gjorts i Sverige och internationellt har huvudsakligen berört kontroverser inom teknik, naturvetenskap och medicin. Fallstudier har gjorts av kontroverser inom miljöforskning, kärnkraft, mammografitekniken, dödsbegreppet, ozonskiktet, neuroleptika m.fl. (se t.ex. Brante 1984, Brante & Hallberg 1989, Brante & Norman 1995, Brante 2006, Hallberg & Rigné 1994, Henecke 2006, Lidskog 1992, Nolin 1988, 1993, Sunesson 1989, 1991. Att som här använda denna analytiska modell för kontroversen om offentlig sektor och ekonomisk tillväxt, är ett utkast till och ett första försök att tillämpa kontroversstudiens modell på en kontrovers inom den samhällsvetenskapliga sfären.

Kontroversens dimensioner

En kontrovers är en process. Processen har både en *diakron* och en *synkron* dimension, dvs. den har såväl ett förlopp i tid som vissa karakteristika vid en given historisk tidpunkt. Den diakrona aspekten indelar kontroversen i tre faser; uppkomst, kristalli-

sering och avslut. Den synkrona aspekten anger att varje kontrovers har en teoretisk, en social och en individuell/psykisk dimension (Brante 1998:101). Jag ska här bara mycket kortfattat gå igenom kontroversens generella struktur så som den framträtt i de kontroversstudier som hittills genomförts, och i denna snabba genomgång stanna till vid ett par av kontroversteoriens centrala begrepp som är av speciellt intresse här; *strategier för utestängning och gränsdragningar och inkommensurabilitet*.

Kontroversens diakrona dimension

Upprinnelsen till en kontrovers är ofta en situation där två grupper kämpar om "jurisdiktionen" över betydelsefulla problemområden. Ett klassiskt exempel är den medicinska vetenskapens dominans i synen på och behandlingen av en rad sociala problem som alkoholism och kriminalitet. Det handlar både om att befästa den egna positionen socialt, dvs. tillförsäkra sig rätten att betraktas som expertis inom området, dels att kognitivt definiera problemet eller fenomenet såsom tillhörandes den egna kompetensen och samtidigt exkludera andra gruppers kompetens (Brante & Norman 1995). Vad som sociologiskt framstår som en kamp mellan olika sociala grupper om hegemonin över ett problemområde, kan alltså på den vetenskapliga teoretiska nivån ses motsvaras av konkurrerande förklaringsmodeller eller tolkningar. En kontrovers återspeglar i denna mening motstridiga kunskapsanspråk hos skilda professioner eller discipliner.

En andra fas av kontroversen uppstår då de motsatta intressena kristalliseras. De två kontrahenterna eller lägren både skärper och vidgar sin argumentation och söker allierade bland andra intressegrupper. På så sätt uppstår maktblock bestående av vetenskapsmän, politiker, journalister, representanter för näringsliv och intresseorganisationer, som var för sig utvecklar vad som kallats 'interpretative packages' där vetenskapliga argument blandas med metaforer, slagord, bilder, moraliska appeller och andra symboliska uttryck som kännetecknar diskursen (Brante & Norman 1995).

Man brukar skilja mellan tre olika möjligheter till avslutning av en kontrovers: *lösning, övergivande* och *stängning*. Lösningen är den ideala avslutningen, då rationell argumentering övertygar det ena lägret och alla blir överens. Övergivandet innebär att kontroversen inte löses utan bara slutar diskuteras. Stängningen är den i kontroversstudierna intressantaste möjligheten. En kontrovers stängs när en extern auktoritet griper in. Staten kan t.ex. fatta ett beslut trots att expertisen är oenig, forskningsanslag kan upphöra, vetenskapare utestängas från vetenskapssamhället etc. (Brante & Norman 1995:46).

Kontroversens synkrona dimension

Varje diakron fas i kontroversen, dvs. dess uppkomst, utveckling och avslutning kan också beskrivas och analyseras genom den synkrona aspekten, dvs. genom dess *individuella, sociala och teoretiska dimensioner*. Dessa är viktiga för att förstå en kontrovers och varför den uppkommer och utvecklas som den gör.

En dimension av kontroversen är *individuell eller psykologisk*. Ett exempel är att se den enskilde vetenskaparen och hur denne ingår i sin egen kontext och har "vested interests" i det egna paradigmet, i det egna sättet att tänka och tolka världen. Vetenskapare är helt enkelt ofta bundna till sina egna inlärd paradigmet (Brante 1998:102).

Lika viktig är den *sociala* dimensionen. Kontroversens aktörer är inte fria från sociala band och kulturella strömningar. Vissa forskare är knutna till externa intressen och kan vara helt eller delvis finansierade av näringslivet eller intresseorganisationer. Forskaren eller vetenskaparen i egenskap av *expert* blir här av centralt intresse. Oenighet mellan forskare kan ibland och till viss del förstås som institutionaliserade motståndningar där vetenskapen används som ett redskap för att artikulera mer fundamentala samhällsintressen. En kontrovers måste därför förstås i det större institutionaliserade nätverk den förekommer i (Brante 1998:102).

På den *teoretiska* nivån är *inkommensurabilitet* ett centralt begrepp som betecknar ett förhållande där två storheter inte kan mätas med samma mått. Vid en vetenskapsbaserad kontrovers handlar det om oförenliga teorier eller paradigmer. De klassiska exemplen på sådana inkommensurabla förhållanden är den heliocentriska respektive geocentriska kosmologin eller frågan om ljus ska förstås som vågor eller partiklar. Teorier är inkommensurabla bland annat därför att de utgår från olika perspektiv, definierar sina begrepp på olika sätt och använder olika metoder för bearbetning och tolkning av data (Brante 1998:102). Detta betyder att båda teorierna inte kan gälla samtidigt och att det inte finns någon extern måttstock som kan avgöra vilken av dem som är bäst eller sannast. Till detta kommer, enligt Brante, en social inkommensurabilitet som "refererar till de skilda normer och värden, sociala intressen och målsättningar, kommunikationsbrott, och den praxis som utmärker olika traditioner" (Brante 1984:65).

Inkommensurabilitet betraktas inom kontroversteorin som ett centralt begrepp för att förstå såväl kontroversens teoretiska grunder som möjligheten att rent praktiskt lösa den. Debatten om ett nytt dödsbegrepp i Sverige var enligt Brante och Hallberg (1989) ett exempel på hur förespråkare respektive motståndare till ett nytt dödsbegrepp utgick från inkommensurabla positioner: de definierade begreppet död olika, de använde olika kriterier på död och de värderade fakta på olika sätt. De talade helt enkelt förbi varandra och "... man kan därför svårigen tänka sig att ett argument från den ena sidan uppfattas som en falsifiering av den andra sidans argument" (Brante & Hallberg 1989:18).

Kommunikationsbrott

Hur ska man förklara tillväxtkontroversens båda sidors i det närmaste totala oförmåga att mötas i någon slags enighet om huruvida Sverige överhuvudtaget halkade efter andra jämförbara länder eller inte – och än mer deras oförmåga att enas i själva orsakfrågan, dvs. om "den svenska modellen" har varit tillväxthindrande? Hur kan forskare med tillgång till samma statistiska material komma fram till så olika totalt skilda slutsatser? Förklaringarna bör man enligt kontroversteorin söka efter både inom-

vetenskapligt, genom kontroversens teoretiska dimension, och med hjälp av externa faktorer, dvs. kontroversens individuella och sociala dimensioner.

Begreppet inkommensurabilitet pekar på att den teoretiska kunskapsbasen hos de vetenskapliga aktörerna spelar en viktig roll. Begreppet åsyftar i kontroverssammanhang ett *kommunikationsbrott* mellan aktörerna, att de helt enkelt talar förbi varandra. Är det så att ekonomi och sociologi utgår från inkommensurabla förklaringsmodeller vilket gör det omöjligt för de båda sidorna att mötas? Nationalekonomi är ett ämne med en "hård teoretisk kärna". Graden av teoretisk och metodologisk pluralism är liten. Enigheten om hur modeller ska användas och dess resultat analyseras är stor. Utmärkande för den "mainstream" nationalekonomi som dominerar forskning, undervisning, expertis och ekonomisk journalistik under den aktuella perioden var dess förankring i den neoklassiska *teorins* grundantaganden om den självreglerande marknaden; om människan som en egennyttig och rationellt handlande varelse samt att inte i första hand studera reellt existerande ekonomier och samhällen utan utveckla och utgå ifrån teorier och modeller om det ideala utbytet på en marknad. Politiska åtgärder betraktas som en följd av dessa teoretiska grundantaganden som icke önskvärda, om än ibland nödvändiga, inslag eftersom de stör marknadsmekanismerna som om de lämnas i fred själv når de optimala lösningarna. Sålunda har ett genomgående drag i svenska ekonomers analyser av landets ekonomiska utveckling från 1970-talet och framåt varit att betrakta svag tillväxt och obalanser i ekonomin som uttryck för systemfel orsakade av den förda politiken.

Om nationalekonomin kan beskrivas som ett samhällsvetenskapligt ämne med synnerligen enhetlig teoretisk och metodologisk kärna, så gäller snarare det motsatta för sociologin. Sociologin som ämne är flerparadigmatisk, den saknar ett enhetligt perspektiv, en dominerande teori eller ett avgränsat empiriskt fält. Det som för ekonomerna är *antaganden* är för den större delen av sociologin *variabler* som ska förklaras. Politiska ingripande kan eller kan inte påverka ekonomisk tillväxt negativt – det är en empirisk fråga. Skillnaderna i de båda ämnenas natur kan också förklara aktörernas skilda positioner i kontroversen. Walter Korpi är inte på samma sätt uttolkare av eller representant för en förhärskande sociologisk teori eller inriktning. En sådan konsensus föreligger inte inom sociologin. Ekonomerna däremot kan uppvisa en påfallande enighet i sina analyser och slutsatser, de har klara och tydliga förklaringsmodeller, förankrade i de teoretiska modellerna, som gör att de enklare och mer auktoritativt kan leverera policyutlåtanden.

Däremot har den socialpolitiska forskningstradition som Korpi tillhör byggt sina studier på antagandet att utfallet av socialpolitiska och ekonomiska åtgärder bör studeras med utgångspunkt i ett omfördelningsperspektiv, inte enbart ur ett tillväxtperspektiv. De politiska målen har därmed satts i centrum snarare än de ekonomiska. Denna forskning har alltså styrkt en politisk strävan att skapa starka välfärdsinstitutioner som omfördelar resurser. Den nationalekonomiska tolkningsmodellen kan därför också beskrivas som ett hot mot Korpis parallella strävan att separera den offentliga sektorn från frågan om strukturella tillväxtproblem.

Debatten om Sveriges ekonomiska tillväxt är ett exempel på hur gränsstridigheter

mellan olika vetenskapliga grupper kan utvecklas till en kontrovers. Ekonomernas utökade expertstatus innebar en stängning av det offentliga samtalet för aktörer med andra tolkningar (Hugemark 1994). I utvecklingen av tillväxtkontroversen ser man också flera exempel på hur de båda sidorna använder de vanliga strategierna för *ute-stängning* och *gränsövervakning*. De misskrediterar varandras trovärdighet och försöker undergräva varandras professionella och vetenskapliga legitimitet etc. Tillväxtkontroversen har tydligt visat att:

Utmärkande för en vetenskapsbaserad kontrovers är att deltagarna inte enbart ägnar sig åt att försöka lösa själva sakfrågan utan också åt att underminera motståndarsidans argument (Brante & Norman 1995:24).

Vad gäller bildandet av allianser finns det en slående skillnad mellan kontroversens båda motståndarsidor. Medan ekonomerna fyller på varandras argument och stödjer varandras slutsatser är Korpi genom hela kontroversen relativt ensam, åtminstone i den offentliga debatten. Vid den formativa tidpunkten av såväl den ekonomiska krisen i Sverige som tillväxtkontroversen kunde ekonomerna framstå som företrädare för en till stor del enad disciplin, medan sociologerna och sociologin var betydligt tystare, eller framstod som tystare. Detta förklaras åtminstone delvis av inomvetenskapliga faktorer som jag antytt ovan, men också av externa faktorer. En viktig sådan extern faktor är tillgången till offentligt utrymme och vetenskapliga arenor. Som Agneta Hugemark visat var en viktig förutsättning för den ekonomiska kompetensens erövring av problemformuleringsprivilegiet och positionella institutionalisering under 1980- och 1990-talen bildandet av offentliga organ som t.ex. ESO (Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, bildat 1981 av den borgerliga regeringen).⁴ ESO gav ekonomerna kontroll över en egen arena från vilken de kunde föra ut sina analyser och bedömningar av välfärdssektorn till politiker och allmänhet (Hugemark 1994:160). Det tidigare nämnda SNS Konjunkturråd är ett annat sådant exempel. Det är bland annat på dessa arenor ekonomerna under den aktuella tidsperioden kunde etablera sig som *experter* på frågor om välfärdsstatens relation till ekonomisk tillväxt. Men även om att hänvisa till vetenskaplig kunskap är en viktig förutsättning för att erhålla expertstatus, så är den inte tillräcklig. Som Agneta Hugemark visat måste experternas kunskap och analyser också efterfrågas: "Här aktualiseras ömsesidigheten mellan professionella gruppers status och det omgivande samhället" (Hugemark 1995:516). 1980-talet och framför allt 1990-talet var en period av stora ideologiska förändringar i Sverige (se t.ex. Boreus 1994). Liksom Margaret Thatchers och Ronald Reagans politik gav legitimitet åt de ekonomiska analyserna – och vice versa – i 1980-talets

⁴ Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) upprättades 1981 som en självständig tankesmedja under Finansdepartementet med uppgift att formulera och söka svar på frågor som rör den offentliga ekonomin. Verksamheten lades ner 2003 samtidigt som en ny expertgrupp för studier i samhällsekonomi (ESS) inrättades, dock med ett bredare uppdrag.

England och USA, så utgjorde det nyliberala politiska system- och paradigmskiftet i Sverige ett decennium senare en nödvändig förutsättning för ekonomernas starka positionering.

En evig kontrovers?

Kärnan i tillväxtkontroversen handlar alltså om detta: medan ekonomerna försöker påvisa att Sverige avsevärt halkat efter sedan 1970-talet, dvs. sedan Sverige valde en annan väg och välfärdspolitisk modell än många andra länder, så hävdar Walter Korpi att den svenska ekonomiska tillväxten varit likvärdig andra jämförbara länders fram till krisåren runt 1990. Där ekonomerna hävdar att Sveriges eftersläpning är ett symptom på strukturella underliggande svagheter i svensk ekonomi, framför allt orsakade av den offentliga sektors storlek och skattesystemet, menar Korpi att de tillfälliga svackor som svensk tillväxt uppvisar ska ses som resultat av specifika misstag i den ekonomiska politiken. I övrigt har Sveriges sjunkande tillväxt inte avvikit från den allmänna trenden för övriga jämförbara rika länder. Samtidigt försöker Korpi ju längre tiden går att i varje artikel och i varje debattinlägg ta upp diskussionen om den andra för honom avgörande frågan, nämligen hur kommer det sig att en så enad ekonomisk kompetens kan hävda samma slutsatser ur ett empiriskt material som, enligt honom, inte ger stöd för dessa slutsatser?⁵ Korpis fråga är: bygger deras råd på vetenskapliga fakta eller på värderingar och tro? Och hur ska man kunna lösa samhällsvetenskapens objektivitetsproblem, en fråga som undviks av ekonomerna i debatten.⁶

Min korta genomgång här visar hur tillväxtkontroversen innehåller flera av de särdrag som tillskrivs en vetenskapsbaserad kontrovers:

- hur kontroversen uppkommer genom att företrädare för två skilda vetenskapliga discipliner försöker erövra, eller behålla, problemformuleringsprivilegiet
- hur de utvecklar strategier för att stänga ute motparten eller hämta stöd hos allierade
- hur kontroversens kontrahenter och debattens dynamik också drivs av faktorer som ligger utanför den vetenskapliga kompetensen och snarare är socialt eller psykologiskt betingade
- hur de båda vetenskapernas teorier, metoder och definitioner leder till något som möjligen kan betecknas som inkommensurabilitet, dvs. en inneboende och oöverkomlig oförmåga att mötas i sakfrågan.

⁵ Se t.ex. hans två artiklar i Sociologisk Forskning om objektivitetsproblemet (Korpi 1998, 1999).

⁶ Tillväxtkontroversen och objektivitetsproblemet behandlades däremot vid en debatt under titeln "Objektivitetsproblemet i ekonomisk vetenskap" anordnad av etiker, filosofer och företagsekonomer vid Uppsala Universitet 1997. Symposiet hölls som en del i ett forskningsprojekt inriktat på att studera skärningspunkterna mellan ekonomisk och etisk diskurs, se Grenholm & Helgesson 1998.

Att analysera de konkurrerande tolkningarna av ekonomi och välfärd ger samma förlopp som alla komparativa studier: både det unika och det gemensamma framträder. I det här fallet blir det tydligt att det unika – de båda disciplinernas teoretiska utgångspunkter – utgår från två helt skilda synsätt vilket skapar olika definitioner av såväl problemen som konsekvenserna av dess eventuella lösning. Det blir också tydligt att det gemensamma för både sociologer och ekonomer är vikten av att framstå som *den vetenskaplige experten*, dvs. erhålla problemformuleringsprivilegiet, särskilt som den fråga kontroversen gäller har långtgående politiska, sociala, ekonomiska implikationer.

Medan många kontroverser rör tekniska eller naturvetenskapliga frågor för vars lösning rent vetenskapliga bevis efterfrågas, handlar andra om ekonomiska, etiska, moraliska eller politiska frågor. Trots detta ges vetenskapliga experter en framträdande roll också i dessa dispyter, vilket reflekterar vetenskapens ökade roll som grund för politiska eller rättsliga beslut: "Indeed, science is a political resource, called upon as a source of rationality and a basis of consensus" (Nelkin 1987:283). Vetenskaplig expertis används för att såväl legitimeras som ifrågasätta beslut, vilket gör att kontroversiella politiska frågor ständigt tycks utvecklas till vetenskapliga dispyter, varpå också de svåra etiska eller politiska dilemman debatten inrymmer förvandlas till dispyter om lämpligheten och tolkningen av "bevis" eller särskilda vetenskapliga metoder (Nelkin 1987:283). Mer forskning, fler vetenskapliga bevis, fler expertutlåtanden antas lösa upp de politiska eller värderingsmässiga skillnaderna och sålunda lösa konflikten.

Vilka är förutsättningarna för att finna en lösning på en kontrovers som den om tillväxt? Att tillämpa kontroversanalysen på samhällsvetenskapliga frågor innebär, som McMullin påpekar, en mer komplicerad uppgift än att studera de redan komplexa kontroverserna inom naturvetenskaperna:

"The structure of the debate is much more complex in the social sciences, and the resolution is correspondingly more difficult to attain here. The role of the explanatory theory is crucial to the resolution of most controversy in the natural sciences. Such theories are rare in the social sciences. Furthermore, political and social value differences are often integral to controversy in economics or sociology, whereas they must be counted as non-epistemic factors where the natural sciences are concerned. For these and other reasons, the means of resolution of deep-rooted controversies in the social sciences are often not very effective." (McMullin 1987:91)

Tillväxtkontroversen är ett exempel på vad McMullin kallar en "blandad kontrovers", dvs. den involverar såväl vetenskapliga som politiska eller moraliska frågor (McMullin 1987:76). I en blandad kontrovers råder oenighet om såväl de vetenskapliga som de ickevetskapliga aspekterna. Vetenskapen om kärnkraft i sig t.ex. väcker inga politiska eller moraliska frågor, men *användandet* av kärnkraft, för elförsörjning eller vapentillverkning, gör så i hög grad. Vad som utmärker blandade kontroverser är därmed också att de politiska eller moraliska aspekterna gör det så mycket svårare för kontrahenterna att enas även kring de vetenskapliga. Ytterligare ett särdrag, jämfört

med ”rena” kontroverser, är att blandade kontroverser innehåller inte bara åsikter utan också handling. Kontroversen föregår någon form av beslut, särskilt politiska beslut, och dessa beslut måste ofta fattas i avsaknad av konsensus om hur problemet eller frågan bör lösas. Kontroversen får ofta inte heller ett avslut eftersom ”moral principles is tested by the quality of life that it enables one to lead. And the criteria for this assessment are themselves in debate” (McMullin 1987:77).

Litteratur

- Benner, M. (1997) *The Politics of Growth Economic Regulation in Sweden 1930–1994*. Lund: Arkiv förlag
- Benner, M., Bundgaard Vad, T. (1999) ”Sweden and Denmark: Defending the Welfare State” sid 399–466 i Scharpf, F.W., Schmidt, V.A. (eds): *Welfare and Work in the Open Economy*, Vol. II. Oxford: Oxford University Press
- Boreus, K. (1994) *Högervåg. Nyliberalism och kampen om språket I svensk offentlig debatt 1969–1989*. Stockholm: Tidens förlag
- Bergman, L., Björklund, A., Jakobsson, U., Lundberg, L., Söderström, Hans Tson. (1990) *I samtidens bakvatten?* Stockholm: SNS Förlag
- Brante, T. (1984) *Vetenskapens sociala grunder – en studie av konflikter i forskarvärlden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Brante, T. (1990) ”Kontroversstudier – ett forskningsprogram, del 2”, *Vest* 3 (4): 3–17
- Brante, T. (1998): ”Vetenskapsbaserade kontroverser som problemområde sui generis”, sid 98–104 i *Forskningsrådsnämnden*, rapport 98:22 Amalgamfrågan, Stockholm: Forskningsrådsnämnden.
- Brante, T., Hallberg, M. (1989) ”Kontroversen om dödsbegreppet”, *Vest* 2 (10–11): 4–29
- Brante T., Hallberg, M. (1991) ”Brain or Heart? The Controversery over the Concept of Death”, *Social Studies of Science*, 21(3):389–413
- Brante T., Norman, H. (1995) *Epidemisk masspsykos eller reell risk? En sociologisk studie av kontroversen kring elöverkänslighet*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Brante, T. (2006) ”Den nya psykiatrin: exemplet ADHD” sid 73–111 i Hallerstedt, G. (red): *Diagnosens makt. Om kunskap, pengar och lidande*. Göteborg: Daidalos
- Grenholm, CH., Helgesson, G. (1998) ”Objektivitetsproblemet i ekonomisk vetenskap”, *Studies in Ethics and Economics* 4, Uppsala: Uppsala Universitet
- Hallberg, M., Rigné, E.M. (1994) ”Child Sexual Abuse – a Study of Controversy and Construction”, *Acta Sociologica* 37 (2):141–163
- Henecke, B. (2006) *Plan & protest. En sociologisk studie av kontroverser, demokrati och makt i den fysiska planeringen*. Lund: *Lund Dissertations in Sociology* 71, Sociologiska institutionen
- Hugemark, A. (1994) *Den fängslande marknaden. Ekonomiska experter om välfärdsstaten*. Lund: Arkiv.

- Korpi, W. (1992) *Halkar Sverige efter. Sveriges ekonomiska tillväxt 1820–1990 i jämförande belysning*. Stockholm: Carlssons.
- Lidskog, R. (1992) ”Vän eller fiende? Om vetenskapens roll i miljökonflikter”, *Vest* 5 (4): 3–32
- McMullin, E. (1987) ”Scientific controversy and its termination” sid 49–91 i Engelhardt, H.T., Caplan, A.L. (eds): *Scientific Controversies. Case studies in the resolution and closure of disputes in science and technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mendelsohn, E. (1987) ”The political anatomy of controversy in the sciences” sid 93–124 i Engelhardt, H.T., Caplan, A.L. (eds): *Scientific Controversies. Case studies in the resolution and closure of disputes in science and technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nelkin, D. (1987) ”Controversies and the authority of science” sid 283–293 i Engelhardt, H.T., Caplan, A.L. (eds): *Scientific Controversies. Case studies in the resolution and closure of disputes in science and technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nolin, J. (1988) ”Spädbarn och luft i Teckomatorp och Göteborg: en vetenskaplig kontrovers”, *Vest* 1 (10–11):30–46
- Nolin, J. (1993) ”Ozonskiktet och vetenskapen som väktare. Upptäckten av och kontroversen om CFC och ozonskiktförtunning”, *Vest* 6 (3):25–54
- SOU 2001:79 (2001) *Välfärdsboksut för 1990-talet. Slutbetänkande*, Stockholm: Fritzes.
- Sunesson, S. (1989) ”Bröstcancer och screening. Om mammografikontroversen”, *Vest* 2 (13):3–17.
- Sunesson, S. (1991) ”Att jämföra ”verktygskontroverser”: Vetenskapen, omgivningen, institutionerna och berättelsen om två medicinska kontroverser”, *Vest* 4 (2–3):25–40.

Källmaterial

- Agell, J. (1996) ”Why Sweden’s Welfare State Needed Reform”, *The Economic Journal* 106 (439):1760–1771
- Bergman, L., Jakobsson, U., Persson, M., Söderström HT. (1990) ”Sveriges tillväxt. Replik till Korpi”, *Ekonomisk Debatt* 18 (7):660–665
- Bergman, L., Jakobsson, U., Persson, M., Söderström, HT. (1991) ”Eftersläpning och faktafel. Svar till Korpi”, *Ekonomisk Debatt* 19 (3):272–273
- Davidsson, S. (1990) ”Halkar Sverige efter? Replik till Korpi”, *Ekonomisk Debatt* 18 (8):743–748
- Davidsson, S. (1991) ”Halkar Sverige efter? Svar till Korpi”, *Ekonomisk Debatt* 19 (2):145–148
- Dixon, Huw. (1996) ”Controversy. Economists, The Welfare State and Growth: The Case of Sweden”, *The Economic Journal* 106 (439):1725–1726
- Dowrick, S. (1996) ”Swedish Economic Performance and Swedish Economic Debate: A View from Outside”, *The Economic Journal* 106 (439):1772–1779

- Henrekson, M. (1996) "Sweden's Relative Economic Performance: Lagging Behind or Staying on Top?", *The Economic Journal* 106 (439):1747–1759
- Henrekson, M. (1997) "Stor spännvidd bland ekonomer", *Svenska Dagbladet* 26-4-1997
- Henrekson, M. (1999) "Sveriges ekonomiska tillväxt och samhällsforskarnas objektivitet". *Sociologisk Forskning* 36 (3):72–82
- Håkansson, C., Lindbeck, A. (2005) "Korpi vilseleder igen. Replik", *Ekonomisk Debatt* 33 (1):58–65
- Korpi, W. (1990a) "Halkar Sverige efter? Vår ekonomiska tillväxt och produktivitet i jämförande belysning", *Ekonomisk Debatt* 18 (5):421–432
- Korpi, W. (1990b) "Sveriges tillväxt följer de andra rikaste västländernas. Svar till SNS Konjunkturråd", *Ekonomisk Debatt* 18 (7):666–674
- Korpi, W. (1990c) "Näringslivets Ekonomifakta tyvärr inte att lita på. Svar till Davidsson", *Ekonomisk Debatt* 18 (8):749–755
- Korpi, W. (1991a) "Objektivitetsproblemet inte begränsat till Näringslivets Ekonomifakta. Svar till Davidsson", *Ekonomisk Debatt* 19 (2):149–151
- Korpi, W. (1993a) "Den kraftiga nedgången kom först år 1991. Lindbeck-kommissionen ger missvisande bild av verkligheten", *Svenska Dagbladet* 1993-05-22
- Korpi, W. (1993b) "Lindbeck har inte kontrollerat fakta", *Svenska Dagbladet* 1993-06-04
- Korpi, W. (1996) "Eurosclerosis and the Sclerosis of Objectivity: On the Role of Values Among Economic Policy Experts", *The Economic Journal* 106 (439):1727–1746
- Korpi, W. (1997) "Monopol förslappar – även ekonomer", *Svenska Dagbladet* 29-3-1997
- Korpi, W. (1998) "Tro och vetande i debatten om Sveriges ekonomiska tillväxt", *Sociologisk Forskning* 35 (2):41–72
- Korpi, W. (1999) "Den virtuella verklighetens tillväxt och det intellektuella samtalets förfall i forskarsamhället", *Sociologisk Forskning* 36 (3): 80–93
- Korpi, W. (2004) "Har den "svenska modellen" minskat vår ekonomiska tillväxt", *Ekonomisk Debatt* 32 (7):47–62
- Korpi, W. (2005) "Lindbecks blinda fläck?", *Ekonomisk Debatt* 33 (1):66–70
- Korpi, W., Palme, J. (1993) "Socialpolitik, kris och reformer: Sverige i internationell belysning", *SOU* 1993:16
- Lindbeck, A. (1993) "Omöjligt att se något annat än en nedåtgående trend", *Svenska Dagbladet* 1993-05-26
- Lindbeck, A. (1997) "The Swedish Experiment", *Journal of Economic Literature* 35 (3):1273–1319
- SOU 1993:16 (1993) *Nya villkor för ekonomi och politik*, Stockholm: Allmänna Förlaget.

*Kathy Charmaz is Professor of Sociology and has served as Coordinator of the Faculty Writing Program at Sonoma State University, a program to assist faculty in writing for publication, for over ten years. Dr. Charmaz has written or co-edited seven books including her 2006 volume, *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*, with Sage Publications, London and *Good Days, Bad Days: The Self in Chronic Illness and Time*, which won awards from the Pacific Sociological Association and the Society for the Study of Symbolic Interaction. Her co-edited volume with Antony Bryant, *The Handbook of Grounded Theory*, was just published by Sage, London. She has also written numerous papers on grounded theory methods as well as on health and illness, social psychology, and research report writing. Her work in progress includes a guidebook on good writing for beleaguered academics, chapters on qualitative methods, and an exploration into the social psychology of suffering. Dr. Charmaz has served as an officer in a number of professional societies in sociology. She received both the 2001 Feminist Mentors award and the 2006 George Herbert Mead award for lifetime contributions to scholarship, service, and mentoring from the Society for the Study of Symbolic Interaction.*

Kathy Charmaz

Tensions in Qualitative Research¹

The year 2007 marks a fitting point in time to reflect on current tensions in qualitative research. This year we celebrate the 40th anniversary of two major publications that have shaped how sociologists conduct qualitative research: Barney G. Glaser and Anselm L. Strauss's *The Discovery of Grounded Theory* (1967) and Harold Garfinkel's, *Studies in Ethnomethodology*. Both books played a significant role in inspiring graduate students to conduct qualitative research and redirected the discourse about qualitative inquiry. Each book brought new vitality to methodological discussions, offered insights for how to look at empirical worlds, and suggested strategies for analyzing qualitative data. These texts challenged conventional methodological views and created new directions.

In speaking about methodological tensions, I mean ambiguous or contested perspectives and practices that result in conflict about standards for qualitative research. Forty years ago, methodological tensions in qualitative inquiry, perhaps particularly in the United States, reflected struggles to legitimize qualitative research and answer sharp criticisms of it as lacking objectivity, validity, reliability, and replicability (Bryant and Charmaz 2007). Both Glaser and Strauss's and Garfinkel's books sparked new debates that began to change tensions about legitimacy and to counter these criticisms. Through outlining a separate logic for qualitative research, Glaser and Strauss rejected such criticisms and Garfinkel attended to working out a new methodological framework. In effect, *The Discovery of Grounded Theory* and *Studies in Ethnomethodology* redefined methodological discourse. In addition, grounded theory and ethnomethodology complemented and advanced North American and European theoretical currents and empirical inclinations of the day, including the second Chicago school (Becker 1964, 1965; Blumer 1969; Fine 1995; Glaser and Strauss 1965; Goffman 1959, 1961, 1963; Hughes 1958; Strauss 1959, 1961), phenomenological themes (Berger and Luckmann 1966; Schutz 1964) and in renewed interest in Simmel (Selderberg 1994; Simmel 1964; Wolff 1964).

Qualitative research has gained both respect and momentum throughout the social sciences and the professions over the past forty years. Yet the gains are not without

¹ I thank Katarina Sjöberg for inviting me to share my reflections and the following members of the Sonoma State University Faculty Writing Program for reviewing an earlier statement of them: Teresa Ciabattari, Robert Thomas Rosin, and Liz Thach.

tensions, that is tensions about what stands as legitimate qualitative research have changed although sometimes earlier tensions reoccur in altered form. I recognize that methodological tensions arise with new theoretical perspectives and alternative research frameworks. In the following discussion, however, I address four areas in which current major tensions arise that cut across varied types of qualitative inquiry:

- 1) data gathering strategies
- 2) the place of extant theory
- 3) the analytic level of the study, and
- 4) the writing process.

As both a former journal editor and specialist in grounded theory, tensions in the four areas have concerned me. These tensions cause knotty problems for both students and seasoned researchers and affect the quality – and completion – of their studies. Grounded theory strategies have been linked both to problems arising from certain tensions and to solutions for others. Nonetheless, the four tensions supersede grounded theory and permeate qualitative inquiry more generally.

How individual researchers resolve these tensions affects the originality, credibility, and usefulness of their work. When taken collectively, researchers' individual actions are consequential, as are the practices of those who work under a shared methodological umbrella. These actions and practices shape the direction of qualitative methodologies and frame the content of qualitative inquiry. For clarity, I treat the four tensions as sets of oppositions. In practice, their boundaries overlap and particular modes.

Data Gathering Strategies: “Intimate Familiarity” vs. Early Closure

As qualitative research has gained popularity, earlier standards for the extent and depth of data have changed—and are contested. Data gathering strategies figure prominently here and affect the understanding researchers gain. Achieving “intimate familiarity” (Blumer 1969; Lofland and Lofland 1995) with the research problem and/or setting means that we understand the contexts of research participants' lives as well as gain in-depth knowledge of their worlds, actions, and meanings, as best we can. The quest for intimate familiarity means gaining inside knowledge of the studied phenomenon, whether through one-time intensive interviews or sustained longitudinal study. Intimate familiarity typically requires sustained interaction and rapport with research participants such that they trust the researcher sufficiently to recount their experiences and, in ethnographic research, to share their daily life. Intimate familiarity in historical or textual research, however, means making a sustained study of as full an array of relevant documents as the researcher can find. It also means looking at these documents to the extent possible from the worldviews of people who constructed them and of those affected by them.

To achieve intimate familiarity, a researcher may use several approaches such as ethnographic observation, interviews, and analysis of relevant documents. Using mul-

tiple methods and gathering substantial amounts of data, however, does not assure intimate familiarity. Thin and unfocused data often result when researchers do not ask analytic questions to guide their data collection.

Before publication of *The Discovery of Grounded Theory*, novice researchers sometimes found themselves overwhelmed by piles of directionless data and subsequently never finished their projects. Glaser and Strauss's prescription to conduct data collection and analysis simultaneously with each informing the other did much to correct the problem of directionless data. However, they (see especially, Glaser 1978, 1998, 2003) also provided justifications for very small data samples. Since publication of *Discovery*, early closure of data collection has become common and contributed to thin or mundane, but perhaps focused, analyses. Early closure of data collection reduces the amount of data and typically the number of data collection methods.

Increasingly, studies rely on limited use of a single method such as interviewing, conducting focus groups, or analyzing internet discussion posts. We need to weigh the relative strengths and weaknesses of our data collection plans in relation to our research problem. Favoring a particular data-gathering method can lead to the method driving the research process, rather than the research problem.

Similarly, a narrow research question can compromise gaining intimate familiarity with a research problem or setting. When we start with a narrow research question, we risk losing contextual richness because relevant contexts may lie beyond the frame of inquiry. We also risk asking a preconceived research question that does not fit the empirical world. Choosing a manageable research problem differs from pursuing a narrow, preconceived research question.

Early closure of data collection fosters analytic foreclosure. Researchers may not get beyond what I call the public relations view offered by participants or a common sense view shared between researchers and their participants. In either case, researchers do not dig beneath the surface to explicate either participants' or their own implicit meanings and actions. Invoking analytic strategies can expedite inquiry but we still need to pursue gaining intimate familiarity.

When mentors permit students to skimp on the quantity and quality of their data, students are unlikely to grapple with implicit meanings and actions. As a result, these students may lack the skills to establish themselves as competent, confident researchers. In contrast, mentors can encourage students to gain solid data and perhaps to use several data collection methods. Subsequently, mentors can help students define which data to take as "facts," and which to treat as problematic.

The Place of Extant Theory: Seeking Inductive "Discoveries" vs. Applying Existing Ideas

Qualitative studies commonly begin with the goal of developing inductive analyses of social problems, issues, or settings. This goal may seem straightforward. Yet the place of extant theory in qualitative research is unclear and contested. Tensions arise between inductive discoveries of theory and deductive applications of it. What does

an inductive approach involve? To what extent should theoretical notions inform research or be constructed from research?

It may help to view inductive theorizing at one end of a continuum with deductive theoretical applications at the end. In practice, qualitative researchers both construct theoretical categories and apply extant concepts. Nonetheless, where their work falls on the continuum and when they use one or the other approach differs. Earlier readings of Glaser and Strauss's *The Discovery of Grounded Theory* (1967) emphasized their warnings that researchers should remain uncontaminated by earlier theory and research about their topics (see, for example, Layder, 1998). Glaser and Strauss held a somewhat ambiguous position on the role of earlier theory because they emphasized the stifling effects of extant ideas on developing new theory.² Yet they also assumed that qualitative researchers were trained sociologists with theoretical and substantive knowledge (see Bryant & Charmaz 2007; Glaser & Strauss 1967; Glaser 1978). Despite their ambiguous position, the notion stuck that grounded theory specifically and qualitative research more generally entailed inductive inquiry aimed toward conceptual – if not theoretical – development.

A long history of qualitative research has supported pursuing emergent leads that the researcher finds in the setting. Increasingly, qualitative researchers acknowledge that they have perspectives, experiences, and often, substantial knowledge about and interest in the topic that they choose for their research (Charmaz 2006; Clarke 2005, 2006; Dey 1999; Lofland, Snow, Anderson, and Lofland, 2005). In my view, our research needs to be theoretically informed, but not theoretically pre-formed. Hence, we begin inquiry with sensitizing concepts that alert us to look at what occurs. Sensitizing concepts offer an initial analytic handle rather than a permanent explanatory tool. Researchers should consider a range of theoretical ideas to look at their material and choose the theoretical direction that offers the best fit.

Another tension arises at this point. Whatever “fits” comprises a place to advance analytic development rather than to end it. Unfortunately, new researchers often end their theoretical quest at this point. They adopt extant concepts and paste them on their research narratives. In the past, researchers applied concepts mainly from micro-sociology such as identity, stigma, emotion work, and career to their studies. Now researchers increasingly apply concepts from macro sociology and cultural studies such as cultural capital, civil society, commodification, and globalization.

Current discussions of public sociology (Burawoy 2005) and the extended case method (Burawoy 2000) have fuelled growing tensions about the place of theoretical starting and ending points. These discussions bring Marxist ideas into qualitative research but uses them as starting and ending points. Marxist ideas can well serve as sensitizing concepts and can take qualitative studies into significant new areas. Con-

² The view proscribing researchers' engagement in the literature has waned over the years. Glaser (2003), however, still advocates lack of exposure to extant theory and research literatures.

cepts such as social class, power, conflict, and ideology can usefully sensitize qualitative researchers to see actions and hear viewpoints in the empirical world – and to put their interpretations of them to test. Yet current efforts to bring the critical edge of Marxism into qualitative research take another form. Too often these efforts stop short of engaging in the iterative process of going back and forth between data and conceptualization to create fresh ideas about the data. Rather they offer preconceived interpretations of the data.

To what extent should researchers impose an overriding theoretical frame on their data? To what extent does claiming the mantle of science legitimize making theoretical leaps beyond the studied reality? In my view, such moves undermine the very social justice objectives that public sociologists purport to claim. Glaser (1978) argues against forcing extant concepts on the data and invokes an unabashed capitalist metaphor to make the point: extant concepts must earn their way into research narratives. In his view, such concepts must fit the empirical reality and further theoretical understanding of it. Perhaps unintentionally, Glaser's view also points a way to resolving the tensions between inductive discoveries and deductive applications of theory.

The Analytic Level of the Study: Description vs. Generating Theory

To what analytic level should qualitative researchers aspire? Tensions have long been evident in qualitative research between writing descriptions of the empirical world and constructing theories of it. An emphasis on description favors naturalistic inquiry and narrative over generating theory, portrayals of specific situations and events over generalizations, and understanding of studied life over categorizations of it. In contrast, an emphasis on generating theory favors extracting abstract categories from the data, using data to support the theory, and cutting across empirical instances to establish abstract patterns. The researcher's analytic insights remain embedded in the narrative and enrich the story in descriptive works whereas abstract categories and relationships between them take precedence in theoretical works. Here the researcher uses description in service of the theory.

Glaser and Strauss prescribed conducting simultaneous data collection and analysis to move qualitative research from description into theory construction. The principle of simultaneous data collection and analysis, however, may exist more as an abstract goal than as a concrete practice. Students may take refuge in gathering data and seasoned researchers' competing time demands may result in delaying careful analysis. In each case, unguided data gathering results, with its attendant problems of unfocused data, ignored leads, and missed possibilities.

Grounded theory strategies prompt researchers to study their data, but to do so in a particular way that links concrete statements and events to theoretical ideas. Considering Glaser's three deceptively simple analytic questions can do much to integrate data collection and analysis and thus permit each to inform the other.

- What is happening? (Glaser 1978)
- “What is this data a study of?” (Glaser 1978, p. 57; Glaser and Strauss 1967)
- What theoretical category does this datum indicate? (Glaser 1978)

Glaser’s first question seems concrete. It takes into account the specific statement or incident but it implies more. The question also suggests that the data might tell a theoretical tale or indicate a possible fundamental process. David Karp (2003) discovered a resounding theme that shaped the relationships that caregivers had with their mentally ill family member. He states, “All caregivers must somehow negotiate the dialectic of closeness and distance with an ill person. They puzzle about how to best ‘draw the line’ between themselves and a sick person” (p. 26). Karp’s book then examines how caregivers negotiate drawing the line on their responsibilities to and for this individual.

In his second and third questions, Glaser advances the researcher’s analytic thinking through considering possible analytic areas that the specific piece of data might inform. Karp’s book is about the obligations of caregiving but also tells a tale of suffering, of lives curtailed by recurring crises and constant responsibilities. It is a story of family ties. By asking what a fragment of data suggests, Glaser asks the researcher to think theoretically. Researchers often discover that pursuing theoretical questions in the data leads them in unanticipated theoretical directions. A study of drug use turns out to be a theory of identity transformation (Biernacki 1986). A study of political extremists illuminates crafting culture (Mitchell 2002) and a study that began with the experience of illness generated a theory of moral status in suffering.

To make Glaser’s classic grounded theory questions more explicit I added the first question below. To make the emerging grounded theory more complex, I added the second.

- What does the data suggest? Pronounce? (Charmaz 2006, p.47)
- From whose point of view? (Charmaz 2006, p.47)

By grappling with both tacit and overt interpretations of their data, researchers can get beneath the surface and construct a frame for building nuanced analyses. By alerting researchers to define points of view, they can discover areas of convergence and divergence that can help them see hidden hierarchies of power, status, and meaning. Giving these five questions considered thought while engaging in initial coding enables researchers to move from description into analysis. Subsequently researchers can maintain their analytic momentum through writing memos that, in turn, become the content of the first draft of the report.

Writing Qualitative Research: Discovery vs. Reporting

Tensions between writing for discovery and writing as reporting arise when social scientists view writing as only reporting. Writing for discovery engages the writer with the material as a way of learning without constraints. Writing for reporting is public, accountable, and constrained by academic conventions, accepted forms, and imagined audiences. Treating writing as reporting assumes that authors provide clear arguments, strong evidence, and a logical organization because they have completed their analysis and have something to say. In short, this view of writing presupposes that researchers know what they are going to say *before* they say it. It also presupposes that writers know how they are going to say it and to whom they will say it.

A view of writing as reporting fosters treating “real” writing as only the last step in the research. Instead, we can view writing as a holistic process that occurs throughout qualitative inquiry. Writing takes distinct forms with divergent purposes during different phases. Certainly, reporting is one form of writing – and the last – but it follows and builds on a foundation constructed earlier. Presumably, qualitative researchers write field notes and memos throughout their research. But do they? Do their field notes move from behavioristic accounts to sociological descriptions? Do their memos grapple with analytic questions? Qualitative methodologies foster building progressive levels of analytic writing throughout the research process. Yet researchers who view their writing as reporting may omit building that progression. If so, the distance between thin data and final reports can become insurmountable.

Qualitative researchers can benefit from adopting professional writers’ strategies for conducting and writing their research. Writers treat writing as a two-step process: writing for discovery and writing for reporting. Writing for discovery engages writers in actions through which they learn what they are going say. Writing for discovery is active, emergent, and open-ended. Its very indeterminacy is its strength. Engaging in the process shapes the written product. The process of writing for discovery is subjective, private, and free. It means releasing internalized censors and editors, and just concentrating on expressing thoughts, deeds, and feelings about the topic.

By engaging in the process, writers know that they will ultimately have something to say. *They trust in the process.* They learn to tolerate the predictable ambiguity and uncertainty when they cannot yet articulate what it is that they need to say. For them, reporting comes later – much later. After putting together a sketchy or an awful first draft, they can begin to build on it and move toward reporting (see Lamott 1995). During the final stage of writing – not the first attempt – writers release their internalized editors. Writers know that focusing on reporting early in the writing process can result in writing blocks and inhibit learning. Writing for discovery allows researchers to explore their budding ideas without judgment or scrutiny. Graduate students, particularly, need to learn that they can stumble through early drafts and improve them, rather than be paralyzed by them.

A Final Word

My portrayal of the tensions speaks to common problems in qualitative research and writing that students face – often in silence. The problems are solvable. In articulating these tensions, I also suggest how to resolve them, one step at a time. The quality of a researcher's data forms the foundation; the analytic questions asked of the data create the theoretical scaffolding for the analysis; and the researcher's successive engagement in writing fosters discoveries and leads the way to effective reporting.

References

- Becker, H. S. (1963). *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*. Glencoe, IL: Free Press.
- Becker, H. S. (ed.) (1964). *The Other Side: Perspectives on Deviance*. Glencoe, IL: Free Press.
- Berger, P. L. & Luckmann, T. (1966). *The Social Construction of Reality*. Garden City, NY: Doubleday.
- Bryant, A. & Charmaz, K. (2007). Grounded theory in historical perspective: An epistemological account. In A. Bryant & K. Charmaz (eds.) *The Handbook of Grounded Theory*. London: Sage.
- Burawoy, M. (1991). The extended case method. Pp. 271–287 in Burawoy, M., Drawoy, N., Burton, A., & Ferguson, A. A. *Ethnography Unbound*. Berkeley: University of California Press.
- Burawoy, M. (2005). For public sociology. *American Sociological Review* 70:4–28.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide through Qualitative Analysis*. London: Sage.
- Clarke, A. E. (2005). *Situational Analysis: Grounded Theory after the Postmodern Turn*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Clarke, A. E. (2006). Feminisms, grounded theory, and situational analysis. Pp. 345–370 in S. Hess-Biber & D. Leckenby (eds.) *Handbook of Feminist Research Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Dey, I. (1999). *Grounding Grounded Theory*. San Diego: Academic Press.
- Fine, G. A. (ed.). (1995). *A Second Chicago School? The Development of a Postwar American Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Glaser, B. G. (1978). *Theoretical Sensitivity*. Mill Valley, CA: The Sociology Press.
- Glaser, B. G. (1998). *Doing Grounded Theory: Issues & Discussions*. Mill Valley, CA: Sociology Press
- Glaser, B. G. (2003). *Conceptualization Contrasted with Description*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
- Glaser, B. G., & Strauss, A. L. (1965). *Awareness of Dying*. Chicago: Aldine.
- Glaser, B.G. & Strauss, A.L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago: Aldine.

- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, NY: Doubleday Anchor Books.
- Goffman, E. (1961). *Asylums*. Garden City, NY: Doubleday Anchor Books.
- Goffman, E. (1963). *Stigma*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Hughes, E. (1958). *Men and Their Work*. Glencoe, IL: Free Press.
- Layder, D. (1998). *Sociological Practice: Linking Theory and Social Research*. London: Sage.
- Lamott, A. (1995). *Bird by Bird: Some Instructions on Writing and Life*. New York: Anchor Books.
- Schutz, A. (1962–1966). *Collected Papers*. The Hague: M. Nijhoff.
- Sellerberg, A. (1994). *A Blend of Contradictions: Georg Simmel in Theory and Practice*. New Brunswick, NJ: Transactions Publishers.
- Simmel, G. (1964). *Conflict: The Web of Group-affiliations*. New York: Free Press.
- Wolff, K. H. (1964). Introduction. In K. H. Wolff (ed.) *The Sociology of Georg Simmel*. New York: Free Press.

Recensioner

Marcus Persson (2007) *Mellan människor och ting, en interaktionistisk analys av samlandet*. Lund Dissertations in Sociology 76

Sociologi kan beskrivas som en studie av det sociala, och relationer mellan människor är det tydligaste exemplet på vad vi menar med att något är socialt. Människor blir inte vad de är enbart som ett resultat av interaktion med andra människor, utan även med materiella objekt. Marcus Perssons avhandling har titeln "Mellan människor och ting". Det har även en undertitel, som något preciserar dess innehåll, men som huvudsakligen inte ändrar dess teoretiska, och jag skulle säga, genomgripande, fråga: "En interaktionistisk analys av samlandet". Med andra ord har studien och dess teoretiska fråga en empirisk domän där frågan tillämpas och där ett konkret svar kan sökas.

Mer precist är syftet med avhandlingen teoretiskt, och Marcus Persson avser undersöka, "ett interaktionsmönster som är detsamma även om innehållet, eller uttrycken, i specifika relationer må skilja sig åt". Detta mönster är "universellt" eller "återkommande"; vad som även av vissa kallas transcendentalt, väsen eller essens. Det är hur denna "universella dynamik mellan människor och ting ser ut som jag [kan vi läsa i avhandlingen] skall undersöka med hjälp av samlandet" (s. 20).

Att betona den materiella dimensionen för utvecklandet av självet är en central och viktig uppgift. Sociologin, som ju är den enda samhällsvetenskap som i viss mån avser täcka "allt", måste följaktligen förhålla sig både till vad vi benämner "materiella" och "ideella" aspekter. Perssons ansats, med andra ord på det sätt som han sociologiserar, finner jag berömvärd. Tanken om att fånga det generella i människors interaktion med ting, spelar an på Simmel. Det är ingen lätt uppgift, och begreppet ting hade kanske med fördel kunnat ersättas med föremål, vilket mer fångar det materiella motstånd som i avhandlingen hävdas vara centralt i förståelsen av relationen mellan människan och hennes materiella omgivning. Begreppet ting har en skandinavisk etymologi, vilket dröjer sig kvar i vårt språk som "Stortinget" och "Tingsrätt", något som indikerar att vad begreppet refererar till har en social bestämningsgrund. Denna språklighet ändrar dock i grunden inte huvudfrågan i avhandlingen.

Den teoretiska utgångspunkten för denna universella relation är George Herbert Meads interaktionistiska handlingsteori och dess utbyggnad av Hans Joas. Marcus Persson genomför en läsning som lyfter fram Mead som en realist. En följd av detta är att den materiella världen har en oberoende existens, som förvisso bör förstås i relation till den meningsgivna värld som människor verkar i. Det är den senare som är utgångspunkten för Mead, vilken också utgör grunden för analysen. Persson för in ett begrepp som lånats av Edmund Husserl, livsvärlden, med vilket avses den inter-

subjektiva värld som "alltid är där". Den världen tas för given och vi socialiseras till att bli dess invånare.

Den intersubjektiva strukturen i livsvärlden är delvis språkligt konstruerat. Persson anser visserligen att den språkliga bestämningen av tinget har betydelse, men det är inte nog, den kroppsliga dimensionen kan inte undvaras. Om vi vänder oss till Mead så ser han många likheter mellan ting och icke-ting. I ett Meadcitrat står att läsa "Social Beings are things as definitely as physical things are social" (s. 91). Hur igenkänns då materialitet, som i Meads värld är ett villkor för "ting"? Genom materiellt motstånd (jämför även Durkheim som talar om motstånd hos idéer), framkallas och krävs en kreativ respons av aktören. Denna kreativitet som uppstår i relationen mellan objektet och människan utvecklar henne.

Meads handlingsteori utgör grunden, men i likhet med Hans Joas menar Marcus Persson att socialisationsprocessen, och med den processen i vilket självet utvecklas, fortgår genom hela livet. Genom ett kombinerande av lek, som är mer kreativt, och spel, som är mer regelorienterat, kan människan fortsätta att utveckla sitt själv livet igenom.

Utifrån avhandlingens val att även inbegripa det empiriska fältet "samlande" öppnar sig en möjlighet att konkretisera och fördjupa den teoretiska diskussionen. Samlandet skall ses i en vid mening och efter en god genomgång av den existerande forskningen hävdas att den varken har, eller kan, besvara den transcendentala frågan om relationen mellan ting och människa. Det är i ljuset av tanken om kreativa handlingar som vi skall se samlarnas utveckling – i mötet med sin samling och dess materialitet – som en huvudsakligen självreflexiv process.

Den empiriska studien utgörs av deltagande observationer och 12 semistrukturerade intervjuer. Metodologiskt är avhandlingen fenomenologiskt influerad, och mer konkret avser den att komma bakom den attityd som aktörerna själva håller för given. Självets utveckling måste ske personligen, med andra ord kan inte erfarenheter enbart överföras från andra människor. Det innebär att var och en av oss måste ha erfarenheter av möten av materiella motstånd för att kunna utvecklas.

Samlandet kan enligt avhandlingens teoretiska ansats förstås dels genom lek, dels genom regelstyrighet. Enligt studiens litteraturgenomgång är samlandet särskilt vanligt bland barn, oavsett kön, men hos vuxna är det männen som dominerar. Mäns samlande har inte bara varit dominerande, det har även varit normerande. Det gäller både vilka föremål som har ansetts legitima objekt för samlande, men också vilka regler som konstituerar samlandet. I avhandlingen visas att pojkar och flickors samlande (det lekfulla) är sig ganska lika, men historiskt har materiella och sociala resurser främst låtit män fortsätta med samlandet i vuxen ålder. Kön dimensionen bör även förstås utifrån en objekthierarki. Med andra ord, vissa objekt är med och bestämmer manlighet, samtidigt som manlighet bestäms av samlandeföremålen. Samlandet av andra objekt är således inte bara kvinnligt, det gör kvinnor till kvinnor, alltså icke-män. Kvinnligt samlande har därför, genom sina föremål, en större tendens att hamna utanför samlandet, men även beroende på att de inte tillämpar de regler som ställts upp av dem som har makt att bestämma spelreglerna, nämligen männen.

Marcus Perssons avhandling tar upp centrala och grundläggande frågor inom samhällsvetenskapen. Den behandlar, mer konkret, ett problemområde som tagits upp inom olika teoritraditioner. Relationen mellan människa och ting blir alltmer komplicerad, inte minst genom läkevetenskapens och nanoteknikens utveckling. I ljuset av detta måste sociologer direkt kunna bidra till förståelsen av den komplexa samtiden och dess fenomen, men också kunna fortsätta att ställa frågor utifrån en genuint sociologisk horisont. Marcus Perssons avhandling "Mellan människor och ting" ger förstås inte all svar, men reflekterar ett sociologiserande som gör frågandet möjligt.

Patrik Aspers
fakultetsopponent

Rolf Lidskog (2006) *Staden, våldet och tryggheten. Om social ordning i ett mångkulturellt samhälle*. Daidalos

Det är ett ambitiöst men svårt projekt Rolf Lidskog presenterar i sin nya bok *Staden, våldet och tryggheten*. Syftet är att klargöra vilken syn på människan, samhället och social ordning som finns dolt i det svenska brottsförebyggande arbetet. Lidskog utgår från att samhället idag är senmodernt, mångkulturellt och urbant, och att det brottsförebyggande arbetet måste förhålla sig till dessa aspekter. Han problematiserar den rådande diskursen utifrån ett kommunikativ-etiskt perspektiv och menar att det brottsförebyggande arbetet idag utgår från en konventionell, universalistisk och förlegad samhälls- och människosyn. När denna analys är genomförd efterfrågar han en gränsöverskridande, öppen och deliberativt grundad brottsprevention. Hans analytiska nivåer berör kulturell tillhörighet (i bred bemärkelse), personlig identitet och social integration. Ingången till studien är ett förenande av etisk och samhällsvetenskaplig teori för att finna vad som är en god social ordning där olika kulturer och värderingar kan samsas.

Lidskog mejslar fram sin ståndpunkt i bokens sju kapitel. Inledningsvis redogörs för vad som karaktäriserar ett senmodernt samhälle utifrån Anthony Giddens och Ulrich Beck. Därefter går Lidskog vidare med att formulera sin syn på ett mångkulturellt samhälle utifrån politisk filosofi (Will Kymlicka, Charles Taylor och Seyla Benhabib). Här är fokus hur universalistiska och partikulära perspektiv ska kunna förenas. Därefter diskuterar Lidskog vad som karaktäriserar ett urbant liv och här ställs det offentliga rummets potential i centrum. Den empiriska delen redogör sedan för brottsförebyggande arbete generellt och en kritisk analys av det svenska politiska brottsförebyggande arbetet specifikt. Avslutningsvis föreslår Lidskog alternativa riktlinjer för grunden till ett nytt brottsförebyggande arbete.

Boken är framförallt ett teoretiskt projekt och det empiriska materialet får ett marginellt utrymme. Det viktigaste bidraget är att nyansera den teoretiska basen för den brottsförebyggande debatten och Lidskog utgör ett välkommet tillskott till denna ofta ideologiskt stagnerade verksamhet. Det är också positivt att kritiska samhällsvetare vå-

gar föreslå alternativ till existerande arbets sätt. Lidskog visar stor kunskap och väl förtrogenhet med forskningsfältet och brottsförebyggande diskussioner. Projektet är i allra högsta grad initierat och kunnigt utfört. Efter att ha klargjort denna ståndpunkt vill jag nämna några problem eller svårigheter som jag ser med boken och de diskussioner som han för. De problem som jag framförallt uppfattar är frågor om "rösten" i texten, avgränsningen till den etiska nivån och vidhållandet av den kommunikativa etiken.

Det senmoderna samhället skapar specifika förutsättningar för det brottsförebyggande arbetet hävdar Lidskog, och utifrån etiska perspektiv undersöker han vilken ny social ordning som eftersträvas. Centralt i denna nya ordning är att det mångkulturella samhället (olikheter i normer, livsstil och identitet) utgör en stor utmaning för det brottsförebyggande arbetet. Det brottsförebyggande arbetet ska här förstås i en bredare mening, där ordning och skapande av trygghet också inkluderas. Det handlar om hur vi kan leva tillsammans med kulturella olikheter. Men Lidskogs välmenande ansats att inkludera "alla" i sitt projekt tenderar att hamna i skuggan av en universalistisk röst i texten. Begrepp som "vi", "vår", "man" upprepas och ger ett motsägelsefullt intryck där han å ena sidan ifrågasätter normen, å andra sidan förstärker och upprepar den. Det framträder en underton av "medborgare" och "andra människor" (t.ex. s. 238), som motverkar det syfte Lidskog har att inkludera istället för att exkludera. Det blir också motsägelsefullt att Lidskog talar om "mångkulturellt" i bred bemärkelse och samtidigt i sina exempel oftast refererar till muslimska uttryck. Detta får konsekvenser för hur "man" ska kunna hitta en gemensam värdegrund. Lidskog återkommer till att människan kan reflektera och kritiskt granska sin kultur, men frågan är i hur grad han själv egentligen gör det. Vems röst gör sig *egentligen* gällande i denna bok?

Projektet har en tydlig normativ karaktär, vilket Lidskog klargör inledningsvis. Här hade det förvisso varit intressant med en reflektion över vad som *inte* utgör normativ samhällsforskning, men Lidskog är tydlig i sin intention och utelämnar medvetet skilda maktperspektiv. Frånvaron av dessa perspektiv leder dock till att det individuella och kulturella får en dominerande plats i diskussionen och att samhällsutvecklingen inte kontextualiseras i förhållande till ekonomiska och politiska maktdimensioner. Hela den samhällsutveckling som Lidskog beskriver är ju starkt kopplad till en nyliberal politisk agenda. Det är riktigt att brottspreventionen representerar en specifik samhällssyn och människosyn, även om det är outtalat. Men denna människosyn kan starkt kopplas till politiska ideologier. Enligt min uppfattning tenderar den etiska ingången att individualisera problematiken, vilket strider mot det mål jag uppfattar att Lidskog har.

När det gäller den kommunikativa etiken så hade ett postkolonialt kritiskt perspektiv kunnat nyansera diskussionen. Även om Lidskog är fullt medveten om människors olika maktpositioner i samhället så genomsyras den kommunikativa ideologin av en avsaknad av maktperspektiv. Liksom flera postkoloniala teoretiker påpekat är problemet med att vara marginaliserad att man inte har en röst i samhället och att kommunikationen alltid är formad efter de privilegierade gruppernas normer. Det blir också oklart ifall individerna ska tala som individer eller som kulturrepresentan-

ter, och till vilken grad man kan vara medveten om sin kultur ifall man tillhör "the white supremacy". Vidare har den feministiska kritiken pekat på hur tillgång till tid och rum är starkt könskodat. Här riskerar den kommunikativa etiken att bli både ahistorisk och apolitisk.

Formmässigt är boken tung. Retoriken bygger på upprepningar, antagligen för att ge en klar struktur, men när begreppen "senmodernt, mångkulturellt och urbant" ständigt upprepas blir man som läsare lätt irriterad. En striktare redigering av boken, framförallt det inledande kapitlet, hade varit önskvärd. Inledningsvis nämns syfte och projektidé återkommande, ibland i samma stycke, vilket framställer tankarna som onödigt omständliga. Lidskog gör också en stor poäng av att han valt den etiska ingången till analysen som enligt hans förmenande fördjupar hans problematisering av den brottsförebyggande diskursen. Denna polemisering för att rättfärdiga sitt egna projekt gagnar inte argumentationen. Vidare är den skeppsmetafor som han omringar projektet med varken övertygande eller fördjupande.

Trots att slutsatserna är förutsägbara och inte direkt "användbara" så uppskattar jag att Lidskog har gett sitt bidrag till debatten. Frågorna kring *hur* dessa möten mellan olika kulturer, som han förespråkar, ska få plats i tid och rum i det offentliga rummet kvarstår, liksom *vem* som egentligen ska föra samtalet. Men det är viktigt att diskussionen om *vem som görs synlig* i det brottsförebyggande arbetet inte glöms bort och att en kritisk granskning av brottspreventionen fortsätter, så att inte rädsla och en starkt kommersialisering av det offentliga rummet obehindrat får prägla staden och samhället i stort.

Carina Listerborn

*Malmö högskola och Institutionen för kulturgeografi och ekonomisk geografi
vid Lunds universitet*

Michael Billig (2005) *Laughter and Ridicule. Towards a Social Critique of Humour*. Sage

Søren Kierkegaard skriver i *Antingen – eller* (1843/1986) om hur han vid ett tillfälle blev uppkallad till gudarna och gavs tillåtelse att få en önskan uppfylld. Hans önskan blev att han alltid skulle få skrattarna på sin sida, något som bemöttes med ett skratt från de församlade gudarna. Kierkegaard insåg "att gudarna förstod att uttrycka sig med smak, ty det hade ju varit opassande om de helt allvarligt förklarar: din anhållan är beviljad" (s. 34).

Som illustration av skrattets betydelse i det sociala livet tror jag att Michael Billig hade uppskattat Kierkegaards önskan. För Billig är skratt och humor en central del av det sociala samspelet mellan människor. Det handlar dessutom inte endast om oskyldig förströelse. Billig utvecklar ett resonemang där humorns mörkare sida – förlöjligandet av andra – ges stort utrymme.

"Ett gott skratt förlänger livet", brukar det heta. Billig kritiserar denna typ av en-

sidigt hyllande av humor, till exempel när humor av en del psykologer rekommenderas för välbefinnandet. Billig menar att detta kräver att man delar upp humorn i en positiv och negativ del och endast framhåller den positiva eller goda humorn. Ironi, satir, sarkasmer, sexistisk eller rasistisk humor lämnas därhän och ses som särfall av den i grunden goda och sunda humorn.

Billigs kritik tycks till stora delar välgrundad, men det är i genomgången av hur humor uppfattats av olika filosofer i skilda historiska epoker som boken har sina största förtjänster. Liksom i sin tidigare bok *Arguing and Thinking* (1996) ger Billig prov på stor beläsenhet och guidar läsaren genom de klassiska teorierna om humor. Han belyser även hur de olika teorierna är kopplade till de samhällseliga sammanhang där de växte fram. "Theories of laughter express the moral, aesthetic and political themes of their times" (s. 38).

För Thomas Hobbes var humor ett uttryck för överlägsenhet. I princip menade Hobbes att vi skrattar när andra förlöjligas eller nedvärderas och det är därmed den typ av teori om humor som står mest i kontrast till nutida, positivt präglade humor-teorier. Hobbes kunde hämta inspiration från Aristoteles, som även han vände sig mot människors tendens att skratta åt andras misstag och tillkortakommanden.

Aristoteles kunde ändå uppskatta humor om den var elegant och undvek plumpheter. Den uppfattningen kan kopplas till den gentlemanmässiga syn på humor som formulerades som ett svar på Hobbes teori. Den råa humorn var knuten till de lägre samhällsklasserna, medan en gentleman förväntades skämta som en gentleman. Humor uppstod enligt John Locke när man genom sammanförandet av två till synes olikartade fenomen skapade motsägelser eller "inkongruenser". Detta krävde emellertid kreativitet och intellektuell förfining. Gentlemanen skulle helt enkelt vara "kvick".

Senare, på 1800-talet, påpekade Alexander Bain och Herbert Spencer att teorin om motsägelser var ofullständig. Det räcker inte med en upplevd motsägelse hos ett fenomen för att vi ska skratta, det krävs att motsägelsen innehåller ett löjeväckande element. Spencer gav exemplet med en get (!) som av misstag vandrar in på teatern mitt i en kärleksscen och stör föreställningen. Händelsen får publiken att skratta, inte bara för att geten och kärleksscenen är motsägelsefulla element utan för att getens oväntade ankomst driver gäck med den romantiska stämningen. Förlöjligandet ger en känsla av lättnad eller befrielse och humor kan ur detta perspektiv ses som ett sätt att undslippa den sociala kontrollen.

Runt sekelskiftet 1900 kom två viktiga böcker om humor: Henri Bergsons *Laughter* och Sigmund Freuds *Jokes and their Relation to the Unconscious*. Bergson intresserade sig för skrottets sociala funktion. Han menade att vi framför allt skrattar åt det rigida och osmidiga i människors beteenden. Av fruktan för att bli till åtlöje undviker vi därför den sortens handlingar som annars skulle kunna hota samhällets utveckling. I kontrast till Bergson uppmärksammade Freud (liksom Bain och Spencer) humorns egenskap av att vara befriande. Han betonade humorns relation till det omedvetna. Vi skämtar, menade Freud, om det tabubelagda och förbjudna. Under humorns täckmantel kan vi säga det som egentligen inte får sägas.

Billig påpekar att Bergsons analys belyser humorns disciplinerande funktion i det

mellanmänskliga samspelet. Bergson noterade därmed en egenskap hos humor som Erving Goffman senare berörde men enligt Billig inte utvecklade. En viktig drivkraft i det sociala samspelet, menade Goffman, är vår strävan att undvika att bli generade inför andra; vi vill ogärna "förlora ansiktet". Men Goffman förbisåg enligt Billig att det är genom att bli förlöjligade som vi lär oss att bli generade. Vår rädsla för att bli generade är kopplad till rädslan att andra ska skratta åt oss.

Kommunikationsforskaren Viveka Adelswärd skriver i *Prat, skratt, skvaller och gräl och annat vi gör när vi samtalar* (1991) med referens till författaren Milan Kundera att skrattets väsen är tvetydigt. Det är oklart "om vi speglar varandras lycka eller olycka" (s. 77). Billig lutar åt det senare när han framhåller humorns disciplinerande kraft. Han menar att allt socialt liv kräver denna form av disciplinering och humor är därmed förknippad med maktutövande. Som historisk orientering och som kritik av den ensidigt positiva bilden av humor är hans framställning övertygande.

Däremot kommer Billigs eget teoretiska bidrag till förståelsen av humor lite på undantag. Han betonar visserligen att det inte rör sig om ett försök att lansera en fullskalig kritisk teori om humor utan endast ett bidrag på vägen mot en sådan. Ändå blir man som läsare en aning besviken mot slutet. Michael Billig är som mest värtalig när han vandrar genom humorns historia, medan analysen av vad han betraktar som nutidens dagliga "karneval" av humor inom massmedierna, företagsvärlden och politiken är kortfattad och skissartad.

Men han vågar ta fenomenet humor på allvar och får läsaren att göra detsamma. Billigs bok är ett värdefullt bidrag till förståelsen av humorns, och i förlängningen också det sociala livets, natur.

Joakim Thelander

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Thomas Johansson (2006) *Makeovermani: Om Dr Phil, plastikkirurgi och illusionen om det perfekta Jaget*. Natur och Kultur

Det är inte ett enkelt företag att bli lycklig i en samtid som utmärks av en omfattande existentiell osäkerhet. Med ord snarlika dessa inleder Thomas Johansson sin granskning av den terapeutiska kultur som idag tycks breda ut sig över samhällets samtliga delar som ett slags existentiellt klister. Med terapeutisk kultur avser Johansson det tillstånd då ett professionellt "psykologiskt förhållningssätt har lämnat behandlingsrummet och spridits i samhället". Den problematik som det nutida lyckosökandet brottas med är inte enbart, som Johansson uttrycker saken, relaterad till själslivet utan i allra högsta grad ett kroppsligt problem. I den terapeutiska kulturen tycks kropp och själ vävas samman, inte bara i handfasta principprogram för hur vi ska bli – vackra, smala och nöjda med oss själva – utan därtill tycks de betraktas som med varandra invävd i kausala relationer. Blir du vacker kommer du också att bli lycklig, framgångsrik och vice versa.

Johanssons bok består av tre delar varav de två första främst är empiriska medan den sista gör anspråk på att vara mer teoretisk. I första hand kommer jag här att uppehålla mig kring bokens två inledande delar och låta den tredje delen vara implicit närvarande.

Bokens första del uppehåller sig vid vad Johansson kallar "själens problem." Inledningsvis syftar denna till att teckna en bild av självhjälpskulturens variationer utan att, som författaren är noga med att påpeka, det skulle vara fråga om en systematisk och vetenskaplig genomgång. Efter att ha gjort ett antal historiska nedslag där centrala namn som Karen Horney, Wayne Dyer och Deepak Chopra dyker upp, vänder sig Johansson istället mot vad som bör betraktas som huvudkaraktären i bokens första del. Vi blir här presenterade för Philip McGraw, eller Dr Phil som är det namn han kommit att bli känd som. Johansson försöker inte bara tolka Dr Phils enorma popularitet utan vill därtill skapa förståelse för struktur och innehåll i denna underhållnings-terapi som tycks gå väl i linje med den terapeutiska kulturen i stort.

Johansson lyckas identifiera ett antal centrala motsägelser i självhjälpskulturen. I första hand handlar dessa om de mål som sätts upp i relation till det omgivande samhället. Å ena sidan uppmanas vi att bejaka framgång, karriär och instrumentell rationalitet; det ska inte bara gå bra för oss, det ska därtill gå rasande fort att uppnå dessa mål. Å andra sidan uppmanas vi också att tänka efter, låta livet gå långsamt och stanna upp i vardagslivets brus. Vi ska "bromsa tiden", som Johansson uttrycker det och sätta "reflektion och det postmateriella" före snabba lösningar.

Det är förvisso så att vi tar hjälp av expertråd men dessa är flyktiga och handlar snarare om att sätta igång processer och att leda in individer på "rätt" bana snarare än att under en längre tid vandra bredvid, fördjupa sig i och försöka förklara individens mörka botten, som en gång psykoanalytiker förutsattes göra.

På ett systematiskt sätt går Johansson igenom de olika "livslagar" som enligt Dr Phil är botemedlet för att människan ska kunna återvända till de grundläggande lagar som hon i vår tid tycks ha glömt bort, lagar som med universell kraft tros vara vad som egentligen styr våra liv. Utan tvekan är Dr Phils rekommendationer fulla av normativa utsagor, inte bara om hur livet ska levas och begripas utan därtill om vad livet som sådant är och bör vara. Föga förvånande spelar den heterosexuella parrelationen en avgörande roll i dessa utsagor. Skillnaden mellan män och kvinnor är utan tvekan obestridd i Dr Phils värld men han stannar inte vid detta. Denna föreställda skillnad uppfattas och beskrivs därtill tydligt som både nödvändig och god. Det förvånar mig därför att Johansson inte lägger ner större möda på att diskutera den heterosexualisering av "själens problem", för att använda hans egna ord, som ju ständigt återkommer i såväl Dr Phils propagandistiska metapsykologi som i den omåttligt populära boken *Män är från Mars, kvinnor är från Venus* av John L. Gray i början av 1990-talet.

Grays och Dr Phils perspektiv är snarlika, menar Johansson, när det kommer till synen på relationer samt skillnaden och förhållandet mellan kvinnor och män. Det problematiska, som jag ser det, uppstår emellertid när det heterosexuella livet associeras med tanken om ett "autentiskt jag" på så sätt som tenderar att vara praxis inom de terapeutiska varianter som Johansson lyfter fram.

Om våra liv tros vara styrda av ett slags svårförklarlig lagbundenhet och den (goda) heterosexuella parrelationen samtidigt skrivs in som en både avgörande och naturlig kategori i denna lagbundenhet infinner sig en problematik som av nödvändighet måste diskuteras. Jag har inget att invända mot att vi idag känner ett ökande behov av att bekänna våra brister inför såväl oss själva som inför varandra. Denna tanke var något som redan Michel Foucault pekade på när han skrev att Västvärlden blivit ett synnerligen bekännande samhälle där man inför samhällets samtliga institutioner känner tvånget av att lätta sin skuldbörda. I sin analys av detta bekännelsekrav drar Johansson paralleller till Max Webers analys av den protestantiska etiken och menar att vi ständigt måste granska oss själva och "leva med ett konstant dåligt samvete" för att vi inte riktigt lyckas leva upp till de ideal och "lagar" som, om vi ska tro Dr Phil (vilket jag inte tycker att vi ska göra), styr våra liv.

I den andra delen av boken vänder sig Johansson till frågor rörande kropp, hälsa och livsstil genom att granska fitnesskultur, bantningsknep och ett annat slag av underhållningsterapi, nämligen teveprogrammet "Extreme Makeover", i vilket individer under en kortare period görs lyckliga med hjälp av plastikkirurgiska ingrepp, intensiv träning och strikt kosthållning – allt för att förändra både yta och insida. I denna översikt fokuseras likheter mellan den populärpsykologi som tidigare har diskuterats i boken och den fitness- och hälsokultur som i motsvarande omfattning har brett ut sig i västerländska samhällen. Om bokens föregående del diskuterade föreställningen om att vi andligen kan göra om oss i enlighet med vissa normativa ideal, får vi i denna del istället möta en motsvarande framställning där kroppen sätts i centrum.

Det förefaller vara "moraliskt mer tillåtet", skriver Johansson, att använda hälsoskäl framför skönhets skäl som argument när talet om hur kroppen kan och bör modifieras kommer upp. På samma sätt som det finns en mängd normativa föreställningar om hur "själens problem" ska lösas finns det för kroppen en mängd mätinstrument, skalor och liknande att tillgå. Vi ska med olika medel hitta tillbaka till vårt "sanna själv". Om det inte är tillräckligt att bekänna sina brister inför miljontals tevetittare blir måhända en bantningskur eller kanske till och med plastikkirurgi lösningen. I vissa fall sker även det sistnämnda inför kamerans disciplinerande blick. I vår tid strävas det efter en "autentisk perfektion" som tros vara nåbar genom att vi själva tar makten över vår kropp och vårt själsliv. Allt är möjligt, som Johansson skriver.

Johansson menar att det uppstår ett behov av nya "riktlinjer och utgångspunkter" för att skapa en meningsfull tillvaro i det senmoderna – eller kanske snarare det terapeutiska – samhället i vilket människor sägs vara friställda från etablerade kulturella traditioner. När ångest och tvivel knackar på dörren söker vi oss till nya sanningar och metoder för att uppnå de ideal som dessa förespråkar. Inte sällan handlar dessa metoder om att skaffa sig en perfekt och tilltalande kroppsytta som i sig kan ses som en avspeglning av en i övrigt god karaktär. För att återigen dra en koppling till Weber och den protestantiska etiken ser vi i den terapeutiska kulturen inte framsteg som tecken på goda utsikter i en hinsides tillvaro. Istället förstås dessa framsteg, både själsliga och kroppsliga, som tecken på att vi som individer har lyckats ta makten över vår situation. Men, måste vi fråga oss, med vilka medel sker detta och på vilka föreställningar

vilar de budskap och metoder som hjälper oss att komma dit vi vill, eller kanske bättre: intalas att vilja?

Granskningen av samtidens "makeovermani" som Johansson har genomfört är ett viktigt bidrag till sociologins och kroppsforskningens popularisering. För att kunna fungera som en mer djupgående analys av detta fenomen – som inte enbart utgör ett populariserat startskott – tror jag det dock vara nödvändigt att kunna erbjuda en fördjupad och mindre teoretiskt och tematiskt spretig analys, i vilken större kraft ägnas åt att väva samman kritiska perspektiv på kroppens och själens problematik. Kanske är det dock inte så konstigt att en populärvetenskaplig text av detta slag inte förmår göra några särskilt djuplodande analyser. Innebörden av orden "ytan regerar", som Johansson avslutar sin bok med, tycks även vara gällande när samtidens karakteristiska skrivas. Makeovermani riktar sig i första hand till den populärvetenskapligt intresserade läsaren och utgör utan tvivel ett läsvärt samtidsdokument som samtidigt visar på den sociologiska forskningens aktualitet.

Martin Berg

Sociologiska institutionen, Lunds universitet

Sociologförbundet har ordet

Sommaren är den tid då vi ska ta det lugnt, smälta vårterminens plågor, och ladda batterierna för en förmodat intensiv höst och vinter. Men för många av oss är sommaren dessutom den reservtid vi tar till för att läsa ikapp oss både på facklitteratur och andra, mer nöjsamma böcker. Och för många andra kanske det inte blir så mycket vila; för doktorander är det kanske nästa kapitel i avhandlingen som skrivs färdigt, för lektorer och professorer måste tiden kanske användas till att avsluta det där sakkunnig-uppdraget, eller till att skriva den där artikeln som kommer att vara det mest spännande inom sociologin sedan upptäckten av *the social order*.

Och värre blir det, för mitt i all denna kunskapsinhämtning och kunskapsproduktion, som i nyspråkighetens tidevarv benämns kompetensutveckling, är sommaren därtill en de vetenskapliga konferensernas säsong. Själv har jag egentligen aldrig riktigt tyckt om vetenskapliga konferenser. De har för mig – sedan min tid som doktorand i USA – haft en obehaglig ton av networking, långt innan det blev ett nyckelbegrepp inom sociologisk teori. Agendan sattes av dolda hierarkier, och akademisk hemvist och position, ålder, kön och ras var mera betydelsefullt än vad som faktiskt stod i det papers som lades fram. Man kunde aldrig känna sig helt säker på hur de sociala koderna skulle användas eller uppfattas. Eller varför de helt plötsligt kunde ändras. Det akademiska arbetet, det vetenskapliga utbytet, tycktes komma i andra hand, och vissa sessioner var uppenbart mindre viktiga.

Detta är en del av sociologin man inte gärna pratar om, vassa armbågar, hierarkier och vänskapskottierier – inom sociologins akademiska etablissemang! Som kvinnlig akademiker lär man sig snabbt att välja konferenser med omsorg.

Jag hade inga högre förväntningar när jag denna sommar besökte American Sociology Associations (ASA) årsmöte i New York. Årets tema var ”Is another world possible?” – och det var verkligen en riktigt bra konferens! Det handlade om sociologer som var självkritiska till sig själva som sociologer och medborgare. Det handlade om varför vänsterrörelsen inte byggt en politisk värde- och maktbas, om hur demokratisk politisk makt eroderats av religiösa fundamentalister, om varför folk inte demonstrerar mot Irakkriget på gator och torg på en daglig basis, om varför *living wage* inte gett upphov till en massrörelse.

Med gäster som Naomi *No Logo* Klein och Barbara *Nickel and Dimed* Ehrenreich, Jeffrey Sachs (om än på band) och Joel Rogers i plenumsessioner ställdes sociologerna på plats inför frågan om *accountability*, ansvar. Dick Flacks, en av ledarna för SDS, Students for a Democratic Society, och dess kamp mot Vietnamkriget under 1960-talet, frågade från golvet Joel Rogers om han menade att vänsterrörelsen inte gjort någonting under de senaste 25 åren. Joels svar var att det som gjorts i alla händelser inte varit ”tillräckligt”, och att man försummat att bygga en organisatorisk struktur.

Betyder det att ASA-konferensen var befriad från småaktigt maktspel på mikro-nivå? Ja, för första gången kan jag säga det. Den här typen av akademiskt network-

förtryck framstår numera som extra fånig, i ljuset av de konflikter och det maktspel som dagligen utspelar sig på den globala scenen, och som dessutom står högst upp på konferensagendan. Jag tror att alla vi 6 000 som samlats i New York de där augustidagarna kände likadant. Det föreföll mig – och de kan ju vara inbillning – som om detta kollektiv av ledande amerikanska och internationella sociologer för en gångs skull var mer upptagna av att ta sitt akademiska ansvar än av internt käbbel och maktspel.

Men det var kanske bara att koden ändrats sedan förra året, och att jag inte fattade det...

Antoinette Hetzler

Ordförande för Sveriges Sociologförbund

En förutsättning för publicering i Sociologisk forskning är att din artikel är en forskningsartikel och inte tidigare publicerad eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av numret.

Artiklar

1. Sänd ett exemplar av ditt manuskript som word-dokument till tidskriftens redaktör e-post; sociologiskforskning@soc.lu.se
2. Texten skall utifrån författarens synvinkel betraktas som en färdig artikel.
3. Tidskriften har ett upplägg som består av korta artiklar, mellan 4 000 och 7 000 ord, samt långa artiklar mellan 8 000 och 10 000 ord. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler. Om inte annat avtalats med redaktionen ska artikeln vara författad på skandinaviskt språk.
4. Redaktionen sänder normalt varje artikel till två anonyma lektörer för bedömning. Av det skälet anges endast titel på artikelns första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges artikelns titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress till vilken redaktionen ska sända sin korrespondens.
5. Manuskriptet ska innehålla engelskt abstrakt med engelsk titel samt ca fem key words.
6. En kort författarpresentation (två rader) ska bifogas arbetet.
7. Fotnoter ska läggas på sidan där noten förekommer, d.v.s. ej slutnoter.
8. Tabeller och figurer skall vara infogade i den löpande texten.
9. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referenser

Referenser utformas enligt följande:

Bok:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993) *A Sociology of Mental Health and Illness*. Buckingham: Open University Press.

Artikel:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4):409–430.

Kapitel i bok:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor – ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285–308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Recensioner

Recensioner omfattar såväl sociologiska avhandlingar som annan litteratur och kurslitteratur på ämnet. Omfånget för dessa är 1 000 ord. Ange bokförfattarens namn, bokens titel, utgivningsår, ISBN-nummer och förlag.

Repliker

I syfte att skapa en levande debatt finns möjlighet att kommentera texter publicerade i tidskriften. Omfånget är cirka 1 000 ord. Kommentarer ska skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att texten publicerats. Författaren till den text som kommenteras kommer – under förutsättning att kommentaren publiceras – lämnas utrymme för att svara på kommentaren.

Forskningsnotiser

Dessa kan behandla konferenser, forsknings-, politiska, eller andra nyheter i det sociologiska fältet. Omfånget är ca 1 000 ord.

POSTTIDNING B

Avs.

Sociologisk forskning

c/o Sociologiska institutionen

Lunds universitet

Box 114

221 00 Lund

Från geometrisk regelbundenhet till Rorschachtest

Kriskommunikation i ett heterogent samhälle

Livskvalitet i familier

Tillväxt som kontrovers

Tensions in Qualitative Research

Recensioner

Sociologförbundet har ordet